

Абдулхамид Исмоил

МУРТАД

(қисса)

Афанди бозордан қайтиб хотинига:
- Хотин, бугун бозорда ҳамма ҳамёнини
йўқотди! – деб мақтанибди.
- Сиз-чи, сиз? – деб сўраса хотини,
- Қизиқмисан, хотин! Мен биринчи бўлиб
йўқотдим-да! - дебди Афанди...

Латифалардан

МУШКИЛОТИ БУЗРУК

Тасниф

Мен азалдан ичимда бир китоб ташийман. Ғолибо, ўзбекчароқ қилиб ёзганда: "бир китоб ёзиш иштиёқида юраман" дейишим керакмиди? Хулласи, бу китобга бош қаҳрамон ҳам топилган, қатор-қатор ходисоту воқеот ҳам тараддудда, нафис санъатлару нозик луғатлар ҳам шай. Баъзан бу китобнинг у ёки бу парчасини қитиқлагандек, ичимда уйғотиб қўяман: жойидамикан, токчада турган бир даста пиёладек озодаю жарангдорми ҳалиям дегандек, ва ҳатто бир чертиб қўяман: тепилиб-тепилиб пишган чиннининг жиринги қулоқларимни тўлдиради: зинғ-ғ-ғ... - ичига май қўямасдан маст бўласан киши...

Бу китобга кўмиладиган сиру-синоатларни ҳам ҳозирлаб қўйибман: шундай бир китоб бўлсинки, бола онасининг кўрпа тагидаги чўпчакларидан бир чўчиб, бир хўрсиниб, бир юрагини тўлдириб, ўнгини тушдан ажратолмагандек, ё-да мана шу чол қинғир-қийшиқ бармоқлари ила эски-туски дафтарларни титкилар экан, орадан бир парча хат унинг нурсиз кўзи эмас, тўғридан-тўғри ҳалқумга тиқилган нафасига йўлиққандек...

Бу китобга терилган сўзларим олдида ҳозирги айтилаётганлари нақадар бачкана эканлигини билсангиз эди! Калималарнинг тиниқлигию, жумлаларнинг мувозанати бояги пиёлаларга чизилган нақшдек бежирим, ашула десам чалғийсиз, куй десам беҳуда хаёлга кетасиз, қисқаси неки демай тасаввурдан ортиқ, бунисини фақат ўзим биламан.

Яна бир бор ичимга қулоқ осаман: турибди, ўз жойида муҳташам, фақат бир ғазалда айтилмиш:

Ул қади зебо санам билмам қачон меҳмон бўлур...

Таржиъи Бузрук

Бошқа кезлари эса ўзимни ўрисчасига олиб бўралаб сўкаман: "Что за чушь? Что за белиберда?! - дейман. - Брось всю эту псевдовосточную трепню! Ты ведь писатель! Профессионал! Надо - возьми и напиши! А нет - так на нет и суда нет!" Яна ўзимга ўзим таржима ҳам қилиб қўяман: "Бу не беҳудалик! Бу не сафсата! Сен бу сохташарқона биди-бидини итқит! Ахир ёзувчисан! Касби коринг шу! Керакми ёз, йўқса йўққа ҳам ота гўри

қозихонами?!”

Лекин ич-ичимдан ўзимга ўзим зид чиқаман. Чунки бояги китобнинг бошланғич жумласидан тортиб энг сўнги иборасигача бари кўнглимга тугилган-да! Бу сўзларнинг зое эмаслигини исботлаш учун тилимга ҳамона китобнинг сўнг гапи ҳам чиқиб келади:

"Омон омон, бегим, ҳусни тасодиф дея буни дерлар..."

Гардун

Ё-да буниси илк иборамиди? Ўзимни нуқул чалғитаман: "Кел, дейман, йиллар давомида осудаланган шаклни бузай-чи мен, мана бундай бошласам - осмон ўпирилиб ерга қулайдимми? - дейман. Шу фикрда ўзим яшаб юрган ғариб Лондондан бошлайман. Лондонда чалакам шарқона бир шахсий музейни топиб, сахнани ўшанда қураман. Куз куни... Серқатнов Саут-Кенсингтон кўчасиям кайфиятга уйғунлашиб сийраклашган, ундан Холланд парк кўчасига бурилар экансиз, умуман сарғая бошлаган шаффоф дарахтларга кўзингиз тушади. Бир-икки оҳиста машина сиздан сассиз ўзади - улар ҳам сиз энтикаётган ерга кетишяпти чамаси. Яна бир муюлиш, ва бояги машиналар тўхтаган ерда, тўрт-беш инглиз орасида кўз қаҳрамонингизга йўлиқади. Салом-алигу, табрик-тавозеъларни ҳозирлайсиз.

Қаҳрамонимни мен бир эмас, бир неча қиёфада кўраман, аммо қай биридан қаттиқ назар унга севгимдан ҳам ҳурматим ортиқроқ.

Ҳозир у - эллик беш билан олтмишлар орасини қораласа-да, ҳали ҳам "йигитча" шамойилидаги кимса. Инглиз тилида "playboy" деган ибора бор, кўполроқ бўлса ҳам ўзбекчасига "хотинбоз" дея қолай... Бунисига боқсангиз - қирчилламалигидан "плейбой"нинг - боринг-ки - дедушқасига менгзар. Қаранг, мўйловини қайта бўяптими? Сочлари ҳам ўша-ўша, хўроз тожидек ҳурпайган. Яноқларига эса лутфи табассум югурган. Иттифоқо, бу кеча - унинг кечаси, бу кун унинг истеъфога чиқиш куни, маросим эса - зиёфати фахрия.

Одамлар аста-секин тўпланишмоқда. Қаҳрамон шарқ ўғлони эмасми, маҳаллий халқ қатори кўпроқ кибор форслару, такаббур араблар, ўзига тўқ ҳиндулару ифтихорли афғонлар - хулласи ўзимизнинг димоғдор райият йиғилмоқда. Орада инглиз қизчалари шароб тарқатишу, чимдим-чимдим таомларни тақсимлаш билан машғул. Ғала-ғовур қизийди. Димоғлар эриб жўн шовқинга айланади, қулоқ тутсангиз - оммавий Рустамнома: эркаклар ўзга халқ аёлотига ўз зафарларию, аёл зоти эса бир-бирига эрларининг ютуқларини улашишади. Қаҳрамон ҳам буларнинг орасида пояи бармоқ аро шароб финжонини тутганича эриб кетади.

Мен ҳам бу кечага ўз армуғоним билан келганман. Қаҳрамонга мана шу китобни топшираман деб, қулай фурсат пойлайман. Лекин у ҳозир бошқалар билан овора, мен ҳам ўткинчи суҳбатларга чалғийман.

Ниҳоят орага новча бир инглиз тушиб, биллур фижонига кумуш қошиқчаси билан занг уради: "Attention, please, attention..."

Ҳамма зафарномаи аъмоллари ўртасида ноилож унга қарайди На мунча хунук бўлмаса бу кўршапалаксимон инглиз жаноби. Бироқ расмият бўйича у раис, қозоқлар айтмиш - "тўр оғаси", сўзнинг тўри ҳам бундан чиқди - унда.

"Хониму жаноблар! - дейди у беилтифот инглиз тилида. - Менга юкланган бу шарафдан беҳад бахтиёрман. Бугун биз дўстимиз ва ҳамкасабамизни фахрийликка кузатиб қўямиз. Бу ерга тўпланган барча собиқу жорий касбодшлар номидан дўстимизга ўз ташаккурларимни билдириб, келажакда ҳам тинимсизлик тилайман! Қани, бир давра чаппак чалинсин-чи!"

Райият финжонларини бармоқларида тутганича, қарсақларни таъминлайди.

"Эндиги сўз бу кеча қаҳрамонининг энг содиқ дўсти ва шогирди, ҳозирги кунда эса унинг раҳбари Фалончи Фистончи-зодага берилади!" - дейди беўхшов инглиз ва тўроғаликни бақалоқ бир кимсага топширади. Буниси қўлида бир парча қоғоз тутганича, намозшомнинг ғираширасида бир бояги қоғозга, бир - кўримсиз инглизга, бир - қаҳрамонга боқиб, сўнгисининг хотираи шарафасини баён этади.

"Мен қадрдон дўстимни мана ўттиз йилдан буён билсам-да, сўзларимни қоғозга

туширмоқчи бўлдим. Авваламбор, кечага тайёрланар эканман, қайдлар бўлимидан дўстимнинг шахсий ишини буюртдим. Қарасам - бир дафъа - ишга олинишию, қолганлари - бир минг тўққизюз тўқсон беш саҳифа - чет эл визаларига бош уриш аризалари... (кулгу) Ҳа, жўрамиз кезишни, саёҳат қилишни яхши кўради. Бу мамлакатга келиб таксичилик қилиб юрган вақтидан қолган одат чамаси (яна кулгу). У Афғонистону, Тожикистон, Ўзбекистон, Покистон, Гуржистону, Арманистон - яъни бутун Шарқни пиёда, шоҳу-гадолар ила тенг бўлиб кезиб чиққан десам адашмасам керак.

Бу билим, бу тажриба унинг билағонлигида, ҳодисаларни аввалдан кўра билишида, Ғарб ўрдасида шарқона мутаффақкирга айланишида акс этди. Мен кўпроқ ишимизда юз берган латифанамо ҳангомаларни эслайман.

Аввалига иккимиз киракашлик қилиб юрганимизда, у бир куни тасодифан ҳаво майдонидан менинг маъшуқамни кутиб олади-да, йўлда гапдан гап чиқиб, маъшуқам: менинг ўртоғим ҳам эроний, у ҳам киркашлик қилиб юради, деб, уни уймизга бошлаб келган. Қараса, маъшуқам сўзлаган одам – менман. Тоза кулишганмиз ўшанда... (ўсалроқ кулгу)..."

Қаҳрамон бу гапларни тинглар экан, мийиғида кулиб қўяр ва тавозеъ юзидан юзини қуйи солганича сукут сақларди. Ошна уни бир нарсаларда ишонтирмоқчидек яна бир қоғозига, бир эса кўланкали юзга боқиб давом этарди.

"Ишхонамизда яна бир қарироқ форс ишлаб юрарди, у нукул сумкасида "Фанта" кўтариб юрарди. Бир кун ҳазиллашиб фанта ўрнига шишага пешобимиздан тўлдириб қўйганмиз, бояги чол кўзи ўтмасдан анавини ичиб юборса бўладими! Роса кулгу бўлган ўшанда... (ҳижолатомуз сукунат)..."

Қисқаси, қизиқ феъллари бор эди дўстимизнинг..."

Бироздан сўнг сўз тантана соҳибига берилади.

"Мен, афсуски, нутқ тайёрлаганим йўқ. Ўз миннатдорчилигим қатори айтадиганим ўта қисқа. Агарда мен ҳақимда бу қадар илтифоту зарофатли сўзлар айтилишини билганимда эди, балки истеъфога эртароқ кетган бўлармидим..." Яна гулдурос кулгу, яна қаҳқаҳа..."

Муҳаммас

Йўқ, - дейман, ўзимга ўзим. Бунақада на китоб битади, на уни ўз қаҳрамонимга армуғон этиб топшираман. Энди инглизчасига олиб сўкаман ўзимни: "Rubbish! - дейман. - Shit! I don't give a flying damn, man! For Christ sake - it's your own language, your own story. Put up or shut up!!! Таржима қилай десам – яна қўпол. Маҳзун бир ҳолатда хомуш ўтираман. Ўз-ўзимга шараф кечасидан кейинги қаҳрамонимни эслатаман. У ҳам шу соат ўзининг Челсидаги хос уйида шумшайиб ёлғиз ўтиргандир. Мен-ку бекорчиликдан ўз китобларимни варақлашим мумкин. Хоҳласам, мана бу шеърни ўқишим мумкин:

***qiyshiq daraxt tanadan
to'g'ri shohlar o'sgandek***

***yerda turib osmonga
boshing tekkani kabi***

***tushda ko'rgan dahshatlar
kunduz yozilgay go'yo***

***bamisoli loyqa suv
tinib shaffof bo'lg'usi***

***o'tmishing ham o'tmishing
erta uchun gunohsiz***

Бироқ буниси - бошқа маҳал, бошқа ёзувда, бошқа китоб учун ёзилган нарса. Умумий йўналишию кайфияти рисоламга яқин бўлса-да, ҳодиса негадир қахрамонимнинг Қумида эмас, балки Олмонда юз беради. Асрлар ҳам чалкаш. Шунинг учун бу уринишдан кўнглим тўймайди. Қўй, - дейман, Қуму Машҳадни бир чекага қўйиб турай-да, яхшиси воқеотни Ишқобод, ё-да Ашқобод бўлмиш Ашхабодга кўчирай. Балки буниси ҳам бир чалғишдир, лекин бекор ўтиргунча бекор хаёл сур деганларидек.

Қахрамонимни ўзгартираман. Уни Пайғамбар ёшига киритаман. Ишончлироқ бўлсин деб ушбу санага бағишланган маросимга туркман мунавварларини қахрамоним ила даъват этаман. Манзил: Туркманбоши номидаги халқ саройининг иккинчи қавати. Биринчи қаватда ҳам аллақандай маросим тайёрланаётганига кўзимиз тушади, қизиғи шуки, у ерда ҳам негадир қахрамонимнинг оти ёзилган гиламни илғайман, аммо бошқалар билан ишимиз йўқ, ўзимизнинг тўйга шошилайлик. Тепада тўрт созандаю бир хонанда даромадларини бошлаб қўйишган. Чолғуда от дупури, хонишда мункиллаган қадимийлик. Пароғат деган аёл исмли йигитча Мулла Напаснинг ўйноқи сўзлари орасида от кишнаганидек ё ит ғинғиганидек инграб-инграб қўяди:

***Мушкин сочин айлаб тугун,
Ҳолимни айлабдир забун,
Розиман, ўлдирсу бу кун
Қўйнидаги нори билан...***

Қахрамоним салобатли, вазмин, салмоқдор одам. Туркман маданиятини чет элларга ёйишда унинг ҳиссаси беқиёс. Ғурбатда ғариб ўз маданияти ила шодмон бўла олишини, ва қолаверса ғаройиб Ғарбни шодмон эта билишини у исботлаб берган. Ушбу сўзларни мен фурсат топиб - кечага бағишланган табрикномадан ўқиб оляпман. Унинг юксак меҳнатини тақдимлаб Бетараф Ватан уни Ғайрат нишони ила тақдирлайди. Мен ҳам унга бошиданоқ ўз номимдан энг туркманий ном ҳозилаб қўйганман: Отагелди-оға. Кеча очилмасдан бу номни қахрамонимга қадаб қўяман. Ана энди, Ҳофиз айтмиш, кечага бари тайёр:

***Соқиву май, мутрибу - ҳамма муҳайёест, вале
Базм бе ёр набвад, ёр кужост?***

Ҳа, чиндан-да дўсту биродарлар аллақачон тўпланишган. Бир ёқда ўйин-кулги, бошқа тарафда Сарик-булбул шоир ўз рубойиларини ўқиб барчанинг ичагини уздирмоқда:

***Қурбақани учар дея ёмонлар,
Тошбақани қочар дея ёмонлар,
Агар ул Худонинг уйига борса
Пайғамбарни ичар дея ёмонлар...***

Учинчи тарафда эса қахрамонимнинг қишлоғидан келган қавму-қариндош болалик ҳангомаларини бир-бирига тилларини чучуклантириб айтишади. “Эсингдами, Буғро-букур бўлгич эди. Уй солаёганда пойдеворини қийшиқ олиб қўйган-чи? Онаси унга: “Болам, пойдеворни дурустроқ курсанг бўлмасмиди!” - деса, у ўшқириб: “Онайниский, мени туққанинга шу гапни кўтинга айтсанг бўлмасмиди, эна?!” Қий-чув кулги...

Мунавварлар орасида замонавий гаплар. Кўзлари сузилган профессор аёл юз карашма ила ўз эркак ҳамкасбга шикоят қилаётгандек: “Дадам саксон ёшини Маскўвда нишонлаб қайтди. Кастимини тозалай десам, чўнтагидан бир почка Виагра чиқса бўладими! Шарманда! Шарманда! Нима қилишимни билмайман!” Унга эса профессор дўсти: “Йўғ-е, ҳар хил хаёлларга бораверманг, сийганида сийдиги ковушига оқмаслиги учун олгандир-да!” - дейди. Яна қий-чуввос...

Булар орасида қаҳрамоним паришонхотир кўринади. Сўз айтилмадими бояда, ўшанинг ҳаққи бўлса керак: ҳамма муҳайё, лекин ёр қани? Бу каби маросимни видеотасмага туширганда, кўзларнинг эмас, бутун қиёфанинг бежоллиги айниқса яққол кўринади: тўда-тўда одамлар орасидаги ёлғизлигу ичикиш.

***Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглим писанд этмас...***

Энди бевафо ёрдан эшитинг. Яқин ораларда эрини йўқотганми, ё ундан ажрашган бу навжувон, эридан бисот бўлиб қолган энг паҳмоқ папоқни зарқоғозларга ўраб, энтиккан ҳар қайси аёл зотидек халқлар саройи ўрнига таксичини аввалига пионерлар саройига ҳайдаб, ахир ҳечдан кўра кеч дея, керакли саройга етиб келадию, жонсарак ҳолатда: "Отагелди, Отагелди..." деганича, ўзини қаршиловчи хотинлар қучоғига топширади. Улар ҳам гўштани гўштга, терисини пўчоққа чиқаришни ўрганмаганми, қўлдаги ҳадъяни олиб, жувонни чекада бўш қолган сўнги ўриндиққа ўтказишади-қўйишади. Толорнинг нариги чекасида тўй гиж-бадабанг жувон ўнгида эса берақс ичаверган шилқимроқ бир "чурракчол" ҳиринглаб ўтиради.

"Сиз ҳам Отагелдининг тўйига келдингизми? Унинг кими бўласи ўзи? - деб қадаҳини кўтарган бу занхўрак, жувон этини жимирлатадиган отни атагач, аёл бошини лиққилатиб, сеҳромуз талаффузда: "хос дўстлариданман" дебди. "Мана энди у ҳам йигитлар қаторига қўшилди! Шунга ичайлик!" - дейди талмовсираб бу палид, бироқ жувон ўзининг рўёси бўлмиш Отагелди учун заҳар ичишга ҳам тайёр!

"Ҳақиқий эркак экан, Отагелдингиз! Чўрт этиб кесишганда миқ этмабди!" - деб бир балоларни валжираб ўтирибди бу пиёниста. Кошки Отагелди ҳақида, ушбу ноёб эр тўғрисида оғиз очишга муносиб бўлсанг! Чўрт этиб тилинг кесилмайдими! Бу хаёлу бу алаҳсирашда аёл терлари босилишини кутиб ўтирарди. Тер ҳам босиладию, қани энди манави касофатнинг алжираши босилса. "Отагелдидининг чўчоғини вақтида кесиб зап қилишди! - деса бўладими бу номард! "Ҳей, бузуқ, сен аёл кишига нималар деяпсан ўзи?! Отагелдининг қайси чўчоғини кесиб зап қилишибди - деяпсан сен? Тилигда ҳеч тутуруқ борми ўзи?!" - деб бу жувон тўйни бошига кўтармоқчи бўлиб, орага кириб боргач, қараса, катта гиламга: "Отагелдининг суннат тўйи муборак!" - деб ёзилгану, ёзув тагида зарбоф тўн кийган болани қўққайтириб ўтқазиб қўйишган эмиш...

Буниси Халқлар саройининг биринчи қаватида ўтаётган тўй экан!

Ислим Сақили

Беқарорлигимни сезган бўлсангиз керак. Ростини айтсам у эмас мени ташвишлантирган. Аксинча, мен буларга қўшимча яна бир-икки бошланғич бобчага хаёлимни кўчирмоқчи эдим. Бирида қаҳрамонимни эркак эмас, бутунлай аёлга айлантириб ёшини ҳам кейинги навжувон қатори қилишгача бормоқчи бўлдим. Дейлик, ўзимиздан чиққан қизни турмушга чиқазсам. Боринг, чет элликка. Тасаввур қилинг-ки, ана ўша чет элнинг ўзида. Сокингина бир қишлоқ танлайину, ўша қишлоқ черковига кириб борай. Бу ерда ҳам маросим - насроний никоҳ. Рост, бундан чиқиб улар масжидга ҳам боришмоқчи. Шунинг учун бағрикенглик билан бизга қўшилаверинг.

Қуда тарафи мана шу черковнинг абоси. Инглизчасига: reverent. Сўз ҳам ҳозир унда:

"Биласизларми, бир томондан жўн ота, бошқа томондан оиладаю, қишлоқда Худонинг вакили бўлиш қийин иш экан. Айниқса ўғлинг Исо-масиҳ милодидан икки кун аввал сенга сим қоқиб: "Дада, Милодга мен уйга бир ўзим эмас, бўлажак келинингиз билан келаман" - деб турса. Майлига, байрам эмасми, иккисини кутиб олдик, бироқ ўғилчамиз: "Шу кунларда никоҳдан ўтмоқчимиз!" - дейди. Бунисига ҳам тан бердик. Ўзи бу кенжатоё ўғилчамиз бошидан бошқачароқ эди. Онаси ҳаммиша: "Катта ўғилларимиз тагли-тугли қизларга уйланса, кенжамиз, хойнахой симёғочни кўтариб келса керагўв" - дерди. Бир ҳодисани эслайман: ўғилларимизнинг

уччовлони ёш бола эди. Бу черков ҳам тасарруфимизга эндигина топширилган. Ўша пайт вилоят абоси - епископ ҳазратлари ташриф буюрса бўладими. Черков-ку майли-я, бироқ бир ров уйингнию оилангни ҳам кўриб кетай - деса бўладими. Юрагим зил кетиб, абони уйга таклиф этдим. Овқат ейилди, шароб ичилди. Сўнг курсига ёнбошлаб, аҳо тўнғичимни ўз ёнига чақирди. "Айт-чи, бўтам, ўқишдан ташқари нималарга қизиқасан?" - "Ўлдим энди! Шармандам чиқади!" - дедим ўзимга ўзим ўшанда. "Heavy metal"га қизиқаман, дея рўйи-ростини айтди-қўйди тўнғичим. Ана энди бу шайтоний мусиқа учун адабимни ейман, деб турсам, аҳо тўнғичимнинг бошини силади-да: "Ҳа, шундайми? Баракалла, менинг ҳам тўнғичим "Heavy metal" ишқибози!" - деса бўладими. - "Қани, пластинкаларингни олиб кел-чи, бирга кўрайлик!"

Бироздан сўнг навбат ўртанчамга етди. "Сен, тойчоғим, нималарни яхши кўрасан?" - "Мен маркалар тўплайман". - деб ўз ҳавасини айтди буниси ҳам. "Ҳа, балли! Шундайми? Менинг рафиқам ҳам марка йиғади!" - деб хурсанд бўлди аҳо. "Қани, келтир-чи, кўрайлик бисотингни..."

Нихоят, сўроқ навбати кенжатойимизга етди. "Қани, сен ҳам, кўзичоғим, яқинроқ кел-чи! Сенинг орзу-ҳавасинг нимада?" - деб жилмайди аҳо. "Биззики - бекорчилигу, одамларни саволга тутиш!" - деб жавоб берса бўладими бу тирранча! Аҳо ҳам на ўз оиласига, на ўзига ишора қилишга ожиз бўлиб, гунг қотди.

Мана шунақа бизнинг кенжаттойимиз. Бугун ҳам кўриб турганингиздек - бир тарафда ақлли, уздабурон, гапга чечан келинимизу, унинг ёнида эса манавимиз...

Майли, Раббимиз иккисининг бахтини берсин!"

Ҳофиз айтмиш:

Аз он гуноҳ ки нафъи расад бағайр чи бок?

Султон Сақили

Бу қиз ўзи қашқадарёлик. Бир пайтлар мактабини битиргач, онаси: "Бўлли, қизим шеғлик бир йигитта узатайли сени, орзу-ҳавасимиззи энанг ҳам кўрайчийди..." - деганида, қиз: "Йўқ, ўқишим керак!" - деб Тошкентга кетади. Таътиларга келганида онаси қистайверади: "Майлинг, қизим, шеғлик бўмаса, Тошканда санга келопган бордир, ўшеғликқа тей! Ўзбай бўлса бўлли..." - дейди. Қиз, қўл силтаб, Маскўвдаги аспирантурасини ўйлайди. У ерга кетгач, у-бу ёзин қишлоғига қайтар экан, онаси: "Майли, ўзбайдан бўлмопти, Маскўпта татар-патар бордир. Мусулмон бўлса бўлли-та!" - деб ялинади. Лекин аспирантурасини битирган қизни чет элга стажировкага юборишади. Шунда онаси: "Майли, бўлари бўлли, ит бўлами, бит бўлами, эрқай зоти бўса бўлли, санга қароптими - эрга чиқ!" - деб хат ёзади.

Мана қиз исломни қабул қилган бир инглизга турмушга чиқди. Билишимча, куёв бола ҳозир қизнинг ўзидан ўзбек тили дарсларини олопган эмиш. Қашқадарё лаҳжасида-чи. Худо хоҳласа шаҳрисабзлик йигитча бўлайчийди-қўяйчийди... Не эса-да қайтар дуне...

Машойихларимиз айтмиш (садақанг кетай машойихларимизнинг):

Хурдани май заҳмати хумор найарсад...

БИРИНЧИ МАҚОМ

Насри Бузрук

Сарахбори Бузрук

Бироқ бу хаёлий чалғишлар мени қониқтирмайди. Яна ўша-ўша ўз макониму, ўтмиш замонимни эслайман. Қаҳрамоним ҳам юз турда кўз олдимда намоён бўлса-да, аслида у ягона. Мен буни яхши биламан. Ҳодисалар ҳам белгили. Фақат устоз кўрмаган шогирд юз мақомга йўрғалайди эмасми?

Бола ота-онасидан етим қолиб кетган эса-да, отинча бувиси уни одоблию инсофли қилиб тарбиялади. Лекин касбу-кор деганида ўз кетидан уни отинча қилиб қолдириб кетмайди-ку, бундан анча ташвишга тушди, кундалик ишлар эса - таппи босишу, гувала солиш, ток боғлашу, қозон осиш ҳаргиз касбу-кор эмас, бола-чи зийрак, бўлсин Сураи Ёсин ва ё Маҳтумқули - бир боқишда ҳам илғаб, ҳам илиб олади.

Қишлоқ чекасига узатилган қизининг бир қайни бўлгич эди, аслида холасига қайноға бўлган бу қайн негадир бутун қариндош-уруқ тарафидан қайн деб атала бошлади. Бола ҳам унинг исми Қайн-оға экан деб, шу отга кўнкиди. Ана шу қайн бир куни болани икки катта ҳофиз олдига олиб борадиган бўлди. Кампир кўрпалар орасига йиғиб қўйган пулларию, сандиқ ичидаги икки адрас чопонни дуррага тугиб, буларнинг қўлига тутқазди. Шошилинич нонуштаю фотиҳадан сўнг булар йўлга чиқишди.

Ҳофизларнинг кўрғони бир неча қишлоқ нари бўлиб, у ерга булар пешинларга яқин етиб боришди. Қуёш ўз тигларини ерга михлардек қоқар, кўрғон чекасидаги тераклар эса соя ташлашга ҳам мажоли етмасдан, донг қотган соқчилардек бенафас туришарди.

Қайноға эшик тамбасини қоқди. Лаҳза ўтар-ўтмас ичкаридан сабза мўйлаб бир йигитча чиқди-да, уларнинг арзу-додини эшитиб, ичкарига чорлади. “Сен бу ерда турибтур, керак бўлса чақираман”, - деди қайноға ва болани эшик тагида қолдирди. “Оталарим намоз ўқишяпти”, - деб, қайноғани супа томон бошлади мўрт йигитча.

Бола эса эшик ёнидаги харсанг тошга ўтириб, бу ҳолатларда ўзини қай маромда тутишни билмасдан, тирноғининг устидаги оқ нишонларини санай бошлади. Тош остида кўзга кўринмас ариқ суви шитирлар ва уйқуга элитар эди. Бола харсанг тош устида ухлаб қолибди. Бояги сабза чехра ўспирин уни чақириб келганида, чўчиб, кўққисдан уйғониб кетган бола қаерда эканинию, нима қилиши кераклигини билмасдан, бир зумга аланглаб қолди. Фақат эшик ортида: “Келақол тезроқ!” - деб энтиктирган қайноғани кўриб, у энасининг насиҳатларию, қайноғанинг йўлакай йўриқларини эсга олди.

Ток тагидаги шоҳсупада икки нуроний чол у тараф жилмайиб ўтирар, бола қўлларини кўксига қўйиб, таъзимона салом бергач, чоллардан бири: “Мулла бўлинг, болам! Келинг-чи, ўтиринг...” - дея ёнидан жой кўрсатди. “Таърифи комилингизни амакингиз қилдилар. Қани, энди қўлингизни беринг-чи!” - деди у. “Мўмин шифоси бисмиллоҳи раҳмони раҳиймдандур!” - дея қария боланинг бармоқларини пайпаслаб боқдию, қайноғага қараб: “Бу қадоқлар магар кетмондандир?” - деб маъюс кулиб қўйди. Гапга чечан қайноға ҳам: “Энди гўшту қадоқлари сизники, суягию адоқлари бизники деганларидек...” - деди-да, фотиҳадан сўнг бола бу хонадонда қолди.

Уззол талқини

Бу ҳодисот биздин бешюз, ё-да эллик, ва ё беш йил муқаддам воқеъ ўлғони мумкин эрди. Анга не фарқ?! Чунки ул хонадонда ўғлон надимшева ва хуштабъ ул зулустоз ила қолдиким, онинг китобжўй майлию хаёли андин буён беназир ғазаллар битар, ул ғазалиёт сараси эса аҳли навоб воситаси ила гўёким мажлисул олияға элтилар, анда эрса хумоюни олам аҳли

мажлис тарқатилғоч, ўз маҳрамлари байнида ул нозиктабъ абъётқа тасаннолар ўқир ва ламъатолеъ ул йигитға лутфу ниёз юзасидин зўр инъомлар кўрсатар эрди...

Аксида эса бомдодга кетаётган чоллардан бири болани уйғотар ва ширин уйқуга беписанд кириб келган овозда: “Болам, молларга қаранг, ҳадемай тонг отиб қолади, подачи келгач, ғафлатда қолманг!” - дерди-да, бола апил-тапил ювиниб, елкасига юпун чопон ташлаганича, оғил томон чопқилларди. Шу маҳал эти қотиб, суяги чиқиб кетган осмондан ҳам бепарда юлдузлар бақрайиб туришарди.

Оғилда эса димоққа димиққан илиқлик урарди. Кўз ўтмас қоронғуда бола одатда бебоку бесаранжом бузоққа қоқилар, у ҳам чўчиганга олиб сапчир, шовқиндан сигиру ғунажжинлар бирин-кетин типирчилару, тушларини қамшаб ётган оғил уйғонар эди. Боланинг иши ушбу паҳмоқ зулматда тап-тап ёғила бошлаган таппиларни бир бурчакка кураб, бошқа пайпас бурчакдаги супурги билан молларнинг ётган ёнларини сийдикаралаш ёпишган похолдан тозалаш эди. Буниси ҳам майлия, думларига илашган печакми-тиканни қашлай десанг, ҳали уйқусидан ланж новвосча думи қурғур билан пашша ҳайдаганидек, шап этиб боланинг бетига тушириб қоларди. Шунда бола ҳам қасддан бу безорининг биқинига супурги билан савалар, қитиғи уйғона бошлаган новвосча эса хиррилдоқ овозда бир маъраб кўярди.

Ёмони - бу ғира-ширада тиррақироқ бузоқчанинг суюлган бўқида сирпаниб кетишу, ошиғинг олчи тушса, ёйилган қулочинг ила ана ўша бенавот бузоқчанинг гарданига, йўқса - қўлингдан улоққан куракми, супурги устига шалолаб қулаш эди. Ана ундан кейин булғанган ковушингними похол билан сидириб ўтирасан, ё шалтоғи чиққан чопонингними ҳовлига чиқиб кулга булайсан. Илиқ мол ҳовурию, тахир ўт иси аралаш бу момикликдан кўчага чиқар экансан, тўзиб бўлган юлдузлар орасидан тушиб келган аёз яланг иликларга хиппа ёпишар, ва болачани бир тутам хашак тутганича ё қайта молхонага, ё-да ҳовлида қолиб кетган тешани илиб олиб ошхонага бошларди...

Кун туғди, кун туғди...

Насруллои Бузрук

Бошқа куни эса ток боғлаш олдидан икки навнихол терак арраланиб, ҳовли бурчагидаги униб битмас тол ҳар йилгидек каллакларанар, бола бутоқланмаган шохларни аввалига ойболта ила бутоқлаб чиқар, сўнг ходаларни бирма-бир тахта-эшак ёнига ётқизар, майда бутоқларни бир бурчакка ғарамлагач - асосий иш - ходаларни пўстлоғини шилишгаю, йўнишга киришарди. Ходанинг йўгон учини бояги тахта-эшак устига минғазиб, ўзи отга чирмашгандек, ходани бутига олволар ва қўлига ҳилолдек ўткир йўнғични тутиб, толнинг юмшоқ пўстлоғини толим-толим шилар эди. Қавс ранда тол баданини шиғиллаб йўнар, магар боягинда буталанган кўзга қоқилгач йўнғич ё тол гўштига қисилар, ё-да кескир ҳаракатини давом этиб, боланинг икки чўчиқ сонига урилиб, бир зумга тиниқарди. Бу кўзларни рандалаш завқи алоҳида: новда бўйига мувофиқ кессанг, қавс ранданг тепага сапчиб кетаверади, тескарисига олиб қайриласан-да, йўнғични шох томирига зид урасан: бир тақалади ранда, икки тақалади: бош бармоғинг билан кафтдан айрилган эт қавариб бошлайди, яна жаҳд қилиб рандани тортасан, шохга кучинг етса хўбу-хўб, етмаса - йўнғичинг шу қадар қисиладики, энди на олдинга, на кетига юради. Муштинг билан унинг икки қўндоқига бирин-кетин урасан, кошки қимир этса; холадан уйқашиб тепасан бу қўндоқни. У бир бош чайқаб кўяди. Иккинчисини тепасан: шижоатингдан оёғингдаги кавушинг учиб кетади. Ғудраниб, кавушинг кетидан ҳакалак отиб сакрайсан. Қайтиб бояги шум қўндоққа яна мушт тушурасан, азбаройи жаҳдингдан мушт бориб панжаларинг билан уриладию, икки бармоғингнинг териси шилиниб кетади. Сўкинай десанг - одоблисан, қарғай десанг - ўғлон, оғзингга қонингни ютиб, тиззанг билан бир амаллаб икки қўндоқни тепа-тепа, бу офат кўздан чиқишга кўндирасан.

Яна тилим-тилим пайраха тиззаларингга ётади, унинг остидан эса силиққинаю оппоқ тол бадани очилиб беради.

Устозларинг кечалари санъати ташбеҳнинг етти фаслидан сўз очар эканлар, ташбеҳи мутлақу, ташбеҳи киноят, ташбеҳи маршруту, ташбеҳи тасвийят орасида аларнинг луғавий маъносинию тавсифига илашиб бир - қуёшда қўнғирлай бошлаган пўстлоқ тилимларию, бир - толнинг нам баданига томган томчи қон кўзга бехос кўринар, ва устозлар нағма этган мисолларга аллақандай ғаройиб жило бера бошларди:

***Қуёшни бўлмас, эй, гардун, ул ойга айламак ташбеҳ,
Оғиз гар зарра, Чўлпон - кўз, янги ой анга қош ўлсун...***

Бола ушбу санъати нафиснинг кейинги фасллари: ташбеҳи акс, ташбеҳи измор, ҳамда ташбеҳи тафзияларни тасниф этиш асносида устозлар бир - Рашидиддин Ватвот, бир - Шамс Қайс, бир - Атоуллоҳ Хўсайнидин иқтибослар айлар маҳал, негадир барибир кўз олдидан на мўрт терак ҳидинию, на юзидан оққан терни ҳайдаб олар, ва булар қадим сўзларга уланиб, бола хаёлида ажиб шоҳсупалар яратар эди.

Байт:

***Зи сумми сутурону гарди сипоҳ
Замин моҳрўю, заминрўй моҳ***

“Шамс Қайс дептурким: ер юзин улов туёғи изидин ойга ўхшатиштур, ва дағи ой юзин тўзон кўплигинин ерга ўхшатиштур. Демакким, биринчи ташбеҳда мушаббаҳ ер юзидур ва ойга мушуббаҳдур, иккинчи ташбеҳда мушаббаҳ билъакс ой юзидур, ва ер юзига ул мушаббаҳдур. Яъни андоқдурким, нимани нимага ўхшатурлар, дағи аксин қилиб сўнгини илкига ўхшатурлар...”

Келиб йиғлар маҳал ул қатра сувлар кўзга ёш ўлсун...

Уззол насри

Мурид хонумони муршид қўлида, муршиднинг имони Оллоҳ йўлида экан. Тандирга ҳам майлия, бироқ ўчоққа ўт қалашдан ҳам майдароқ иш бормикан ўзи дунёда?! Йўқ, шошманг, бўталоғим, анави тешани олинг-чи. Манави тарашани кўндаланг қўяйлик-да, манави япалоқларини тутантириққа парчалайлик. Учини кўндаланг тарашага қўйиб, иккинчи учини оёқ билан босган дуруст, йўқса сапчиб кетади-я! Тешани ҳам бурчаги билан тушурсангиз, тараша осонроқ ёрилади, теша ҳам қисилмайди. Терагу-тол тарашаси барака топсин, тарс-турс ёрилаверади, аммо ўтинларнинг сарасию гултожи - қарағай. Қайиндан худо асрасин, қўлларингизни қадоқ қилиб ташлайди. Тут билан арча ундан қолишмаса керак.

Бўтам, манави тўнкани ёришга тешангизнинг тиши ўтмайди - болтангизни олиб келинг. Ёнига понани ҳам қўшинг, ёлғиз болтанинг кучи етмайди. Илдизга пона қоққанингизда бир тутамнинг бошқасидан ажраган ерини қидиринг. Ана ўшаниси - бу томир отган тўнканинг қитиқ жойи, ана ўша ерига уринг! Сал ёриқ пайдо бўлдим, болтани бўй баланд кўтаринг. Болтага тўнка илингач, тўнка билан ер урсангиз иш бермайди, болтанинг орқасини қаттиқроқ ғўлага айлантириб солинг! А-ҳа! Ё пирим! Ҳа денг! Ҳаҳ! Ёрилмас экан-а! Ёрилмай кўрсин-чи!

Манавиларини энди ўзингиз бир ёғлик қиласиз, лекин икки оёғингизни асранг! Мен ўчоққа ўт қалай, бир кўзингиз билан боқиб турунг. Тутантириққа чўп-пўп, шох-бутоқ яхши. Тутантириққа пайраха ярамайди. Пайраханинг ҳавога ўпкаси тор. Ўтти ўт қиладиган мана шу ҳаво-да, ҳавоси етишмаган ўт тутунга айланади, сасийди, бурқсийди, тоб бермайди. Ўтиннинг бағрини кенг қилинг. Сув илдиздан танага, ундан шох-бутоққа, майдалашиб тепага интилса, ўт - бунинг тескариси: шох-бутоқнинг майдасини пастга тахлайсиз, йўғон ғўла энг кетида келади, ана ундан сўнг эса бояги қайиш тўнкалар... Далада яшин урган дарахтни кўрганмисиз?

Билинг-ки, бўтам, илҳом ҳам худди шундай ўт... Жомий ҳазратлари айтмиш:

Кор шамшир мекунад, на ғилоф

Бузрук муғулчаси

Бириси куни ток боғлашу тўнка ёришдан хориган ҳофизлар от жабдуқлаб дашт сари қазоқликларга юзланар, ўғлон ҳам айғирларнинг бирига айқашиб, оқсуягу қорапойим элатнинг чўлу-биебонда ётган-тутган сийрак овулларинию яйловларини кезишга чиқарди. Чўл зоеъ хаёлларни ел олдиға солиб қувлар, бу мезгилда эсда эсинтидан бошқа эс қолмасди, типки чўлнинг ўзи сени сароблардан тежаб, устингда ушқирар эди.

**Ушади бўзға турғай чичқонни йиқтаб,
Босасан оёғингди ниқтаб-ниқтаб,
Чўл сени эшитмайди, айналайин чироғим,
Ирласанг-да ўланингни мақтаб-мақтаб.**

Тонгэртадан бери отларини зўриқтириб, кун ботарда улар ахир чалқиб ётган чўл чекасидаги овулга кириб боришарди. Ўтовлар ортидаги ўчоқлардан чиқа бошлаган тутун бир-бирига туташиб, қўшилиб-улашиб, сарғайсинган кўкка тараларди. Этакларини болларига қайириб елган шешаю эжалар бир кўлида челақ, иккинчи кўлини манглайига чодирлаб:

- Ой-бай, сарт кўнақдар келдигўй! - деб, чақа-чақа қип-қизил юзли болаларини дараклашарди. Улар қий-чувлаб кўноқлар томон чопганидан бир-икки рад ўсмир йигитча ўтовдан қорасини кўрсатару, ияк қоқиб кўярди.

Кўноқлар отларини ўзлари учун тикилган қапа сари жиловлашар экан, овулнинг улканлари ҳам буларнинг истиқболига чиқиб келишар, суронли салом-алиқдан сўнгра, ана ўша улканлар кўноқларни кунчиқиш ёғига тикилган кўноқ ўтовга бошлашар, ва тўрға солинган қалин наматларга ўтқазишарди. Чин, ҳофизлар ҳам мулозамат оёқлашидан бурун тўр оғаси ерига юзлари семизлаб қолган овул бийини ундаб бўлишар ва бу мулозаматдан ўз қувончини яширар-яширмас бий тўсатдан болага қарата:

- Кел, чироғим, кўнғир кўзим, манглайингдан бир искайин! - дер, ва нотаниш ҳолатда қисинган бола у томон энгашар экан, бу қалин бий болани орқасига қоқа, унинг қаншарига бурнини кўйиб бир ҳидлаб кўярди.

Кейин ушбу ўтовга бирин-кетин ён-беридаги сийраксоқол чоллар кириб келишар, кўшқўллаб кўноқлар билан кўришгач, ўз ўрнини топиб бир нимарсаларга мирс-мирс кулиб ўтиришарди.

Бояги хотинлар тортинмай томоқ келтиришар, бироқ боланинг бўйига ош ботмас, у қази-қартадан кўпроқ ушмундоқ тўгарақда айланган сўзларга кулоқ осар ва кезак-кезак шимирканиб кўярди.

Норину бешбармоқлар ейилгач, сутчойлару айронлар ичилгач, улканлардан бири кўлига дўмбира оларди.

- Сиз сарттар тажиклере кўсилип, куйди мақам дейсиндер, биз ирди жўл дейбиз, - дерди-да, шарақлаб кулганича, дўмбирага чангал соларди.

**Бул ўлим қайда жўқ?
Жарқириган айда жўқ.
Кургираган кунда жўқ.
Утери ўтип кеткен сўнг,
Минг тенгелик қайғидан
Бир тийинли пайда жўқ...**

- Ой-бай, қара куш таус-ғой! - деб теваарақдагилар бош чайқаб тиш ёришарди...

Сарвиноз савти

Эртасига устозлардан бири эса “Гиря” нағмасини ҳижжама-ҳижжа майдалар экан, бунинг устига шундай қийлу-қол қилардилар:

“Биз билган бир Гиря бўларди, буниси Завқийнинг мухаммасига айтиларди:

Юзунгни кўрсатиб аввал ўзингга бандалар қилдинг...

Кейинги пайтларда бир бастакор ҳудди шу Гиряга Шоҳ Машрабнинг “Сигмамдур” деган ғазалларини солибди, мана эмди икки қулоққа икки Гиряни олайлик-да, иккисини қиёслайлик. Иккала Гиряда куй эшилиб-эшилиб бошланади. Завқий Гирясини айтган ҳофизлар чолғусида ғижжак устунроқ, шундан улар йиғлоқироқ, ғижжак табиатидаги овозда айтишади, зотан Гирянинг ўзи йиғи эмасми, ғижжакнинг бурама, тутимсиз ноласи кўнгилни пармалай, унга ширин, тотли бир озор бера бошлайди. Сўзлардан аввал хониш келиб: “ой, бу жоним сендан айлансин” дейилар экан, бамисоли бу нолага сўзсиз бир калит – айланиш, ўргилиш, парвона бўлиш калитини бахш этади.

***Ой, ёр, айланай сендан, ой ёрай,
Юзунгни кўрсатиб аввал ўзингга бандалар қилдинг,
Яна кўнглим олиб юз ноз бирлар хандалар қилдинг,
Жамолинг партавин солиб ажойиб жилвалар қилдинг...
Ой... ёрай...***

Устоз шу ерда хиргойисини тўхтатиб, яна ўзи учунми, болакай учунми, айтганларини тавсифлар эди: “Гиря ёр васфидан бошланаркан, эътибор беринг, бўтам, феъли-қадим шакли буларнинг кечмиши ҳақида огоҳлантиргандек. Бинобарин, “аввал” сўзи ҳам – бу висол лаззатининг “сўнг”и борлигига ишорадек. Бир томондан висол онлари – “юзингни кўрсатиб аввал”, “кўнглим олиб”, “жамолинг партавин солиб” – қайта-қайта эсга солинади, бироқ ҳар бирининг давоми ҳали баралла бўлмаса-да, оҳиста, ҳофизона қабилда “ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо” – ўша мушкилотлар аломати – бандалик, ғамзалар, жилвалар билан тугайди. Қалбингизга томчи-томчи ғулғула туша бошлайди... Бир нафас ростлангач:

***Масиҳдек бир боқишда мурда жисмим зиндалар қилдинг,
Санга мен то қиёмат ошино деб ваъдалар қилдинг, ёрай...***

Қаранги, бўтам, дармомаднинг ўзидан бошлаб масиҳ тилга олинди экан, бу мухаммас “ишқи мажозий” йўлида эканлиги аён бўлади, аммо биз бунга сал кейинроқ етишамиз, ҳозирча бу ерда ишқ тирилтирувчи куч ўлароқ кириб келар экан, “зиндалар” сўзи ҳам уйғонган мурдадек туйқусдан айтилади, бундан бу сўз тингловчини сескантириб юборади”.

Шунда устоз бир-икки мартта бу сўзни қандай куйлаш кераклигини кўрсатиб, ҳикояларини давом этарди. “Сўнги мисра эса ўтмишдан қиёматга ваъда сифатида узалар экан, Гирямизнинг мавзуси ҳам бунга яраша макон-замонни қамраб олишини кўрсатади. Хўш, азалдан абадгача берилган ваъдалар нима ҳақида экан ўзи? Энди миёнхат бошланади.

***Даб эрдинг кечаю кундуз сенинг ёринг бўлурман деб,
Тикондек суҳбатингда бир гулузоринг бўлурман деб,
Жафони сенга оз айлаб вафодоринг бўлурман деб,
Ой-ой... додай...
Умидим кўп эди ёлғиз харидоринг эрурман деб,
На деб эй бемурувват хаста қулга ғамзалар қилдинг?
Ой, ёрай, бу жоним сендан айлансин, ой ёрай...***

Қаранг, бўтам, биринчи мисранинг ўзиёқ борлиқни муомала майдонига кўчирадики, бутун рўй берган нарсалар кўпи билан гап бўлиб чиқади. “Деб” билан бошланган мисра “деб” билан тугайди, яъники барча қилинган ваъдалар гап бўлиб чиқади. Ошиқ бу ваъдаларни турма-тур куйга солиб нолийди, ич-ичини ейди. Зийракроқ боқсангиз, бўталоғим, бошланғич “деб эрдинг” замони-қадимда, бироқ орада айтилган сўзлар ояндага ишорат этади: “бўлурман”, яъники ўтмишдан келажакка берилган ваъда ҳозирги абгорликни ҳосил этади эмасми? Мана азалдан то абад узалган афтодаҳоллик...”

Шу йўсинда пирлардан бири биринчи Гиряни ҳижжалаб бўлгач, пирлардан иккинчиси қўлларига дуторларини олиб бу Гиряни Шоҳ Машраб ғазалига куйлай бошлардилар:

***Ажаб Мажнун эрурман, дашт ила сахрога сиғмамдур,
Дилим дарёи нурдир мавж ўруб дунёга сиғмамдур.***

***Шариат ҳам, тариқат ҳам, ҳақиқат мендадур мавжуд,
Чу султони азалдурман, ки арш аълога сиғмамдур...***

“Бу ғазал Насимийнинг “Икки жаҳона сиғмазам” ғазалига назирадур, эсингизда бўлса, ўғлим, Ҳазрати Навоийнинг таъбирича Насимий “ишқи мутлақ” йўлида ёзган шоирдир. Бу ғазал ҳам айна шу йўлда ёзилган ғазалдир, зероки унда мажозий ёр йўқ, балки ҳақиқий Ёр мавжуддир. Мансури Ҳалложнинг “аналҳақ” йўлида идрок этилган Ёр мавжуд. Яъни устозингиз тавсифлаган биринчи Гиряни ҳам инсоний ёр, ҳамда илоҳий Ёр билан ҳажр гиряси деб талқин этсак, бу Гиряда маъно жилваланиши йўқолади.

Сониян, устозингиз айтганларидек, мухаммасда мазмун очилиб бораркан, мазкур ғазал – пароканда ғазаллар сирасидандир. Унда, маълумингизким, ҳар бир байт бошқалари билан мазмунан тенгдир. Ипга терилган жавоҳир бири-биридан ортиқ бўлмагани янглиғ, пароканда ғазалда ҳам байтлар жавоҳир каби терилган. Дарҳақиқат, бундан ўқ мавзу йўқ экан деб бўлмайди, чунки жилла қурса оҳангимиз ривожланиб боради эмасми? Мана, ўғлим, сизга савол: нечун ҳозиргина куйлаб берган икки байтим даромаду миёнхат йўлида айтиладию, ундан маънан ортиқ бўлмаган учинчи байт:

***Халил осо бу йўлда оташи Намруд меърожим,
Ҳамон дурри ҳақиқатманки, ҳар дунёга сиғмамдур...***

авжга чиқиб кетади?

Яна бир номутаносиблик: Гирянинг нағмаси бешқатор учун, мухаммас учун басталанган. Мен эса бу куйга байтма-байт ёзилган ғазални соляпман. Бу ҳол эса бир эмас, яна иккита турдаги номувофиқликни туғдиради. Биринчидан, куй баландроқ чиққани сари, мухаммасда радифу қофия қайтарилаверади, сўнгги мисра эса уччала бандда мусиқан ҳам, шеъран ҳам айна ҳолатда тугайди. Ғазалда эса оқсоқланиш бор. Бешликка мўлжалланган нағмада бир сатр қофиядош, бири эса беқофия. Яъники, бунда шеърий мантиқ мусиқавий мантиққа мос келмайди. Иккинчи номувофиқлик эса: тоқ тизимга жуфт табиатли нарсани соларкансиз, уни тоқлаш мақсадида баъзи мисралар бир эмас, икки бор қайтарилади, ҳолбуки, дейлик мана бу, икки бор қайтарилган мисра:

Гаҳи бўлдим фақиру, гоҳу шоҳу, гоҳ гадодурман...

Бошқа мисралардан ҳечам зиёда эмас. Демаки, унинг қайтарилиши – анчайин тасодифий ҳол.

Шундай қилиб, иккинчи Гиряни қай тарафдан текширманг – номутаносиблик, номувофиқлик, нолойиқлик. Бироқ санъат моддаси ўта нозикдур, ўғлим. Иккинчи Гиряни чиппака чиқардик деганимизда, унинг мавзусига, унинг радифига қаранг: “сиғмамдур”. Шоядки

бу номутаносиблик, номувофиқлик, нолойиқлик, норасоликларни айна шу “сиғмамдур” мазмуни оқлаб кетса... На бу, на у дунёга сиғмаган Шоҳ Машрабининг ушбу ғазали ҳам мантиқан Гирянинг куйига сиғмаса, асл маъною мақсад айна шунда бўлмасин тағин?”

Бу саволни болакайгами, ўз-ўзларига бериб, устоз қўлларидаги дуторга панжа урар ва теран-теран сирларга ишора этувчи ниҳон овозда:

***Мудом мискин эрурман чун ғулومинг Машрабингдурман,
Мани бечора бу дунё билан уқбога сиғмамдур...***

дея, ўтмишгами, шу онгами, ё узоқ келажакка ишора этарди

- Бўтам, чарчадингиз чамамда, хотирингиз бироз паришон. Осонроқ айтиб берайми? Мана кечкурун опоқиларингиз билан супрада хамир ёйдингиз. Аввалига ёйилган хамирни майда-майда кесиб бармоқ учида ейдиган манти тугдингиз, шундайми? Кейин жичча эриниб, опоқичангиз: “Келинлар, хонимам тугайлик, одам хонимни соғиндику-я! - дегач, хамирни шапалоқ-шапалоқ кесдингиз. Хоним тугиш ҳам пича қулайроқ эмасми?”

Охирида нима бўлди? Сўнги лаппакни тўлдириш ўзингизга нима қилдингиз: хамирни ёйиб, уни кесиб-песиб ўтирганингиз ҳам йўқ, бор қиймани юпқа хамир юзига суриб чиқиб ўрадингиз-қўйдингиз. Хуванон бўлди, лўхтаки бўлди...

Егани - мантини еди. Бошқаси хонимга ёпишди. Сиз билан биз эсак - лўхтаки ейишга шайдо... Шундайми? Ана бояги “Гирялар” ҳам бир навъи шундай тафриқотда...

Кошки билсайди болакай бу суҳбатлар унинг оянда ҳаётида не қадар маъно касб этгусини, энсаш ўрнига ҳар бир сўзини ёдлармиди шунда...

Сарвиноз талқинчаси

Йигитича кейинчалик англаса дунёда неки астойдил қилинган майдами-улуғ иш бор экан, бари устозларидан олаётган санъатига муштарак уйғун келиб чиқди. Кечаси тўзилмасдан тўшак тўшашдаю, болишларни алоҳида-алоҳида қўнқайтиришда-да, кўрпанинг поёнини терс буклаб ёпишда ё-да семиз ўту-ажирик, ғумаю-печак ўтаганда илло зарпечакнинг бирон-бир юлуғини ерда қолдирмаслигда, ва ё синч тўлдираётганда эринмасдан синч кўзларини майдароқ тортишда тоғ-тоғ маънолар борлигини уқди у. Мақом пардаларию, аруз мезонларини ўргандими йигитча йиллар давомида, ё бояги майда-чуйда юмушларнинг сиру-асрорларинми - тушунса буларнинг асли бир экан. Бир бош пиёзу тўрт дона сабзи, ҳамда ярим даста қотган нондан ўлик еса тириладиган нонпалов пишира олмаган шогирдининг тузукроқ бир байт айтар шоир бўлиши амри маҳол экан. Чунки иккисига-да жилла курса дид керак! Ундан кейин игна билан ангишвонани меҳр била қўлга тутган одам бехосдан тешиб олган бошқа бармоғию, ундан сизиб чиққан бир томчи қон устида кўзёш тўкиб ўтирмайди - бармоғини ялаганича юмушини давом этаверади. Насриддин Рабғузийнинг: “Яна қайтдик мақсудимизга” ибораси ана ўша меҳрга ишорадир. Кераксиз, ташландиқ онларда абадият ётади, - дерди гап орасида устозлар ва қўлларига танбуру дуторни олиб хиргойига тушишарди:

***Куйида йиғлар эдим мен зор ҳар беморга,
Энди йиғларлар бари беморлар мен зорга.***

***Ҳажри бепоён йўлим қатъ айламак душвор эрур,
Заъфидинким мен юрурмен қўл таяб деворга...***

Сарвиноз қашқарчаси

Машшоқлик машқлари ҳақида айтмадик. Бир куни менинг ўзим машҳур муғайннийларнинг биридан: “Дуторда дарсни нимадан бошлаш керак?” - деб сўрасам, созанда: “Энг асосийси - дуторнинг ипларига тиш кириш суриш керак, ана ўшанда торлар роса жаранглайди!” - деган эди. Ўша гапдан кейин биз ҳам чолғучилик синоатини тиш кирига қолдирдикми чамаси...

Ҳофизлар болани, танбур у ёқда турсин, дуторга йўллатгунча икки йилга қадар нуқул чилдирмада пишитишди. Бола асабларию бармоқларида усул билан ётди, усул билан турди. Соатнинг чиқиллаши унга усули ланг бўлиб туюлди, томдан томган чакка эса усули сақилни эслатди. Бутун дунё ўша икки йил давомида буму-бакларга кўмилди, буму-баккалардан унди, бак-баккалардан ташкил топди. Кўчада юрган одамлар қадамию от дупури, тақачининг болға зарбию буларнинг баридан хаприкқан юракнинг уруши - ҳаммаси бум-бакдан ўзга нарса эмас-ку ахир...

Устозлар айтмиш: икки зарб ораси воқеа деб аталса, демакки бундан чиқди, ҳар бир сассиз воқеанинг ўзига яраша буму-бакини топиш керак экан-да бу дунёда. Воқеаларни очувчи-да, ёпувчи калити ана ўша бум-баклар экан оламда!

Мол тагини тозалаётганинда оёқ остига тап-тап тушган таппилару, терак пўстлоғини шиғ-шиғ шилган қирғич, чўл томон дукур-дукур чопган байталу, осмонга қараб чарс-чурс ёнган ўт - нимаики ҳақда эслаган бўлса йигитча, ана ўша бака-бака-бум-бум, бум-бак-бумга ҳамнавоз экан, ҳамнавоз экан.

***Эй кунгул, очилсанг, ёр
Зор айлаб кетмасмукан?
Билмаган армонларинг
Бор айлаб кетмасмукан?***

Сарвиноз соқийномаси

Бир нарсани айтмаяпман. Яна ҳудди чалғигандек, пўстлоғларни шилляпману, кўзим ана шу шилинган пўстлоғда қолиб кетаётгандек гўё. Балки-да айтаётганларимнинг бари ҳақиқатга терсдир, ё-да унчалик ҳам эмасдир, бироқ бу гапимни ҳам айтишга вақт пишгандек. Парвариш деган сўзни тилга олгум. Қалб парваришию, руҳ тарбиясини. Балки-да ҳофизларнинг ўшал иккими-уч йиллик машғулоти - мен айтаётган, қаҳрамоним яшаётган узук-юлуқ воқеотлар эмас, муттасилу-муфассал кўнгул шифосидан иборатдир. “Ҳафтияку” “Чаҳор китоб”ни ўқитишди улар йигитчага десам, хийла жўнлаштириб юборсам керак, бироқ устозларнинг ўзлари ўша кез нималарни ўқишар экан, суҳбат бир Ибн-Арабийнинг “Рисолатул анвар”и, ё ат-Термизийнинг “Манозилул ибод”и ҳақида, бошқа сафар ар-Розийнинг “Шифо”сини ва ё Мавлоно Румийнинг “Фиҳи ма фиҳи”си устида кетару, йигитча унга наинки шоҳид ўлуб, балки-да суҳбатга бир навъ қозик бўлиб хизмат қиларди. Унинг бокираю ноғаддор онги ушбу дақийку пурнуқта фикрларга табиий бир мезондек эди булар учун...

***Йигитлар ишқини гар ихтиёр этмам десам қўймас
Йигитлик бирла ошиқ шевалик ўз ихтиёримга...***

Ушмундоқ суҳбатлар кетида кўпрак қайтариладиган сўз - ақл сўзи эмасди, эътиқод эмасди, дид эмасди, инсоф эмасди - фаросат эди. Бу сўз ичига нафақат аввалгиларининг бари сиғар, балки, ўйлаб боқсанг, йигитчанинг бу хонадонда илк кунданоқ бошланган хаётидаги ҳар ҳодиса ҳудди шу сўз билан ўлчанар экан. Буниси ҳам гапми, қараб турсанг, атрофда неки инсон бор экан, уларнинг юмушми, турмушдаги хатти-харакатлари ҳам ҳудди мана шу сўзнинг ўлчовига солинар экан. Фалончи бефаросат экан, деган баҳодан тубани йўқ эди бу дунёда, бундай баҳода эса бояги пурҳикмат китоблардаги жимжимадор фикрлардан беҳабарликми, ё-да

бировнинг пиёласи устидан нонга қўл узатиш - тенг маънода тақсимланарди.

Яъни, устозлар қўлидан олинган парваришу тарбиянинг яланғоч ўзаги - ана шу фаросат деган сўзга бориб тақаларкан.

Сарвиноз уфориси

Ана энди ушбул фаросат муроди тану-жон ўлуб, шогирднинг исму-жисмига синггач, у созланган тору, етишган овоз янглиғ нағмаю-назм оламига ғарқ бўлур эрди. Бу ёғига эмди:

***Бир Аллоҳу Расул,
Бир нағмаю усул***

демиш оми айрилиқлар маҳв этилгач, фақат завқи васлу, шавқи самоъ қолур ва солиқнинг ғайр тиғи ила лахталанган юрагини малҳами ваҳдат қоплар эрди.

Бу сўзларга кўникиб, ўзини ўшал дамда ўз устозларидан айри билмаган йигитча назму-наво бисотини эслар экан, бўғзидан сал пастроқ, бироқ ўпкасига ўтмаган бир нуқта таранглашар, мислики қизиган даф, ё тортилган сим бармоқ югуришини кутгандек, ярим пасга липпиллаб турар, ҳамда кўкрақдан ёрилиб овоз ташқарига чиқмаса, оҳ! - деб у кўкракнинг ўзинию, бошчаноқни ич-ичидан тўлдирарди.

***Ғофил ўлма, эй соқий, гул чоғи ғанимат тут,
Вақти айш эрур боқий, ол чоғир, кетур, бот тут...***

Ушшоғи Бузрук

Аё дўстлар, нағмаю создан ҳам улканроқ нарса бормикан бу дунёда?! Бор, дўстлар, бор! Ул нарсанинг оти муҳаббат! Аввалгиларидан ё тилинг, ё кўзинг, ё қулоғинг, ё юрагинг маст бўлса, бунисидан бутун вужудинг ҳам гапми - бутун дунё сархушликка чулғанар экан! Қуёш билан ойнинг ер атрофида сандирақлашию, булутларнинг беқарорлиги, қушларнинг кўнимсизлигию, ариқнинг тўхтамаслиги - буларнинг бари, бари ана ўша худсизу-ҳадсиз мастоналикнинг далолати экан. Икки дунё хумор эса, ўзига ёр эмас, Ёр қидириб, ломаконлару лозамонларга етиб бораркан, шунда сулув қўшни қизнинг яширинча табассуми ҳам, унинг шамолдан қотиб кулча янглиғ қизарган яноғи ҳам, эшик очаётганда тўр босиб кетган қўллари ҳам ўша Ёрнинг тажаллисию жилосидек акс этаркан. Кечалари, кун ботаёзганда йигитча бу қизнию, бу дунёни шу қадар беғараз севардики, юраклари қон бўлиб ана ўша чидолмас қуёш билан бирга ер ортига ботиб кетгудек эди.

***Менинг ҳам бу жаҳонда гунг боқишдек ишқу зорим бор,
Менинг ҳам осмонда кун ботишдек юз қизорим бор...***

Талқинчаси

Базмларни айтмайсизми, базмларни! Устозлар қатори юз тавозеъ билан йигитчани ҳам ҳовлининг тўридаги овлоқроқ шоҳсупага чорлашар, у ерда эса тўкин дастурхон атрофида қат-қат кўрпачаларда оёқ ёзиб ўтиргач:

***Қоши ёсинму дейин, кўзи қаросинму дейин,
Бу кудурат ора рухсори сафосинму дейин...***

янграрди...

Чапандози

Тўйга бой ўша кунларнинг кети узилмас эди чоғию, бир сахар икки ичкаридан икки хотин овози икки додни бепарво фалак томон отишди. Бу гапни йигитча умрида бирон бир кимсага айтмаган эди, бироқ Аллоҳнинг қўдратини қарангки, бир туну бир соатда икки устознинг икки жон қуши рихлат томон қўш қанот қоқиб, бир онда парвоз этди. Астағфирилло дейсанми, машаъллоҳ дейсанми, Аллоҳдан буларга рихлату, сирларини қуддус айламакни илтижо этасанми, аммо йигитча икки қанотидан, икки устунидан, икки тоғидан бир зумда ажралди-қолди. У пайтга келиб йигитча ўз энасидан ҳам ажраб бўлган, ушмундоқ беркинаё деса, паноҳ топар ери ҳам йўқ эди.

Маросими мадфанда асо ўрнига бир қўлига бир устозининг дуторини, яна бир қўлига яна бир устозининг танбурини олиб абгор қолди, барчадан пешво юриб у мажнун ҳирқасига бир баҳъя кирди. Унинг бетларига сув уришди, юзларига - дам.

Лекин ўлик ўтар экан, тирик - турар. Бу дунёда ёп-ёлғиз қолди йигитча.

***Манга сиғар икки жаҳон, ман бу жаҳона сиғмазам,
Гавҳару ломакон манам, ман ломакона сиғмазам...***

ИККИНЧИ МАҚОМ

Мушкилоти Рост

Байт:

***Ҳаёт пиёласидин ичғали шароби бахт
Саодат гулшанига булбули сабо келур...***

Келинг, бу байтга бошқа гап қўшмайлик... Изоҳнинг ҳожати йўқ, деганларидек.

Насри Рост

Сарахбори Рост

Юқоридаги сўзларними, уларнинг кетидан мўралаётган ҳаётними турли йўлларда талқин қилиш мумкин. Бироқ бизнинг йигитча, йўқ, энди уни бошқачароқ қилиб “солик” деб атайлик, ана энди бизнинг солик устозларидан қолган қолип: “даромад - миёнхат - фурувард - дунаср - авж - сипориш” сифатида энди бутун бошли борлиқни йўяр эди. Куйлаган ашуласию, яшаётган ҳаёти, бехосдан битган сабоқию, ўнгидаги уфқу-осмон сари кетган истиқболи - эҳ-ҳе, қанча авжлар бор унинг олдида. Мақомга солса умрини, ҳали эндигина наво бир силкиниб, юқори томон қалқишдан аввал якка зумга сукутсимон ўйчанликка чўмган, аммо не даъволару таманнолар ҳали бу ёш умрни кўкларга чорлаб бошлашади.

Бу интилишда хаприққан юраги остида ширин бир бўшлиқ яралгандек...

Дарवेशро тўша аз бўса беҳ...

Ушшоқ талқини

Баъзи бачкана китобларда ёзилганидек:

Ўзбекнинг полвони қаерда аён бўлади? - Сайлу-сайракларда.

Ўзбекнинг чавандози қаерда баён бўлади? Улоғу-пайвакларда.

Ўзбекнинг ҳофизи қаерда намоён бўлади? Базму-гаштакларда.

Ана наҳорги ошдан аввал жунжуккан ғира-ширада муздек қўлларини чилдирмакаш доирасини қизитаётган ўт устида ушлаб, овоз пардаларини эса уч қултум кўкчай ила илитгач, солик тўрдаги супага чиқиб, одатда устозлари ўтирадиган ерда чордана қурдию, қўлига танбурини олиб, аста черта бошлади. Ҳали ошпазлару хонадон соҳибларидан ўзга одам келмаган эса-да, солик қалбида ҳар қултум чойдан аллақандай қитиқкаш илиқлик тарқалар - униси нима эди: кибру-ҳавоми, ё жўжахўрознинг илк жангу-жадалига интилишидек бир жазму-иштиёқми, бироқ улуғроқ ёшдаги дуторчи билан доирачи бир-бирига маънодор қараб қўйишди.

***Ишқи ёр ўлсайди тарки ихтиёр этмасмидим,
Ихтиёр ўлсайди роҳат ихтиёр этмасмидим...***

Овозу юрак бир-бирига уйғун, ҳар кейинги пардадан юқорироғу юксақроқ чирмашиб, қизиб борар, мислики кўкрак қафасини қанот қоқиши билан қоплаб бўлган қушнинг занг каби товуши энди айланган бошни ҳам ич-ичидан тўлдирарди.

Ланг очилган дарвозадан кет-кет одамлар кира бошлашди...

Ушшоқ насри

Куй авжида узилмасин тор... Ашулани юлуқ нуқтасидан қайта илиб кетиш – майитга жон уфуришдек гап. Бунисига тек масиҳ нафаси қобил.

***Масиҳ азми сипехр айлаб қуёшга бўлди ҳамсоя,
Бўлур ҳиммат била афлок устида мақом айлаб...***

Мен эса кимга эмди ҳамсоя? – деб ўз-ўзини ўртарди дубор етим йигитча карвонсарой ҳужрасидами, меҳмонхона ётоғида. Қазоқликларидан юққан эканми, ё жодугар лўли кўзини шамғалат қилиб, пиёласига чой қуйишдан аввал туфлаб қўйибдими – кўчманчига айланди хаёти унинг. Еган овқати – ё атрофидаги учта ғишдан ясалган қўлбола ўчоғда апил-тапил дамланган, гуручлари касир-кусур ош, ё - пастдаги ошхонада суви қочган оби нонни офтобнинг ўлигидек чой ҳам эмас, шама ювиндисига ботириб ейиш. Ётган жойи – қаторасига ўн киши учун наMAT устига ёзилган матою, кўндалангига ташланган чийдухоба кўрпа тагида, ва ё силхоналарда симларда қуритилган кўкимтир чойшаблар каби увадалар устида...

Ёлғиз овунчоғи эса - идиш-товоқ йиғиштираманми деб, ё чангу-ғуборни нам латта билан артаманми деб бехосдан кириб келган канизакми ё фаррош жувон бўлиб, йигит уни оҳиста гапга солар, асраб-авайлаб ўргимчакнинг кўзга илғанмас тўридек орада икки-учта риштани пухта тортар, қутилмаганда: токчадаги созимни узатиб юборасизми, - дер, ва қўл-қўлга соз дастасида тегибдики, бу навжувон канизакнинг энди нағмаю хиргойиларига қулоқ тутишинию, завқи келса – аста елка қоқиб, бир-икки парда жарангдор ҳавога отилгач пайваста-пайваста қўшиққа қилпиллаб-қилпиллаб йўрғалашини биларди...

Ана шунда кўз кўзга уришарди, икки юрак эса зарбул-қадимга моил мастона бум-бак, бум-бакларини бири биридан яширолмасди.

***Йўқ эрдим ман санга мойил, сан этдинг ақлимми зойил,
Манга таън айлаган ғофил сани кўргач утанмазму?***

Меҳмонхонаю карвонсаройларнинг бегона оғушлари...

Сабо наврўзи

Ҳануз кўнглим тўқ эмас, ҳали ҳам дилим тўлмаган, алланарсаларни қумсагандекман. Айниқса кузги намозшомларда қоп-қора рўдапо булутлар орасидан бир зумга ҳали қорайиб битмаган осмон кўринса, алламаҳалга довур юракларим така-пука: бу эмасди-ку хаётдан кутганларим, орзу-умидларимдаги узоқ ороллар, ажиб саёҳатлар қани, ёшлигимдек мусаффо, чексиз осмоним қани? Наҳотки менинг ҳам:

***Эҳ, қуёшга осилиб
Ботиб кетгим келяпти...***

Унда анави ғўр ёшлиқдаги жунжуккан саҳарлар нима ҳақида эди: сабзи тўғрайверишдан қаварган бармоқлар каби ғира-ширани пайпаслаб-пайпаслаб бу дунёга кириб келаётган янги куннинг қовушмас шарпаси, қозон тагига ўтин қалашдан қоракуя юқса-да, уйқусизлик кетида оқарган юз янглиғ қора билан оқни ажрата бошлаган бомдод палласи, самовардан ниҳоят ўт уфуришига қўшилиб биқирлай бошлаган сув буғидек уфқдаги булутларни ёқа бошлаган илк нурлару, чарс-чурс этиб учкундек осмоннинг нариги, қоронғу чекасига отилган сўнги

юлдузлар... Буларнинг бари нима ҳақида экан унда? Аҳир ҳаво силжисаёқ яна баҳорнинг ҳовури келяпти эди-ку!

Ҳали ҳам йўл ўртасида йўл қидиряпман чамаси...

***То тавонистам надонистам
Ва чун донистам натавонистам...***

Йўл қидириш ёшликка ярашар экан. Бир саҳар йигитча Бешоғоч маҳалласидаги наҳорликка қақрилган экан, созандаларга кўшилмасдан ўзига ишонди-да, чолғусини кетмон сингари елкасига ташлаб, тор кўчаларнинг бирига кирди. Киришга кирдию, кетсиз-поёнсиз маҳаллани кашта тиккан аёлнинг игнасидек илма-тешик қилиб ташлади, бироқ қуёш чолғусининг дастасига етганида ҳам на айтилган наҳорликни, на маҳалладан чиқиш йўлини топа олди.

Кўрган – эслар, кўрмаганга – ҳавола: ушбу торкўчаларда биронта дераза бўлса-ки, мишиғи оқмаган бирон-бир кимса кўчага қараб ёш хонандани таниб чиқса... Девор кетидан девор, уй устида болохона, болохона тепасида тунка том... Кўринса ҳам кун бўйи беш туп тут кўрингандир, қайдам, шундан маҳалланинг оти Бешоғочдир...

Ўша кундан қолган хотира – тут шохларига ўралашиб қолган чигал думли варраклар ва димоқда қолган чанг ҳиди: варраклар шу қадар осмонга талпинар, ҳар бир енгил, чанг ҳидига тўла эсинти буларнинг хитой қоғоз этларини жимирлатар, кокилларини тўзитар, бироқ қалин шохлар капалакча юки бўлмаган варракларни умрбод ушлар – маҳалла ҳам йигитни шу куйда тутқунлар эди.

Қуёшдек боши андин чарҳи авжига баробардир...

Ушшоқ уфори

Ҳайратлари чўх эди йигитнинг. Саҳарларда вақт зоеъ кетмасин деб, у қалин-қалин китобга ёпишар, уйқудан ҳали очилмаган кўзларини уқалаб, бир шеърият баҳрларини ёдлар, бир дунё қушларининг анвои турларини ўрганар, яна бир саҳар риёзоту кимёдан илм оларди. Тонгда мия тоза бўлади деб энг машаққатли китобларни эрталаблар учун ёнбошига тахлаб қўяр, бироқ буларнинг машаққатидан кўз аҳён-аҳён яна уйқуга элир, йигитча сесканиб-сесканиб бармоқма-бармоқми, балиқма-балиқ ё моддама-модда саҳарги билимларини уйқучан онгига жойлар эди.

Тилларни айтмайсизми, тилларни! Ҳафтанинг ҳар бир куни алоҳида тилга бағишланган бўлиб, бир бошдан – арабча, бошқа ёндан – форсча, бир бўйдан – ҳиндча, яна бир поёндан – фарангими, чулчут тили ёдланарди.

Машшоқларнинг машқи демаса, кунларини кутубхоналарда, китоблар орасида ўтказарди йигит. Кун сўнгида кўз толиққач, юрак юмшагач, нафас эса теранлашгач, у кутубхона ўнгидаги кенг майдонга чиқар ва мўл ҳаво остида устозлариджан мерос қолган кечаги кун қатори, китоблардан орттирган узоқ-узоқ тариху-мозийларни ўйларди.

Кеч кириши сайин олис қуёшданми, ё атрофдаги чироқларданн тобора узайиб бораётган кўланкасини уй томон ҳайдар экан, бу соя ҳам ана ўша қадимотнинг тирик парчасидек дилга ҳамоҳанг лип-лип этарди.

***Эй, қуёшқа кўз қамаштурғон жамолинг партави,
Сарви раънолиқда хуш рафтор қаддинг пайрави...***

Тун тушиб парда ўрнида шабакаларни қоронғулик ўраганида, вақт девону-баёзларга етар, кун юкидан бўшашган кўнгил эса дунёдаги жамъики борлиқни аяб, осуда ёлғизликда талпинна-талпина ўзига ҳамроз истарди.

Ушшоқ савти

Ора-чура яна маҳтал бўлиб, ёзганларимнинг барини ўчириб ташлагим келадию, китобимнинг бошида тилга олган анави лондонлик чурракбозми ё суннати Пайғамбар ёшида ўтказган Отагелдига қайтсамми деб чамалайман. Агарчи чурракбозга қайтадиган бўлсам, уни шу топда, боринг, Эрон элининг Қум шаҳрига жойлаган бўлармидим. Бошқа жойда ёзганимдек, кўзга дарров Ҳазрати Маъсума мақбарасининг улкан гумбази ташланади. Ҳазрати Маъсума шиалар учун энг ардоқли зотлардан саналиб, саккизинчи имомнинг шаҳид бўлган қиз қардошларидир. Ҳаёт бу ерда ғуввиллайди, қора або кийган муллалару, ҳижобий аёллар, серсоқол уламою, мўртмўйлов талабалар, покиза фузалою исқирт девоналар, аллақандай ажиб ҳаёт кечади бу мақбарада.

Инсонлар ҳайқириб-ҳайқириб мақбаранинг темир панжарасига ёпишар, уни ўпиб, кўзларига қўлларини суркашарди. Лекин мақбаранинг панжарасидан бирозгина узоклашсангиз - учта-тўртта муҳташам толорда мўминларнинг кими номоз ўқир, кими қўлида Илмиҳол китобини ушлаб бир нарсаларни ўғилчасига уқтирар, кими Ихёи улум ад-дин устида бахс юритар, яна кимидир муҳтарам устозидан масала ечимларини суриштириб ўтирар эди. Фаройиб эди бу масжиду мақбаранинг ичи. Ана шу толиби илмлар орасига киритмоқчи бўламан ўз танишимни. У ҳали жавон, юзлари буруш-тиришлардан озод, бошга ўраган дастори остида яшринча парваришланган фаранги кокили бош саждага борганида булғаланади. Айрича дилида ҳам беркитилган орзу-ҳаваслари намозу қироат кезида човутланади. Куни кеча у Жузжоний Шайх-ур-Раис оғзидан нақл қилган номаи аъмолни ўқиб қолиб, унда Ибн-Синонинг: “Кечалари илмдан кўзим толиққанида бир аёқ шароб сипқориб олардим-да, яна битикларга бош урардим”, - деган сўзларини алланечук дилҳирожлик билан ўқиб, бу тун айна ўшал амалга қўл урмак ниятида эди.

***Дасти чу манки жому соғар гирад,
Хайф астқи у дафтари минбар гирад,
Ту зоҳид хушки доманам фосиқтар
Оташ нашунидамки дар тар гирад...***

Умари Ҳайёмнинг сархуш рубойисини қайта-қайта шивирлар, ҳамда ўтирган ерида ўзига жой тополмагандек ёзаланарди. Шаробдан бурунроқ шароб комининг ошиқиши уни маст айлар, бу ошиқишда у на энди ўқиётган китоби, на кечаси кўз толиқтирадиган қўлёмани таниру-салғар, балки бутун фикри-зикри, онгу-сезими амакиваччасидан сирка қобуғида боягинда кўзачага қуйдириб олган шароби нобда жамланару жилваланар эди.

Кошки бепоён бу кун тугаб битса, магар Ҳазрати Маъсума иморатидаги ғала-ғовуру будунчанг тинар, наҳотки осмондан тун тушса деган энтиқишда юрак сиқилиб-сиқилиб сиқтагиси келар, аллаким аллақаерда айтгани гўё:

Тўлган ой синган сафолга ўзни ўхшатгаймикин?

Соқийномаси

Яна ўйлайман: бундан бирор кор-амал чиқмайди-йўв! Ахир Ҳазрати Имом Оётуллоҳ Хумайнийнинг ўзлари ана шу Қумда мана бу байтни айтиб турган бўлсалар:

***Соқий, аз он ҳуми пинҳон ки зи бегона ниҳон аст,
Бода дар соғари мо роз ки мо маҳрами розем...***

Бунинг луғавий маъноси шулким:

**Соқий, бегонадан ниҳон ўлмиш ўша пинҳон ҳумдан
Бодани соғаримизга қуйки, биз сирлар маҳрамимиз...**

Шундан Соқийномани:

**Янги ой эмасдур ҳилолингга хўб,
Қуёш тўлмагондек жамолингга хўб...**

сўзларида тўхтатаману, ҳодисани Хуросонга туновги Отагелди юртига бураман. Буларнинг яйдоқ кўйгасида одамга ёвушмаган бир малла ёшулли яшарди. Халқ маллалигини калака қилиб унга Муҳиб-ўрис деб лақаб қўйиб олганди. Қирқ йил бу лақабга чидаган Муҳиб-ўрис, қирқ биринчи йили даладаги жумбуз устида уталаниб-уталаниб ўзига ўзи маслаҳат солади. “Кел, - дейди у, - бутун йиққан бисотимни Худо йўлига харжлай-да, Маккатилога борай. Зора Тангримнинг раҳмати келиб, қайтганимда мени Муҳиб-ўрис тугул, Муҳиб-ҳожидеб аташса!” Айтган сўз – отилган ўқ! Йиққан-терганларини сотиб Муҳиб-ўрис ҳажга борибди, ҳажидеб қабул бўлиб, Ҳожидеб унвонида ўз яйдоқ кўйига қайтибди. Не кўз билан кўриб, не қулоқ билан эшитсинки, энди одамлар уни Муҳиб-ўрис эмас, балки Ўрис-ҳожидеб аташармиш!

Балки Отагелдининг жўрасию улфати ўша Ўрис-ҳожининг ўғли Содир-сарик отасининг малла бошига тушган бу кулфатлардан огоҳ бўлиб кечау-кундуз сарик сарини саждага урар, ва бир куни дўсти Отагелдига: “Мен кунига юз ракаат намоздан ўқияпман, Худодан қарзимни узяпман!” – деса, Отагелди аз таҳидил сесканниб: “Биродар, сен эҳтиёт бўл, бунақангидеб жаҳд билан яна азиз Парвардигоримизни қарзга ботириб юбормагин!” – деган экан...

**Накарда гуноҳ дар жаҳон кист бигў?
Ва он каски накард чун равист бигў?
Ман бад кунам ва ту бад мукофот деҳи,
Кас фарқи миёни ману ту чист бигў?**

**Айт, жаҳонда гунаҳ қиладиган ким, айт,
Қилмаган кас қандай юрди, айт,
Мен ёмон қилдим, ва сен ёмон мукофот берсанг,
Сўнг мену сен орамиздаги фарқ нимада, айт?**

Уфориси

Кейин: буларам ўз йўлига, бироқ ўз қаҳрамонимга қайтсаммикан, деган гумонга бораман. Ҳар мақомда ҳам ора-чура у ёки бу тарона раққосани бошқа оҳангга йўрғалатар, аммо мақомнинг ўзи - бус-бутунку, деб аврайман ўз-ўзимни. Яна тўю-ҳашамга қайтаман.

Базм авжида. Атроф шовқин-сурон, маст-аласт кими думалаган, кими даврага чиқиб бесўнақай кўлларини бесўнақай оёқларига, ўша бесўнақай тўрт мучалини эса мусиқага чоғлайди, яна кими қий-чуввос кўтарган, майда-чақани зиёдроқ қий-чув билан ҳовлидан деворга қувади.

Йигитча торини созлаб саҳнга қадам қўяр экан, кимдир тўй оғаси номидан: “Даврани кенгроқ очинглари!” – дея ҳайқиради. Бу ҳайқирик жўшқин ашуланинг илк жаранларида эриб кетади:

**Ногаҳондан савдо тушди сарима,
Дегса манга дегсин, ёра дегмасин!**

Даврага “хиромон айлаб” демоқчи эдим, йўқ, “соллана-соллана” дея қолай, дўмбоқина

бўғирсоқ қиз чиқиб келади. Унинг кўзию дўдоқларидан тиржайма аримас, селкиллаган қоматидан эса фаҳш эмаса-да, хўшулик нафаси уфурарди. Бояги бесўнақай довдирни гумдон этиб, ўртага сўрсоқроқ бир киши отилиб чиқди. У даканг хўрозга ўхшаб оёғидан оёғига сакрар, калхат каби макиёнсимон тишига зуғум этар, бир шохдор қўчқорга айланиб, жимжимадор мугузларини серкабичим урағутга ниқтар эди, раққоса ҳам бўш келмас, авратларини жон-жаҳди билан соллантириб икки кўксини қистирмага очар, қора қош қоқилар, қиё кўзлар сузилар, орада эса эсини йўқотиб йўлини йўқотмаган ашула осиена талпинар эди:

***Гўзаллар ичида сан гўзал шўхи,
Гўзимдан оқиздинг қон ила бўқи,
Санинг элингдадир ажалнинг ўқи,
Дегса манға дегсин, ёра дегмасин...***

Калон савти

Шабоб авони ҳайратлари... Бу сўзлардан кошки биронтаси ўзингники бўлса! Лекин ҳайрат ичида сезасанми бунини?! Мислики осмондан ваҳий келдию, тўй ўртасида тилинг чиқди: “Аҳмаджон, - дединг сен билан навбатма-навбат куйлаган берироқ хонандага. – Тўхтатинг тинғир-тинғирингизни! Бемаза қовуннинг уруғи кўп бўлади, дердилар. Сизнинг хиргойингиз ҳам битмайдиганга ўхшайдику!” Эс тўхта деса ҳам, тил тўхтамас экан, ана тўкилиб боряпди сўзлар, бири бирига изофаланиб, гўёки занжирнинг ҳалқаси ҳалқасига тушганидек. Ё гувала тераётган қўл куйидаги чуқурчага гуваланинг қоқ қорнини босганидек... Атроф – қаҳқаҳа, ён-веригагилар қиқир-қиқир кулишган. Бечора Аҳмаджонмиди, Маҳмуджонми, ўртада ўсал бўлиб асбобини осилтириб олган – буниси ҳам оғизга ем, буниси ҳам аскияга асос. Алал ижмол:

Ул алифдин зорларнинг ҳосили озордур...

Тўй битиб қўй кезаётганида йигитча эртасига сой бўйида маҳзун чўккан Аҳмаджонми, Ҳамиджонни кўриб қолади. Оёғини этагига чекканича, сув боқиб ўтирган бу мискинга раҳми келади йигитнинг, еткизган озоридан утанади у. Бу утанчада устозлари ўқитган намози тазарруга тиз чўкиш тилагида у масжид эмас, қадим черковга йўлиқади. Бедил айтмиш:

***Гаҳи ба Каъба медавам, гаҳи ба суи дайр,
Девонаам зи ҳар тарафам санг мезананд...***

Ана ўша муҳташам дайр ичида тўрт бокира нафасига жўр бўлиб аёлғу куйлар экан, бу мусаффо покиза овозлар тўрт девордаги ҳашамат ила уйғунлашиб йигитча юрагини бирам эздик, бирам эзди; эзилган юрак баҳона - кўзларидан сирқираб ёш оқиб кетди.

***Томоша чоғида монёдурур кўздин юрак қони,
Бу ҳасратдин тўкар мардумларим маржона-маржона...***

Талқинчаси

Йигитча ўшанда кофир қизга ошиқ бўлган Шайх Санъонни эслади, черкас қизни тараннум айлаган Девона Машрабни хотирлади. Бироқ унинг ҳолати ўзгача эди: на ажнабий, на кўхистонлик қиз унинг ўнгида: “Сени мустақим йўлингдан ураман!” – деб турар, балки-да озодаю поқдомон ўспиринлар ўз ноласинию мадҳиясини поёнига етказиб липпилаган шамчиноқлар остидан оҳиста-оҳиста юриб, ушбу дайрнинг қоронғусида ғойиб бўлишарди.

Қишлоғида тўртми-беш ёш экан, болача ҳайит куни чунон ҳам масжидга ҳайит намозига

интилдики – нишолда эканми бунга боис, ё катталарнинг ясаниб-тусаниб қатор-қатор кетишими, фингшийверганидан кейин маҳалла чолларидан бири: “Ҳа, майли, юрсанг юрақол! Фақат кўтингни ювганмисан?! – деб ҳалойиқ олдида сидқидилдан сўраса, бўладими! Ана кўтарилди қаҳқаҳа! Бу қаҳқаҳа елкасида қон кўтарилди болакайнинг юзига! Бормади ўшанда ҳайит намозига у.

Ҳўбки, қўшни маҳалладаги мишиқи Маъмурдек икки бурнидан манқаси оқиб юрган бола эса, унда чоллардан бири: “Ҳаҳ, оққан мишиғингдан ўргилай! Нон ботириб ялаволгим келадия!” – деганида осмонга қаҳқаҳа тўзондек кўтарилса – униси бошқа гап!.. Бироқ мана шундай қолмашу зоеъ ўйларга берилиб турар экан ўша антиқа черковда йигитча, кетидан бир шарпа келиб, аста тирсагидан тутди-да, ўз тилида: “Бўтам, остонада турманг, ичкари марҳамат қилинг!” – дея уни зеби-зийнатли ошён оғушига бошлади.

***Минг шўри фиғон бирла ҳай-ҳай не бало келди,
Жон қичқирадур қўй деб, ҳанжарни оло келди...***

Қашқарчаси

Йўқ, чўқингани йўқ йигитча ўша маҳал, фақат хониш ила муножот айтувчилар сафида туриб бир нарсаларни минғирлагандек бўлди, ва бу нола битгач, икки ёнидаги бир чолу бир кампир билан чўлўплашиб ўпишиб олди. Улар ҳар ўпишганида аллақандай салавотларини айтишар, йигитча эса кечиккан шарм ила юқмасинми дея, ичида: “Ло илоҳо иллоллоҳ! Ло илоҳо иллоллоҳ!” –ни тинимсиз қайтарарди.

Мулзамликда шамчироқ зулматидан юлдузли зулматга чиқиб келаётса, рўпарасидан шумғияга ўхшаб бояги мазлум Аҳмаджонми, Маҳмуджон чиқиб келса бўладими! “Ийе, бундай ҳам қилиқлари бормиди маҳсумнинг?!” – дейди яна. Сўқимдан тортиб то бўрдоқигача олиб сўқди уни ўшанда йигитча. “Қурбонлиққа ярамас! – деди. – Хароми! – деди. – Итдан тарқаган!” – деди. Аммо ҳижолати кучайса кучайдики, камаймади. Ушмундоқ ҳижолатини енгаман деб сипқориб ичди ўшал тун йигитча, бор вужуди ароққа ботди шу кеча.

***Ғам лашкари беҳаддур, чораси будур Бобур,
Бодани қуюқ кетур, жомни ҳимоят тут...***

Соқийномаси

Чоғимда ҳеч мўлжалимга тўғри тушаётганим йўқ. Энди нишонни ўққа тутдим десам, бу курғур лип этиб кечадию, ҳавони чангаллаганимча ўзим қоламан.

***Оху ёшимдин ортадур, зафъ этадур
Бегим, ярошмас эмди бу обу-ҳаво менга...***

Соқийномасида бўшатиши керак эди чоғирини йигитча, у эса эмди хумору захританглиқда дардисар бўлиб, кўрпага боши билан бурканиб ётибди. У шу қадар тажанг ҳолатдаки, ҳозирча тинч қўйганимиз маъқул. Тузуги, қаҳрамонларнинг бири қилиб олмоқчи бўлган навжувонимни қайта эслай. Агарчи чиндан уни қаҳрамон қилиб олганимда уни ҳам хонандага айлантирардим, машхурлаштирардим. Ғаройиб эрининг жиғига тегар меъёрда донгдорлаштирардим. Ажрашиб кетадиган даражада шарафлардим уни.

Бироқ ҳусну тароват ҳам овознинг шираси каби абадий эмас, сатанларнинг сатангию таннозларнинг таннози ҳам бир кун бужмаяди, довушнинг энг нозиги ҳам дағал тортади. Шунда эътибор берсангиз ҳофизаларнинг берироғи раққосаларнинг серкасига айланади. Аммо мен қаҳрамонимни ардоқлайман, арзандалайман, мен уни шоирами, носирага ўгираман. Хуштаъб

бу аёл хатто йўқотган эри ҳақида ҳам беармон тарзда: “Қариганда ҳар саҳар сассиқ чолнинг рўпарасида уйғонишни ҳазм этолмадим”, - десин.

Бу аёл шундай зиёфатлар уюштиради, йиғилган фузалар шуаро, мунаққиду мутриб илму санъатини унутиб, қурсоқ лаззатида совлиқу мегажиндек шишсин, у эса буларнинг ўнгида маржон сочгандек юлдузли осмон остидаги болохонасида Бобо Афзалу Мулло Садрдан иқтибослар айтсин...

***Кавокибдур шаётиннинг ружуми,
Ҳавони паст этар ашқинг нужуми...***

Уфориси

Рости, бу ерга келиб сиз, ўқувчи ҳам ҳийла тоқатсизланган бўлсангиз керак: буларнинг барини боғловчию жипслаштирувчи ўқ ҳодиса қани? – деган хаёлга борган бўлсангиз ҳам ажаб эмас. Ҳозирда Холливуду Болливуд баримизни нақд воқеаларга ўргатиб қўйган эмасми. Дарвоқеъ, Арастудан тортиб то Проппу Греймас деган адабиётшуносга қадар бари ўша қолипларни чиқариб ҳам беришган: қаҳрамон бажариб бўлмас топшириққа йўлиқади, унинг йўлида хайрихоҳу рақиб кучлар мавжуд, у ўз орзусига ерига етишиш учун мана шу топшириқни уддалаши лозим. Улоқни олиб кетган қаҳрамон – музаффар, буниси кўпроқ Холливуд йўли, вазифа юқини кўтаролмай сингани эса – фожеага етди, буниси андак Болливуднинг ёш сиздирувчи услуби.

Ўйлаб боқсангиз – ғазал дунёсига ўхшайди бу қуюшқон. Унда ҳам ошиқ ўз маъшуқасининг висоли дардида бир хайрихоҳ соқию саболарга мунгини айтади, бир адоватли рақибу оғулардан шикоят этади. Бироқ фарқи шуки, Ҳофиз айтмиш:

***Ҳадис аз мутрибу май гуву рози даҳр камтар жў;
Ки кас накшуду накшояд ба ҳикмат ин муаммор...***

Шу тўфайли – аввалидан ўзак ҳодисанию унинг жилоларини шайлаб қўйган эсам-да, ҳануз беқарорман, ҳолбуки айни беқарорликда ана ўша ўзан воқеанинг энг муҳим сифатию жиҳати бўлса не тонг?

Балки ўша ягона ҳодисанинг уруғларини аллақачон сепиб бўлгандирман, ва сиз йўқотилган деб билгувчи экин-тикин алламаҳал ер остида, ғойибда бўртиб, унишга ҳозирдир. Мен учун эса: хўш, бу ёғига нима бўлар экан демиш аброр бир ҳайратга етган бўлсангиз, шунинг ўзи кифоя...

***Дўстлар, кўнглим олан зулфи мусулмонкуш эрур,
Кофиридур кокили зуннора ошиқ бўлмишам...***

УЧИНЧИ МАҚОМ

Мушкилоти Наво

***Бишнава аз най, чун ҳикоят мекунад,
Аз жудоиҳо шикоят мекунад...***

Мундоқ мақом сари қатъи манозил айлабмиз, наво таъбиринда сажъними раво кўролук, ё ҳаво таъсиринда важҳними аро кўёлук, сўзни сўзга изофату тажнис ила кишан-кишан боғлалук, ё-да тузни ўзга зарофату тажвиз ила шикан-шикан бўлолук, илми калимоту санъати нафисни такмил айлаганимиздан ишора этолук, ва ё ҳилми таълимотию синоати аҳодисни таъвил айлаганимиздан бечора битолук...

***Навоий ўлмади тавҳид гуфтугу ила фаҳм,
Магарки айлагайлик тилни қатъу жонни фидо...***

Насри Наво

Сарахбори Наво

Яна чалғидим! Чалғиш ҳам гапми – валжирадим. Машина юришидан олдин моторини қиздириб олгани каби... Бу тун кўрган тушларимдан бирини айтиб берай. Эмишки, Америкада бир ҳайдовчи шу қадар тоқатсизу бағри тор эканки, олдида юрган машинани ҳам кўра олмасмиш. Бир аёл ҳайдовчи тамошо тариқасида унча-мунча дарёчалар устидан ўз машинасида сакраб ўтишни касб қилган экан; ишонасизми, ирмоқлардан бири устида учиб кетаётганида бояги бадфеъл ўз машинасини аёл кетидан учуриб парвоз давомида сўқиса бўладими! Аёл бу зарба оқибатида соҳил эмас, бир маҳалла наридаги қўшни кўчага бориб кўнди. Яхшиямки, фаросатли аёл экан, кўндию, машинасини бир зумда тескари айлантириб, газига босди. Йўқса бояги аблаҳ ўз машинасида роппа-роса унинг томига тушиб, аёл бечорани машина-пашинаси билан мажақлаб ташларди, ё-да ҳавода воқеъ бўлган зарбадан бироз сустлашиб, қисқароқ ерга инару телба кўчқор рақиби қолиб, заиф совлуққа калла қўйгани янглиғ, аёл машинаси билан юзма-юз тўқнашарди.

Бу бедаво галварз нафақат хипча белли аёллар, балки ҳўкиздеқ-ҳўкиздеқ самосваллар минган барзангиларрни қувишдан ҳам тоймасди. Буларига қарши у К-700 туридаги сўлақмондек чўл-кўл-юрарга миниб, аввалига биқинидан урарди. Самосвал қулагач, саккиз-ғилдиракни у ё самосвал устига ҳайдар, агар эплай олмаса, ғув этиб гаражда асфалт-босарга айқашиб бу девсимон қора маҳлуқотни пачағланиб ётган самосвалнинг бошини янчишга ташларди. Темир-терсакнинг қасир-қусури, жангу-жаранги орасидан осмонга учқунлар сапчир, уларнинг кетидан эса ғариб ҳайдовчиларнинг асфалософилиндан учган нолаю доллари атрофни ларзага келтирарди.

Эсимда, ҳайдовчилардан бири абжағи чиққан машинадан бир кору-ҳол қилиб чиқдию, яйдоқ томон қочди. “Қатли ом! Қатли ом!” – дея, у инглизчасига “Genocide!” – деб қичқирарди. Бироқ ербосар самосвал кабинасини ер билан яксон қилиб бўлгач, бояги мажнун ёнидан 9-миллиметрлик кольтини чиқарволиб, ёбонга чинқуриб қочган бехонумонга қарата ўқ узарди.

Бу ҳолатни ўзимга ўлчаб мен ҳам бир ажиб хаёлга бордим: ҳар бир ҳайдовчи ёнида қўғирчоқми, тулуъ жасадини олиб юриши керак чоғи. Шунда у анави юҳони тиндириш учун ўша майитни ташлайдию, ўзи, тушдан ўннга чиқиб кетган инсон янглиғ, кўзни шамғалат қилиб эрк томон ғойиб бўлғуси.

Бир кун мени ул қотили мажнуншиор ўлтурғуси,

Секретиб, жавлон қилиб девонавор ўлтурғуси...

Таронаси

Айтган тушимнинг таъбирию таъвили сиз йўйган йўлда жўнгина эмас. Ўзим учун муҳими бу қиссага нисбатан лозим бўлган шафқатсизликдадир. Зоеъликни янчишим жоиз, беҳудаликни мажақлашим вожиб. Бояги телба шарпа ўзини аяса экан, бадхулқ десак, аксинча бебошу авбошларни қувлар экан, улар йўлиққан фалокатларга йўлиқибгина қолмай, тутқич бермаганларнинг бошига янги синовларни ёғдиради. Ҳазрат айтмиш:

***Анга баским ёғар тош устига тош,
Танида ёра узра ёра бўлмиш...***

Бироқ оҳирул оқибат буларнинг устидан устун келади. Ёзувчининг касбу-кори ҳам шу мислда эмасми...

Баёт талқини

Йигитнинг қишлоқдаги қайни ҳақида айтган эдим. Йигитни болалик чоғида устозларга топширган қайнисичи! Йиллар ўтиб у ҳам ўз жуфти ҳалолани туғмас дея, уч талоқ этиб, бегона юртлага жилворган эди. Бир куни йигитча ғазалхонлик кечасида тамбурини тинғирлатиб ўтирса (чақирган инсон ҳам хосроқ зотлардан бўлиб, олисийўл ҳайдовчиларнинг бири-бири билан келишмовчиликларини ечиб берадиганларнинг энг каттаси эди), эшикдан “Мен унинг амакиси бўламан” деган дағдаға билан ўша мусофир қайни кириб келса бўладими!

Жулдур усти-боши деса, уни маҳалланинг лўлилар билан тутушган чекасига ҳам қўйишмас эдию, йигитнинг доврўғи оғир келиб, бу мискинни ҳазар ила ҳузурига етаклашди. Авваллари ҳавас қилган қўнғир сочлари патаклашган, яғири чиққан қўйлак ёқаларидан қўланса ҳид анқиган. Бу пайт йигит эндигина:

***Оташин гулбаргидин ҳилъатки жононимдадур,
Ҳилъат эрмас, ул бир ўтдурким менинг жонимдадур...***

ни бошлаган, бу сўзларнинг кинояси чиндан-да йигит жонини онқадар ўртадики, ёнди йигит шармисорлиқдан. Сўзинию нағмасини узиб ҳижолатда бўзрайиб қолди йигитча: қондошлик риштаси деса – ўнгидаги киши ёт уруғдан, бироқ ўтмиш ҳимматининг ҳурматидан “Ассалому алайкум!” – дея ўз ўсаллигини енгди йигит ва қайни томон пешвозланди. Қайни эса аввалига бутун эл олдида: “Ҳа, чил-чил ҳассангни энди қил-қил ҳасса қилиб юрибсанми?” – деса бўладими. Ер ютмади ўшанда на уни, на фалаж бўлган йигитни. Бироқ қайни ҳам роса етиб турган экан, йигитнинг истиқболига ўзини ташлаб хўнг-хўнг йиғлади, ифлос мишиқларини юта-юта: “Ташқарида келинойинг қолди...” – деб шикоят қилди.

Йигитлар зиёфатига номаҳрам аёлнинг кириши инсофдан эмас, шу боис чолғучиларга куй давомини буюриб, келинойи баҳонасида чиркин қайнисини ташқарига бошлаб кетди йигитча. Кошки билса экан у бояги оташин сўзларнинг маъноси киноя эмаслигини... Бунини у кўча чекасида ўзини панага олиб турган рангин кофур қизни кўрганида англади...

***Оташин гулбаргидин ҳилъатки жононимдадур,
Ҳилъат эрмас, ул бир ўтдурким менинг жонимдадур...***

Баёт насри

***Сен эй гул қўймадинг саркашлдинггни сарвдек ҳаргиз,
Оёгингга тушуб барги хазондек мунча ёлбордим...***

Йигит ўшанда қайнию унинг ораста қайлиғини ўз уйига бошлади, қайнига ҳаммом буюриб, тўю-тугунларда ўзига тортиқ этилган оҳорли саруполардан инъом этди. Фақат келинойиси билан дуруст муомала тополмай эзилди йигит. Опача-опача дей деса, ўзидан-да ёш бу жувон, ёш эса-да, унга қайлиқ бўлган қайнисининг залвори бор орада. Ёлғизликда гапирай деса, тили келишмайди, қайни ўнгида навозиш этай деса – дили келишмайди. Жилла сўз улашгани йўқ у билан йигит, қайишмади, қовушмади. Жувон эса ўз чучук тилида алланималарни дер, бироқ бу сўзлар ҳаммому ётоқхонадаги қайнию қайлиғигами ҳавола, ё-да нишонсиз меҳриданми нишона, бунга саросималанган ақли етмасди йигитнинг.

***Забони ёри ман туркию, ман туркий намедонам,
Худоё, кошки мебудди забонаш дар даҳонам...***

Андак фикрни ёлғиз ажам тилида хаёлдан кечириш мумкин, йўқса гуноҳларнинг каттасига чалинасан йигит! Зоҳирида эса уларга хоналардан энг оромососини таклиф этди у, ҳолбуки гадоваш шоҳ айтмиш:

***Улуснинг таъну таърифи манга Бобур баробардур,
Бу оламда ўзумни чун ямон-яхшидин ўткардим...***

Баски, ажнабий келинчак саркашлик қилиб, шаҳарда қалин қариндошимиз бор, уларни кўрайлик, жой бўлса – кенг офоқ, - дея сатанг хушторини боши очиқ кўчага бошлади.

Орази Наво

Шаҳар пешвосининг зиёфатида кечган нангу-номусини енгди йигит, қариндошидан ажраган қайни ила қайта апоқ-чапоқлик ҳижолатидан ҳам юқори келди у, бироқ ул шўх кофири бетакаллуфнинг беписанд ихтиёрига мағлуб бўлди. Тун бўйи ташландиқ итдек у ўз яраларини ялар, лекин коми талҳ бўлибдими, ул оғриқ босилиш ўрнига тобора ачишар, дардига малҳам тополмай, йигит қўлига бир торини олар, бир қаламу давотга ошиқар, гоҳ кўзини юмиб, бебош хаёлларига ғарқ бўлар, аммо биронтаси жароҳатли кўнглига роҳати тўтиё бўлмас, қўлига баёз тутиб у тўғри келган ғазалдан парча ўқир:

***Келиб ўлтурдию деди “Ёрим менсиз начукдурсан?”
Ман ўлдим лолу айтаолмадим майли жавоб айлаб...***

Дигар ҳолатда орамида бул сўзларнинг тиғи эмди тўғри йигит жазавасига тегиб, ақлини зойил этарди. Бу беҳудалигу изтироб шиддатида сониялар кетидан дақиқалар, буларни кузатиб вазминроқ соатлар кечди. Тонгкуши нола тузгач, йигит энди ўрин-кўрпасини бузган эди. Чойшаблар тўзиб, уйқулар безиб, муазиннинг йўсинсиз, кучсиз нағмаси қулоққа чалинганида, бебоку бепарҳез қўшниларнинг карнайидан рўзи дигарда янговровчи бадантарбия оҳанги ўрнига аксига тутиб икки жўранавоз:

***Халқ билур ошиқлиғимни, ёра билмайди ҳануз,
Ишқ ўти ё раб анга ҳеч кор қилмайди ҳануз...***

деб кунни очиб беришса бўладими...

Таронаси

Кун ўтиб оқшом келди қайни йигит ҳузурига. Ёлғиз келгани йўқ, бир итни занжирга боғлаб келди у. Аввалига: “Ол-а! Фош бўлдим! Қоптиради итига мени! Ғажитади!” – деб ҳайиқди йигит, аммо қайнисининг пурмулозамат табассумини кўриб, кўнгли тинди. Қайни остонада итини далли даллоллик ила мақтар, йигит эса сарошубликда буларни на ичкари чорлар, на-да не юздин итга онқадар олқишлар ёғилишини илғар эди:

***Итингдурман, сочинг занжирини бўйнимга маҳкам қил,
Ки водийи фироқинг ичра кўрқарманки йитгайман...***

Невлай недин бу байт тилимга кўчди? Йигит итга боққанича қайнисининг ўзга ҳамроҳи ҳақида сўрашдан ийманар, ит эса вафодор кўзларини намлаб, йигит ҳасратини тушунган жонзотдек жимгина турарди.

“Бу ит анави казонинг боғидаги қанжиғини лайча қилиб ғажийди, терисини этидан шилиб, этини суягидан кемиради!” – деб ружуъ этарди густоҳсифат қайниси, ва бу сўзлардан ўзи қизишиб, ит тутган занжирини озки узай деб, тажовузкорона хуружу хуруш айларди.

Ҳусайнийи Наво

Нафсул-амр боя тилга олганимиз Маҳмуджонми, Аҳмаджон, келинг уни узил-кесил Хомид деб атаб қўяқолайлик, - ит уруштирар, бунисига устак хос деб атаган зотимизнинг жиянию жигари экан! Ул кўппакнинг ит феъли ҳам худди шундан сапчирди. Йигитнинг қайни тап тортмасдан Хомиднинг тоғасини “ўғриларнинг каттаси” деб таърифлар, Хомиднинг ўзини эса “каззобларнинг издиҳомга хурган ити” дерди. Йигит Хомидни ёқтирмаса-да, иккала таърифдан истиҳола қилар, қайнига: “Унчалик эмасдир” – дея елкасини қисиб қўярди. “Тунови куни келинойингни ёлғиз қолдирганимда, ўша Хомидинг унга шилқимлик қилибди”, - дегачгина, йигит ростманасига тутақиб кетди. “Вой, аблаҳ, – деди у, - вой, зинокор!” – “Унчалик эмас!” – дея энди қайни юпатди йигитни. “Сал тегишиб ўтибди-да, гап отибди...” – “Шунисини айтаман-да!” – дея ортиқ қизишди йигит, - “қичиқ қилади у, ғаламиси номурод!” Қайни уни қайта тинчлантирди...

***Сафиҳ золим ила бўлма хон ила ҳамдаст,
Муносиб ўлмади ит, чунки ҳамтабақликка,
Ўзингга аблаҳу нодонни айлама ҳамроз,
Ки яхши эрмас эшак дағи ҳамсабақликка...***

Бир маҳал сесканиб ўзига боқса йигит: Хомиду йигит - тоғаю қайни қўлларида ирриллаган икки итнинг ўзгинаси! Орадаги ютуқнинг эса эгаси барибир бошқа...

***Маъзур тут, ар васлингга кечрак етсам,
Не чора қилай, озгина монеъ бордур...***

дейишдан ўзга чора йўқ...

Байт уфори

Ҳайбатли итни кўрди кунора йигит, комрон қизни кўрмади. Қавмдошларидан ортмади қиз, серароқ зиёфатларда қолиб кетди келинойиси. Бунга ишорат – ит келтирган саҳарлари қайнисининг гулдурос кекиришларидан уфурган дами. “Сен, ука, анави ҳезалак Аҳмадингми,

Маҳмудинг билан келиш, тоғасининг хумпарини тиксин. Бир мириқайлик! Келинойинг ҳам: “Сенларнинг корридайлариингни бир кўрай”, - деган ҳавасда...”

Шу гап билан иш битди. Орага совчию-жовчилар қўйилиб, Хомид ҳам қистаб-қистаб кўндирилди, орадаги гаров ҳам келишилди: Хомиднинг ити ютгудек бўлса яқин беш тўйини йигит унга топшириб, ўзи биқинида созандалик қиладиган бўлди. Йигит тараф ютган тақдирда Хомид бир йилга торини қозикқа иладиган бўлди.

Қоплонбек даштида икки кўрғон орасида майдон ажратилди, устозлардан мерос қолган бўксадаги овул қозоқларидан бир уюр йилқи боққани қазию-қимизини ўз мўйинларига олишди, булардан мўқоқроқ бири тегарақдаги момолай чичқонларни инларидан қувишга қўйилди, балдоққа таянгани эса тайин куни балдоғи минан бола-чақа ҳайдашгаю, қолганга чипта сотишга ажратилди.

Йигит ҳам жангу-жадал тараддудида кўнглига икки сатрни тугуб қўйди:

***Маҳрами гар бўлмасанг хуштуруп бу ҳолким, бўласен
Итларига ҳамнишин соҳиби асрор, эй кўнгул...***

Чапандози Савти Наво

Энди атайин чалғимоқчиман булардан. Ростини айтсам, бироз чарчадим буларнинг машмашаларидан. Ур-йиқитдан бурун кўнглим бироз тин тусаяпти, дабдабали оҳангни сокин ва ўйчан навога қайтаргум...

Отагелдининг Пайғамбар ёшини нишонлайман деб суннат тўйига адашиб кириб борган нозанин аёл ҳақида айтган эдим. У билан бир навъ танишгандек ҳам бўлдингиз, бироқ айтмадимми ўша бошланғич кезларда, ҳаёт қанчалик соддаю оми кўринмасин – сиру синоатларга тўла дея; ўша аёлнинг тилсимотидан сўзлай. Аёлни аёл деб бенишон айтмаслик учун от керак экан, бошқа-бировга тегиб кетмаслиги учун уни жўнгина Қўзихон деб атаб қўяқолайлик.

Ана ўша Қўзихон момикқина қиз бўлиб бўйи етаётганда, уларнинг қишлоғидаги уйига ўз эридан ажрашган ўгай эгачиси кўчиб келади. Опасига ҳам от лозимми – Кўкабиби деб қўяқолайлик. Кўкабиби Қўзихондан бир мучалу бир кўклам улуғроқ бўлиб, шаддоду бепардоз аёл эди; унинг аксига Қўзихон эса нозиктабиату шойистафеъл қизгина бўлиб етишди. Бироқ “терс терсин тортар” қабилда опа-сингил икки эгиз янглиғ бир-бирига ёпишди: Қўзи Кўкасидан умргузаронлик сабоқини олмоқчи эса, Кўка Қўзининг бокиралигида ўзининг армонларини ардоқлар эди. Иккисининг онаси Қозоқ-ойим иккисини иккита эрдан туққани гўё, икки эр ўрнида қизларини бир-бирига рашк қиларди, икки қиз эса икки оғиздан ёд олинган бир муҳаммасни байтма-байт Қозоқ-ойимга сўзлашарди:

***Зарар қилмас муҳаббат аҳлига ағёрни таъни,
Эрур бадхоҳларнинг гуфтигўйи барча бемаъни,
Бу кун эй Нодира бошдин қўюб тожи мурассаъни,
Макон гулхан кулин қилди Навоий телбадек яъни
Жунун торожидин охир қаро тупроққа ўлтурдим...***

Талқинчаи Савти Наво

Навбахор айёмида Кўкабиби или Қўзихон атрофдаги ёшу-яланг қатори юққаторнинг томида дашту-адирларга лола сайлига чиқиб кетишди. Дурустки, ён-веридаги қора тупроқлардан қизғалдоқ ҳам терса бўларди, зинҳор, булар биёбоннинг кўк бўксаларидан асл лола юлгани интилишди. Бегона қишлоқданми, бадном шаҳардан икки одам буларга илашди, Қўзихон ибо қилса, ийманса, суқатой Кўкабиби янги ошино дардида улуғ оғасига кулиб боқди, оға узган

лолаларнинг бир дастасини сингли билан бўлишди. “Даштда икки қизнинг ёлғиз кезиши ёмон!” – зиёда авради Қўзихонни эгачиси.

Оҳ, бу ёшлигу бебошлик сайллар, чошгоҳ унутилди орада, қуёш буларга бас келолмай сўлий бошлаганида ҳам лола юлишдан хоримади булар: чўлнинг аччиқ ҳавосига тўйишди, чанқовига лоланинг пиёзваш бўйидан анқишди. Кун ҳам ёшларни лолаларга қизғанавериб, адир ёнбошида сўлгин қизара бошлаганида, қишда қор сурувларини тутувчи, энди эса буларни ўз панасига чорловчи чакалакзор тўқайга йўлиқишди тўртовлон. Дашт шамолида ҳилпираган жийдаларнинг шоҳи япроқлари остида булар кун бўйи толиққанинию очиққанини англашди. Кўчма дастурхонлар ёзилди, халталардан анвои нозу-неъмат тўкин-сочин ёйилди. Ўртада гулхан қаланиб, у ҳам лолазор шаклига тобеъ, осмонга ўз гулдастасини чўзди.

Юзлар лола, қизлар лола, пиёлаю жизлар лола – роса лола сайли, лола зайли воқеъ ўлди ул бешаи лолагуну лолафомда. Кунботарда, кунётарда Кўкабиби улуғ оғани Қўзихон этагида қолдириб, навқирон инисини чакалакзорга бошлаб кетди. Уша куни маъсума Қўзихоннинг лола андомига қора доғ тушди, Қозоқ-ойим онасига ҳазил деб айтган сўзлари чинга айланди: қоп-қора тун ўнгида у ўзини боягина лов-лов ёнган лола гулханнинг қора туфроғида янчилган гули тардоман ҳолида топди...

***Лолазор эрмаски оҳимдин жаҳонга тушди ўт,
Йўқ шафаққим бир қироқдин осмонга тушди ўт...***

Қашқарчаи Савти Наво

Қозоқ-ойимдан доғни этак билан ёпиб бўлармиди?! Аввалига муштлади Қўзихонни, қулоқларидан бурама ясади, ўйиб-ўйиб олди, барибир тошдек қоп-қора Қўзихондан садо чиққани йўқ, шунда Қозоқ-ойим Кўкабибига ёпишди: “Бошгинанг узулиб тагингда қолгур! Балогиналарга йўлиқсанг бўлмасмиди! Оғизларингдан лахта-лахта қонинг келгур! Яш-шамагур! Гўргинанг босиб қолсин-а сени, манжалақи!” – дея қарғади., бироқ бурро Кўкабиби жўрттага ҳовлини бошимга кўтараман деган чоғиёқ онасининг тили қисилди. Қўни-қўшни, маҳалла-кўй билса борми бу шармандагарчиликни?! “Айланай, қизим! Ўргилай тўнғичим!” – дея алдаб-сулдаб зўрға тўхтатиб қолди Кўкабибининг жағи очилишини. Ахийри икки бахтсиз қизига қўшилиб пиқ-пиқ йиғлади, токи бир куни тиниб-тинчимас Кўкабибиси буларнинг синиқ кўнгилларини чегаламоқчидек манави ғазални ўқиркан:

***Бу ғамда йўқ манда ҳамдам, йўқ, йўқоттим, дийдамда нам,
Кўкабиби, жонга марҳам, кафшим йўқолди, сандаму?***

***Ғарибпарвардурсан, бойим, бекафш қолди бул ёш пойим,
Қулоқ солгил, Қозоқ-ойим, кафшим йўқолди, сандаму?***

***Ман жисмдўрман, сан - жоним, ташлаб кетганим - армоним,
Арзим эшит, Қўзихоним, кафшим йўқолди, сандаму?***

бирданига китобини чекага ташлади-да, қувлик билан онасининг нурсиз юзига боқди. “Эй, ано! – деди у, - сен мени узатган қишлоқда Қут-охун отли сарватманд бир киши ёлғуз яшайди. Менга ишонмасанг у сенинг ҳамқишлоғинг Тўқай-тақачига ўғил тутинган. Ёши менга лойиқ эса-да, қизинг садақаси кетай! Сен Қўзини кўндир, мен Тўқайни ишга солай. Қизнинг иффати бўлмаса, хайзи бор, қолганига Худо – пошшо!”

Ана шу режада тўй кунига қизнинг ойи танландию ўнсаккиз яшар Қўзихон ўн саккиз минг олам ошуби ила умрининг ярмини яшаб бўлган Қут-охунга завжи ҳалол бўлиб никоҳланди...

Қаро сочим ўсиб қошимга тушди,

**Не савдолар менинг бошимга тушди,
Ёр, ёро!
Сенинг ишқинг менга қайдан ёпишди,
Танамдан ўт чиқиб бағрим туташди,
Ўзинг ошно, дилинг – бегоналарда,
Ёр, ёро!**

Соқийномаси

**Лабинг то қилди бу ҳайрон тамошо,
Бўлуб жисмимга кирди жон тамошо...**

Тўю-тамошо ила Қўзихон Қут-охунга узатилдию, лола доғидек қаро сир ёлғиз унинг кўнглида қолди. У ёш умрини салкам отаси тенг келгинди билан яшаб турсин, биз эса Кўкабибидан тинглайлик. Ўзбек аёли бир йўлга тушса борми – охиригача босмасдан қўймайди. Бармоғига ангишвона теккани дўппидўзми, зарчевар бўлмасдан тинмайди. “Қул аъзу...”ни ўргангани отинбуви бўлиб етишади, бироқ бизнинг номуборак Кўкабибимиз майхўрликка ружуъ қўйди. Энди уни на онасининг қарғишу-маломатлари, на синглисининг оху-зорлари, на ҳаётнинг жаҳаннам қаърига юмалаши тўхтата оларди. Ҳайём айтмиш:

**Чандон бихўрам шароб к-ин бўйи шароб
Ояд зи тараб чун равам зери тароб,
То бар сари қабри ман расад махмури
Аз бўйи тароби ман шавад масту хароб.**

Хотин-халажнинг расм бўлмиш гапу-гаштагида май ишратига берилди, кези келганида бегона эркакка ҳамаёқ бўлди, ўзига қолса хонасига беркиниб ўз-ўзига косагуллик қилди. Вайрона умридан нолидими бундай онларда, синглининг шикасталигини андуҳ ила эса олди, онасига исён қилдими хойнахой, ўтга урди ўзини, чўққа урди, чоғир суҳбатларининг бири кетида саҳар уйдан жасади чиқди.

Куйган ким бўлди, Қўзихон бўлди.

**Шояд хабардор ўлса шоҳ, тўққиз фалакдин ўтти оҳ,
Дуо қилгил, Увайсий гумроҳ, кафшим йўқолди, сандаму?**

Уфори Савти Наво

Кўкабибининг қабридан ток новдаси униб чиқди. Одам турпоққа айланар, турпоқдан кулол кўза ясар, шу кўзани эса янги инсон эски май билан тўлдиради. Қўзихоннинг жисми қучоғида эса-да, тош бўлиб қотган юрагини оча билмади қутсиз Қут-охун. Аёлдан майл тополмагач, аёққа майл қўйди у, май билан тўлдирди аёқини, чоғир мажлиси чақириб Тўқай-тақачи билан ҳамрозу ҳамкоса бўлди.

**Кўзунг бари соғларни маст этгусидур,
Ғамзанг бари мастларни паст этгусидур,
Кўп зоҳиду порсони Бобур янглиғ
Лаълинг ҳаваси бодапараст этгусидур...**

Ичган Қут бўлди, ёнган – Қўзихон. Йўл балчиқ эса-да кеча - қоп-қоронғу, барибир поёнига етиш иштиёқию ихтиёри ҳақида айтган эдим. Қўзихон ҳам йўқотишданн йўқотишга тинимсиз

юраверди турфа бетолеъ. Ўз шумлиғи устига эгачисининг бемаҳал ўлимини бўйнига олди, энди эса эрининг арроқпарастлиги ёш бошига тош бўлиб тушди. Орада онаси - Қозоқ-ойим бу бевафо дунёни тарк этди. Бунинг кетида бўйида бўлган ҳомила узилиб тушди, йўлнинг эса кети кўринмас эди...

Мўл ичишдан Қут-охуннинг жигари ўбдон шишди. Табиблар уни тушагига ётқизишди. Ўшанда унинг икки жонсиз қўлини дўмбоқ бармоқлари ила тутган Қўзихоннинг бу дунёда дарду-аламдан ўзга ушлайдиган ҳеч бир чизи қолмади. Худога бор осий жону-тани ила юкунди, ёлборди Қўзихон: “Ёлғиз эримни мендан ажратма!” – деб илтижо қилди. Эри ҳам мутаҳҳам дуоларнинг азбаройи ҳовуридан на ўлиб ўлмади, на тирилиб тузалмади.

***Оҳким, беҳад менга жавру жафо айлар фалак,
Фурқат ичра қисматим дарди бало айлар фалак,
Ёрдин айру манга кўп можаро айлар фалак,
Ғам била гулдек юзимни қаҳрабо айлар фалак,
Бевафоу оқибат кимга вафо айлар фалак,
Ҳасрату дарду аламга мубтало айлар фалак,
Ёрини албатта ёридин жудо айлар фалак,
Гул била булбулни беварғу наво айлар фалак...***

Наво Муғулчаси

Уф, бунда ҳам тин топмасдан, яна қайтсак йигитимизга. Барчага от бериб номунишонлик қилган эканмиз, йигитимизнинг отини ҳам айта қолай. Бировлар унинг умрию армонларини ўзига лойиқ кўриб, бу ҳаёт – меники деб талашиб юрмасин тагин. Йигитнинг туғилишиданоқ оти Муртазо бўлган, ана шу Муртазо, куни етганида, қайнию рақиблари билан Қоплонбек даштида ажратилган жанггоҳга чиқди.

Бундан буёғини аслида қозоқча ёзишим керак эди, ҳалиям бўлса сал ўзбекчалаштириб шу йўлдан қолмай. Жангу-жадалга қазоқларнинг каттаси – Итбас деган одам қўйилди. Қозоқ тилининг фазилати шуки, Итбасни ўзбекчага Итбос деб ҳам, Итбош деб ҳам ўгириш мумкин. Майли-да, ана энди тўрт ён овуллардан йиғилган будунни адирларга қатор-қатор тизган Итбас тиниб-тинчимас ғала-ғовурни тиндириб, ўртага аввалига итларни эмас, - улар ирриллаб орқаворотда тураверсин, - икки ўланчини чорлади. Булар дўмбираларини қўлларига қурол қилиб айтишувга киришди. Жанақ дегани бошлаб берди:

***Мен уйимдан чиқиб ҳам Келесди ирлаб,
Уч юздан уч ўғлон енгаман деб,
Хонга дейман, чақиртканига келган эдим,
Икки нима қўймади кўлдаланглаб...***

Атроф қий-чув... Тубек дегани жавобини берди:

***Чиқиб энг уйингдан, Келести ирлаб,
Уч юздин уч ўғлон қадайман деб,
Жанақ, ёмби тугул, бўққи олмассан,
Ўлан айтиб нетасин бекор терлаб...***

Майдоннинг бошқа тарафидаги адир чуввосга тўлди. Бироқ Жанақ бўш келмади. Тубекни уруғидан олди:

***Овулинг сассиқ сувдан кўчкан экан,
Ирсинг, болам, Наймон ўскан экан,***

***Тўра, қаранг, йиғилинг, кенгаш қилинг,
Жанақти бир енгайлик дейишкан экан...***

Ана қувонди Жанақ тарафдорлари, ана дунёни бошига кўтаришди, лекин ўртадаги Итбас гални Тубекка жавоб учун берди.

***Овулим сассиқ сувдан кўчиб юрган,
Ирсим йилдан йилга ўсип юрган,
Қамбарнинг гадой чоли гадой қолса,
Бўз болалар, тим бермангиз дейшиб юрган...***

Униси у деса, буниси бу дейди, икки қир бир бирига қарата навбатма-навбат қаҳқаҳа отишарди, орада тарозунинг посангисидек Итбас гоҳ бир томонга ён босади, гоҳ бошқасига. Ахир Жанақ айтишувни ўз уруғидаги бойларга урди.

***Элимда бир бойи бор, Итбас депти,
Тол бир кунда қирқ арава қазини олди,
Тўксон сон ўша кунда қўй ҳайдади,
Изоҳласам, айтаман Итбас бойди...***

Ана энди Жанақнинг кўзлари ловуллаб ёнганини кўрсангиз эди. Тубекнинг охири сўзи битар-битмас, шовқин-суронни ҳам канда қилмасдан дўмбирасини ёйсимон тутдию, биринкетин бири-биридан оғули сўзларни ўқсимон уза бошлади:

***Алжираб не дейсан, Муртазо-сарт,
Наймончини боласи, аравангни торт,
Қалай айтсам эрким бор, мен Аргунман,
Қолганини хотинингга ўзинг айт...***

Бунисига Тубек илдам жавоб тополмади. Ана бўлди кулгу, ана бўлди мазаҳ. Шунда Жаннақ Тубек эл олдида харом ўлмасин дея, бўғзига пичоқ тортгандек, айтишувни мана бундай узди:

***Бошинг тортиб курагингни йўрғалаттим,
Қундуз қўйдаи Найманингни қўрғалатдим,
Ҳали ўлсам-да Оллога армоним йўқ,
Қаро қонинг олганингни сўрғалатдим...***

Тубек бу сўзлардан ҳўнг-ҳўнг йиғлаворди-да ўртадан шармандаю-шармисор бўлиб, думини тугганича чиқиб кетди...

Муғулчаи Наво талқинчаси

Қайнисининг қулоқларию думи кесик қозоқ ити олдида шайланиб турар экан, Муртазо-йигит айтишувда ўз отини эшитгачоқ, қочган Тубекнинг ўрнини босиб ўртага ташланмоқчи бўлди, ахир дўмбира бўлса-да дуторнинг бир тури, бироқ бедин янгасининг ит ёнига келиб унинг қулоғига майин овозда алланарсаларни шивирлагани, уни ит ўнгида тутиб қолди. Нима деган экан бу ғалча келинойи хурмоқчи бўлиб турган итга? Бу сўзлар Жанақнинг оғу сўзларидан-да қудратлироқмикан, ё улар ўлдирса, булар тирилтириб, яна ўлдирармикан?!

Рашк жабрини қўйма, эй ажал, бўлса ҳамнишини ёр ағёр ила,

Даргоҳида менким тинмай ит бўлиб хурсам ўлдирур, хурмасам ўлам...

Ўртада эса сийлиғига чопон кийдириб отга минғизилган Жанақ от тизгинини ушлаган Итбасга от устидан қуллуқ қилиб, сўнги ирини айтди:

***Бу шаҳарди сўрасанг – Келес оти,
Итбас бийга қарайди бўлса доди,
Бул эллардин ичида пошшо бўлуб
Умр сура эр эмас, одам зоти...***

Ана тағин иккала адир қўшилиб кўкка будунчанг кўтаришди. Бироқ итларга ҳануз соат етмаган эди. Ўртага Сариф-алп деган бир полвон чиқиб, қўшни овулларга ҳайқириқ этди: “Эй, одамлар, менинг белимдан кўтариб отадиганинг борми?! Отсанг – жарайсын, отмасанг – сўнда басынгни алайин!”

Бироз ғала-ғовурдан сўнг унга қарши буқадек йўғон – боши билан бўйни бир Айдар-полвон сур эт кавшаб тегаракка чиқди. Ана бошланди кураш. Ер ҳали нам кўкламдан сизроқ эканми, Айдарнинг оёқлари бир-икки кез сизиб-сизиб кетди, барибир у ўзини тик ушлаб қолди. “Бас!” – деб ҳайқирди бир оломон. “Ур!” – деб урлади бошқаси. Қийқириш кетидан қийқириш турди. Булардан бирини чоғлаб, Айдар Сариф-алпни чўйра чизигига сурди-да, сал кўтариб тақимидан чалди. Сариф-алп бутун яланг тўши билан қаро ерга урилди, бошию-кўтидан ерда ўюқлар очилди. Қирнинг бир томони сув сепилгандек жимиб қолди, бошқасидан эса сел тошди, кўчки кетди...

Итлар хуркиб хурди, отлар тепиниб кишнади. Бундай суронни умрида эшитмаган Муртазо “Ло ҳавла...”нинг ўрнига негадир Бозорбой-жираудан ирлаб юборди:

***Қаргадан қарга туғар қарқилдаған,
Жақсидан жақси туғар жарқилдаған,
Буларнинг арасида биз-да журиппиз,
Чангга тушган тугмадек жарқилдаған...***

Муғулчаи Наво Қашқарчаси

Сўнги чизикдаги “чангга”ни Муртазо “жангга” деб айтворди. Энди чиндан-да итларнинг жанг гали келган эди. Икки адир бир бирига қарши туриб келган бўлса, икки орасидаги юзма-юз турган тарафлар ҳам энди қарама-қаршилиikka ҳозир эди. Бироқ Итбас орзиқмасди. Ўз элати кўнглини қўлида қарчиғайдай ушлаб, у ўртага яна бир жирауни тортди. Буниси дўмбира-пўмбира қилиб ўтирмасдан яланг қора довушда ўз қарчиғайини итларга йўқотганини ирлади:

***Айтаман Худойдан сўнг Мухамбетти,
Келесда чангал солди кўк жангитти,
Тўққиз бўлак бўлғанда тўп ғозни олиб,
Қазоси ундан сўнг итдан етти...***

***Кўк жанатта учувчи эди, елдай эсип,
Турарди ғозди ушаб, жондан кечип,
Қара, кўт қақшамақтан илгинина,
Бу ўрдакки қидирарди, кўк енгитип...***

Қарчиғайини кўкларга кўтариб мақтаган бу қашқарбашара жирау бунинг кетида қарчиғайни ғажиган итни шу қадар ерларга урдик, оломон ит кўрса унга ташланиб тилка-пора қилиб ташлагудек жунбушга келди. Аввалига маст қазоқнинг маст қилиғи дея менсимаган

Муртазо тобора ити учун ҳайиқа бошлади, бироқ оломон ёппасига: “Ит! Ит! Ит!” – деб хура бошлаганида орадаги Итбас сўнги жирауни сўз ўртасида бўлди-да, икки адирнинг икки ёнида турган иткашларга қўл силтади.

Муғулчаи Наво Соқийномаси

Муртазо умри бино бўлиб ит тугул тухум уриштирамагани, аммо кўз ўнгидаги тамошою, бу тамошо кетидан элу-юртнинг қизиши уни ҳам таранглаштирди: бармоқлари бехосдан муштумга тугулиб, муштумлари қонга тўлди, кўзлари қонга тўлиб қинларидан чиқаёзди. Айниқса унинг чоғида итга нафрат туйган оломон ҳозир бу ит кетида турган қайнию, қайни кетида турган янгасига ташлангудек. Шунда ўзини қўриқчи ит бўлиб туйди Муртазо ва чопиқ тишларини кўрсатиб, ижирғаниб қўйди.

***Қўй битарда қўтанчи ит
Бўрига қўй бермайди...***

деб у устозларию, уларнинг қазақ жўраларидан эшитган Буқар-жиранинг сўзларини эслади. Йўқ, у бўрига қўй бермайди! Бу ғурур итга ҳам ўтди чамаси, Бози деган ит қалин юнглари хурпайтириб, қийиқ думини кунгуралади. Итбаснинг нишонаси бўйича икки тарафдан икки итни ўртага тортдилар, аслида жангга ошиққан итлар ўз эгаларинию, қазақлардан қўйилган икки кўмакчини ҳали совумаган жанггоҳга тортишди. Муртазо ҳам ҳарқанча ўртага интилмасин, на уни, на рақиб тарафдан Хомидни теграга йўллатишди. Хатто қайни ҳам ярим йўлда итидан узулиб, турган ерида тўхтаб қолди. Шу топ янгаси Муртазонинг билагидан тутди. Унинг мастона нафаси йигитнинг қулоғига урди.

***Не хуш бўлғай икковлон бўлсак васл боғинда,
Қўлим бўлса анинг бўйнидаю, оғзим қўлоғинда...***

Бу сўзларни ногаҳон хаёлидан кечирдию, бир сесканиб кетди Муртазо...

Муғулчаи Наво Уфориси

Итлар бир-бирини кўргач, на даромаду, на буромад қилиб ўтиришди, бетавозеёю бетакаллуф бир-бирига ташланди. Даставвал улар бир-бирини ҳайбатю шиддати ила қўрқитмоқчи бўлишди, лекин ҳайбат ҳайбатга, шиддат шиддатга тақалди. Икки қўшиндан икки полвон ўртага чиқиб найзани найзага, қилични қалқонга урганидек, буларда ҳам ортиқча иррилашу хуриш бўлгани йўқ. Сўзамолликни итлар юзидан бояги жираулар қилиб бўлишган эди. Шундан энди итлар яланг тўш иш бермаган жойда чангални чангалга солди, бири бирини човутди. Оломон итдан бадтар ҳайқирди: “Бос!” – деди, “Ғажил!” – деди, “Ур!” – деди.

Итлар урушида мардонаворлик бўлар экан, шуни кўрди ўз кўзию дил кўзи билан Муртазо. Улар қўлни қўл орасига суқиб, кўзга човут солмас экан кузғунларга ўхшаб, йўқ, жон-жаҳди билан бир-бирини ағдаришга интилар экан, бўсунтиришга интилар экан. Мана, ниҳоят дуруст сўз топди Муртазо, ҳа, бўйсунтириш, бўйин сунтириш. Шунинг учун-да ғалаёнга қарамасдан, чангалдан оққан қонларга боқмасдан, буларнинг кўзлагани – рақибининг бўйни. “Ҳиққилдоғидан олдим!” – дейди одамзот, ана шу ҳиққилдоғидан, бўғизидан, ҳалқумидан ололмаса-да бу тенгқурлар, жуда бўлмаганида бўйнига ўнта тишини ботирмоққа иштиёқманда эди иккиси. Бу аюҳаннос ичида на Муртазонинг: “Ол, Бози! Ол!” – дейишию, на янгасининг ўз тилидаги: “Давай! Дави!” – си эшитиларди, чунончи бор ишонч – Тангрию, унинг қўлидаги Бозининг ўткир чангалию итик жағида эди.

Қаранги, ит орасида ҳам ити бўлар экан. Дафъатан Хомиднинг сағи бетолеёю қўл

урушида чизега эришмасдан Бозининг панжасига тиш солса бўладими! Чинқирган ким эди шунда: ҳалойиқми, Муртазоми, итми ё янгасими?!

***Ишқ кофирларига кўз ёшим ўлди тўфон,
Итларингнинг ким бўлур ҳамроҳи, эй нодон қиз?***

Бу сўзлар Муртазонинг хаёлидан нечоғ кечганини сезмай қолди у. Саросимада газасига:

***Кўнглум ит эрди, андоқ кетмас эшигингданким,
Занжири муҳаббатдин бўйнига солибсан ғул...***

дея эслашга шошилди у. Бу саросимада Бози ҳам оғриғига чидаса чидадики, шафқатсиз чангали ила нариги итнинг оғзини йиртди ва устига устак бир зумга эгилган бош устига сапчиб, бўйнига ёпишди. “Бос!” – деб ҳайқирди икки адир оломон. Бу икки ҳайқириқ икки иту Итбас бошида бир-бирига урилиб Хомид итининг оёғи остидаги ерни ўпирди. Босди, бўйсунтириб уни Бози. Ана кўтарилди қазоқ даштида олқиш, чанг Сомон Йўлига етди. Шунда Муртазо янгасига ўгирилиб илк бор баралла:

***Санамо, начук ширинсан, ою кун ота-онангму?
У – жаҳонни куйдурубдур, бу – жаҳонда йўқ мисолинг...***

дея, ғалаба нашъасига ифода топгандек бўлди.

Чапандози Баёт

Қаранг, итлар урушди, менинг кўнглим увушди... Энди енгил чолғусига бироз оҳангни ўзгартирсам-да қиссага кутилмаган тарафдан ёндошсам. Муртазони биз етим қилиб ўстирдик, онасидан айириб бувисининг кўлига топширилганини айтдик. Ваҳолонки, ҳеч ким етим бўлиб туғилмайди, ана Муртазонинг ҳам биз оғиз очмаган отаси ҳаёт эди. Боланинг гўдаклигида – ичкилик баҳона – онасидан ажраб дарбадар бўлиб кетган отаси ҳануз тирик эди. Бу инсоннинг ҳулқу-атворию таъби-диққатини билмоқчи бўлсангиз, эскидан у дағал ва бетакаллуф эди, ҳаммоноки қишлоқнинг лаванду ичкучи йигитлари ҳам ҳамсуҳбатлик чоғида ундан безор бўлур эди. Бироқ солиҳ Оллоҳ бу каби балашўр инсонларни ҳам ислоҳ этаман деса, бир ёшга бориб надимвашу дилкаш зотларга айлантирар экан, машаоллоҳ! Бинобарин Абу Муртазо ҳам йигитлик наводирларидан қариллик фавойиди сори азм этар экан, хушҳулқу хуштабъ, фароғатдўсту ҳалим инсонга эврилди. У энди ёлғиз яшар, юртнинг олисидан ўз фарзандининг эл оғзига тушишию узунқулоқ шуҳрат топишини зимдан кузатарди.

Ўзимча ўйлайман: бу кишининг ўрнида учқурроқ ота бўлса-чи: ниҳоят ўғлимни топдим дея, Муртазонинг шонию сийлиғига шерик бўлиб оларди, бироқ сақилтабиат Абу Муртазо андиша қилгандек, бирон-бир тирик жонга ўз дили рози ҳақида миқ этмасди. Аксинча, ич-ичидан ерди, ғажирди, кемирарди у ўзини: нечун тирик етим қилиб қолдирдим уни, недан ғўрлигида бошида соябон бўлмадим, нечоғ айбимни ўтасам экан унинг ўнгида? – деб.

***Одам улдур фақир бўлур йўлда ётса,
Туфроқ сифат олам ани босиб ўтса...***

Мустазоди Наво

Ит уруши битгач Итбас ғолиб қайнга сийлиқ сифатида чопон кийдирди-да, элу-юрт олдини ўз овули томон бошлади. Қўноқларнинг улуғи бўлиб жирау курашчилардан кетин

Муртазо ўз музаффар итини еталар қўноқ эса-да, итнинг кейинги оёғи бўлиб Хомиду унинг шотирлари элчишарди. Қолганларга-чи Итбаснинг човушлари жар солди: “Ўғли йўққа - ўрин йўқ, қизи йўққа – қимиз йўқ!”

Узоқда юрактагина ердан тутун чиқар, ана ўша ўтов томон бошлар эди буларни Итбас. Овулу ўтовга қўнилгач қўйлар сўйилди, этлар очилди, улус буларни ҳалим қилиб пиширди, арса қилиб тушурди. Кетидан қимизлар ичилди, қанд-қурслар сочилди.

Қозоқ кўтидек қип-қизил маст бўлган Муртазо қайнисининг елкасига қоқар, кескир эси бу пайт янгасини йўқларди, бироқ уни қайнисидан сўрашга мастлиги ҳамоно етишмасди. Яна ичилди қимиз кетидан бўза, бўза кетидан шубат, барибир ботинмади, бироқ ўтовдан ташқарига чиққач, олисда ўталаётган калла атрофида чувалашган қазоқ аёлларининг орасида у янгасини кўрдию, кўнгли бир зумга бир хаёлдан тинчиган бўлса, бошқа хаёлдан яна ушарди.

Оёқлари бегоналаб унга қулоқ солмаса-да, зўрлик билан у ўз эсини жиловлади: тўхта, - деди, шарманда бўласан! – деди. Ўтов кетида беҳисоб сўнгак ўнгида боғланган ёлғиз итини силаб-сийлаб, бир чекага захритангини ёзди-да, қўлини қайноқ қумғондан апил-тапил чайиб, яна оташин ўтовга кирди.

Итбас ўз ортидаги қозикдан дўмбирасини олди ўшанда ва тўғри Муртазога узатди. “Ай, қара кушингни кўрсат-ши, балам!” – деди у. Муртазо қўлини дўмбирага чоғлаб, қисик овозини куйига созлаб, бахшилардан олди:

***Ҳей-ей-ей-е-ей-ў!
Атангни сийла десам
Адим атар учқур от,
Анагни ўйла десам
Қуш қақади қўш қанот,
Элингдан сўйла десам
ўз-ўзига элим ёт,
ўзинг ҳам бўйла десам,
мендан бадтар бу ҳаёт,
бу ҳаётни ўлим ҳам
эплай алмас ҳарқалай - ай-ай-ай-ай-ўа-ўай!***

Талқинчаи Мустазоди Наво

Тонгэртонг Итбаснинг Сарибай деган итик ўғли сақланч товушда буларни уйғотди. “Ойбай, жарамас ис болду!” – дея ҳаммани ташқари тортди у. Булар ёриша бошлаган ташқарига чиқишса, ўтов орқасида итлари Бози қимирламай ётибди. На отига қулоқ тартади, на турткига сесканади. Кўзини очишса ўша бир кўзи оппоқ дашт осмонига очилганича, қайта юмилмайди. Оғзини йиришса – сарғишдан яшилга ўтган сўлак эмас, саффо оқиб ётибди. Шунда қайни: “Ўлдираман қанжиқ Хомидни!” – дея қўшни ўтов томон ташланди. Муртазо эса “Оҳ!” – дея итининг устига қулади.

***На даркор сенсиз жаҳон бирла жон,
Тасаддуқ бу жону жаҳоним сенга,
Агар ўлсам бу водий аро, эй хумой,
Ғизо бўлғуси устixonим сенга!***

Қашқарчаи Мустазоди Наво

Ғиғонким, гардиши даврон айирди шахсуворимдин...

Итга ҳам шу қадар вафою садоқат орттирар эканми одаме?! Магар ҳамул итнинг одамега бўлган садоқату вафодорлигининг аксимикан буниси? Устозлари вафот этганида кўзига нам келмаган Муртазо ўлик ит устида тўкилиб-тўкилиб, ларзона-ларзона йиғлади.

Қайни шаҳарга қочган Хомиднинг кетидан қувиб ғойиб бўлган экан, Итбасу Сарибая, янгаси билан биргалашиб қазоқ даштида кўмишди булар ғалабасига тўймаган Бозини. Ит баҳона, янгаси билан иккиси турли ҳисга тўла кўнгилларини тоза бўшатиб олишди. Янгаси Муртазонинг қўлини ушлаб юпатди, Муртазо эса янгасининг момиқ тирсагидан тутиб уни овунтирди.

***Риштаким, муҳлик ярам оғзига тиқдим, англадим
Ким кафан жинси қироғидин сувурган тор эмиш...***

Буларнинг иккисини-да Итбасар билан Сарибай ўтовга бошлаб, юпанч ўрнида бўз болага – бўза, кофур қизга қимиз узатишганида, дунёни бошига кўтариб овулу ўтовга шаҳар миршаблари бостириб киришди ва икковни қотил қайнига шерик қилиб, тонуғми, фитнаангез мезгилида маҳбус этишди.

Соқийномаи Муस्ताзоди Наво

Бу талотумда билишса – бирининг қайни, бошқасининг қайлиғи шаҳарга етгунча кек сақлаб, ахир Хомиднинг пойини қирқибди. Қайнимисан, қайлиғи қилиб, буларни ҳам шерикка айлантиришди-да, шаҳардаги қамоққа олиб кетишди. Миршаб халқи ажаб халқ бўлар экан: “Ҳофиз, биз сизнинг ҳаваскорингиз бўламиз, бироқ бошқа иложимиз йўқ!” – дея бирам уришадики, қовурға қовурғага қапишади. Кўринишидан зулук каби силлиғу майин бу маҳлуқлар ёпишса шу қадар ёпишардики – томирлардан қон сўрмагунча кўйишмасди. Муртазони хушга қайтариш учун сепилган пақир-пақир сув бу бечоранинг наздида ана шу зулукларни унинг вужудидан ажратиб олиш сепилгандек туюларди.

Хуш қайтгач, буларнинг: “Хомидни ўлдиришга сен буюртма берганмисан?!” – деган довдир саволи тугул, унга бериладиган телба жавоб ҳам эмас, балки биргина хаёл: “Наҳотки булар қизни ҳам шу кўйга солишган бўлишсая!” – даҳшат ила эсу-хушини қопларди.

Узоқдан келган чинқиришларни у беҳуш ҳолатда бўлса-да, суюкли янгасининг хонишларига йўяр, моматалоқ бўлган оғзю-бурни: “Илло, фақат уни урманглар!” – дея тиларди. Бу сўзлар ижобат топди деганида, илғоқ дажжоллардан бири ён катакка Муртазонинг янгасини олиб келиб, қолганларининг кўзи ўнгида кўйлагини кўкрагидан бутига қадар тилди. Наъра тортди шунда Муртазо, бироқ ўнлашиб уни ерга урдилар. Янгасининг инграганини эшитди. Ортиқ чидаёлмади, қону ёшини хўплаб-хўплаб бу охирзамон қассобларининг бор тўхматларига кўнди...

***Ёр бордию, кўнглимда унинг нози қолибдур,
Андоқки қулоғим тўла овози қолибдур...***

Уфориси

Маҳкама қайини – қотил, Муртазони – шерик, янгасини – гувоҳ, итни – далил деб, буларнинг биринчисини - Сибирга, иккинчисини эса – қазоқ даштларига бадарға қилди. Итдек вафодор Итбас ўз жузи бўлмаса-да, юзлаб чақирим ерга бориб, у ўтовлардаги қазоқлар билан Муртазо ҳақида келишиб келди. Чоллар милтиқ тутган болаларига тайинлаб, мусофир сартга бу аскарлар ўз қондошидек, бағиридек боқишадиган бўлишди.

Ҳижрон қафасида жон қуши дам қиладур,

***Ғурбат бу азиз умрни кам қиладур,
Не навъ битай фироқу ғурбат шарҳин,
Ким кўз ёши номанинг юзин нам қиладур...***

ТЎРТИНЧИ МАҚОМ

Мушкилоти Дугоҳ

Таснифи Мушкилоти Дугоҳ

Яна бозгўйдан бошладик. Буни сезган сезади, сезмаган жўнроқ матн ўқигандек, кўзини югуртиришда давом этаверади. Бирозмунча ўзимни оқлаб олдимда, воқеа шу ерда тугади деб ўйлаган шошқалоқ ўқувчига: асло, аксинча, энди бошланди деб айтишим керак. Биз тин оляпмиз, нағмани ҳазм қиляпмиз. Орада бирозгина сир очиш чоғи ҳам етди.

Устоз кўрганлар айтишар: чолғу мушкилотининг луғавий маъноси қийинчиликни англатаркан, бунда ўнғай йўл кутмакнинг ўзи ё нодонлик, ё калтафаҳмлик. Йўқса Матмуса дуторида нуқул бир пардани чалиб, сенлар қидирган маънони мен мана топдим! - деганидан бўларди.

Мушкилотни озгина тасниф этганга аёнки, чолғуда хона дегани бор, бозгўй деган мавжуд, усул дегани намоён. Буларнинг-да ҳар бўлимга яраша сони бор, саноғи бор. Айтмоқчи бўлганим – воқеа воқеъ бўлар, бироқ уни айтиш йўлу-услуги – бошқа. Буни куни кеча инглизчада бир шеър ёзиб келган ўспирин ўғлим ҳам англаб етибди:

***The wind whistles a familiar tune
To its own pleasing.
Even if the tune is warm,
But the wind is still freezing.***

Эркин таржимада:

***Шамолнинг хуштаклаган таниш нағмаси
ўз-ўзига ёвуқ.
Бу нағма илиққина эса-да
Шамолнинг ўзи барибир совуқ...***

Таржеъи Дугоҳ

Бу кез яна сир бор. Усул илғайдиган одам дарров ушбу бошланғич жумладан таржеъининг: тан-тан-тана-тан-тан зарбини чиқариб олади. Аммо ҳар ким ҳам усулларни англавермайди-да, андин ўйинимни ўзим ошкор этиб, ўзим айтяпман. Аждодларимиз сийрату суврат, зоҳиру ботинлар ҳақида чарчамай ёзишган. Ўқиган одамга ишора этиб Мавлоно Румийнинг:

Кир дид, каду надид

масалини эслатиш кифоя. Бу шамани илғамаганга эса соддароқ ҳодисани оғизлаб бера қолай.

Лондонда Ravenscourt деган бир азим боғ бор. Инглиз боғларини биларсиз – ҳадсиз, дарахлари оғинчсиз, ҳовузлири мусаффо. Ончоқ бу боғни кезарканмиз, боғ четидаги панжара кетида муҳташам иморатга кўзимиз тушади. Кун ботишида бир талай инсонлар ташқарида овунчу, севинчу, қувонч ила чой ичиб ўтиришибди. Ҳавас қиласан киши.

Бир куни аллақандай тантанавор зиёфат берадиган бўлдигу, бу зиёфат тантанасига яраша жой қидиришга тушдик. Бехосдан бояги боғ чекасидаги бино эсимга тушдию, анчадан бери кўнглимга тугулган тилак мутмайин бўладиган кўринди. Машинага ўтириб ўша боғни

чамаладигу, сал етмасдан қуюқ дарахтлар орасига ҳайдадик. Дарахтзор йўлнинг икки чекасида қалинлашибу ёввойилашиб борар, бундан биз ҳам: “Зап жойни омочлабмизми!” – дея орзиқиб олға интилардик. Ниҳоят қоронғу беша бирданига очилиб, бояги мухташам иморат бор кўркини кўзимизга чоғлади. Машиндан тушиб, бино ичига қадам ташладик.

Баҳаво қабулхонада маъмур мудраб ўтирар, инглиз тилимдаги энг нозик латофату зарофатларимни сайлаб, мен унга хитоб этдим: “Бегим, - дедим, - фақирингиз рўшнои зиёфат бериш тараддудида ҳузурингизга қадам ранжида айлабмизки, оё бул заминаи муборакни сиздин биз ижора этуб, хоотири малулимизни шод айлаб билсак бўлур?” Кўзини ланг очган маъмур аввалига ўқчигандек, кейин дудуқлангандек бўлди, сўгин телефон гўшагини олиғсагандек; бироқ бирдан ўнгидаги қип-қизил тугмани босди. Дам ўтар-ўтмас учта барзангидек эркак рўпарамизда эртаксимон девдек муҳайё бўлиб, маъмурга таъзим қилишди.

Кейин билсак, бу кўркам бино шаҳарнинг энг салобатли жиннихонаси экан.

Гул уза анбар ёзилди зоҳир эткач ёр хат...

Гардуни Дугоҳ

Яна бир поғонага чиқ дўст. Энди огоҳимдан сўнг Гардуннинг усулини билган ҳам, билмаган ҳам чиқара билса керак: Тана-тан-тан-тана-тан-тан-тан. Балли! Офарин! Бундан буёғига айтмасам ҳам, недан Гардун Мушкилотнинг энг мураккаб қисми эканлигини ўзингиз фаҳмлаб олаверарсиз. Мен зоҳирини сўйласам, сиз ботинини англайверарсиз.

Менинг ўрис бир жўрам бор. Ўрис дейману, унинг отаси уруш йилларидан сўнг қулоқ қилиб Бухородан Русиянинг жанубига пахта экиш учун сургун қилинган. Ўша жанубий Русиянинг қишлоқларидан бирида у ўрис хотинга уйланиб, ундан ўғил кўради. Жўрам деганим худди шу ўғлон бўлади.. Жўрам уч ёшга тўлганида бухоролик отасини яна бир бор бадарға қилишади-да, ундан ҳам нари – Украинага жўнатишади. Шу бўйича ота дом-дараксиз йўқолиб кетади. Жўрамнинг онаси ой кутади, йил кутади, хабар бўлмагач, урушдан қайтган маймоқ ўрислардан бирига турмушга чиқади. Ундан жўрам ҳозирги исму-насабини орттиради.

Жўрам эл қатори ўқиб, униб, катта одамга айланади. Мамлакат уни танийди. Бошқалар битта-иккита туғишганда, у тўртта баракали қизнинг отаси бўлади. Иззат бор, шуҳрат бор, бадавлатчилик, бироқ бир ўй эговлайди жўрам ичини: ота қайғуси. Юраги оқсумлайди, ичи талотумга тўлади, бир неча бор ғалаёнга чидаёлмасдан, отасини қидиришга тушади, аммо билгани – фақат отию, қарийб ёши – иш бермайди.

Яқинда жўрам олтмишга тўлди. Олтмиш бир ёшида эса унинг отаси топилди. Отаси топилди деганим – у ҳақдаги хабар топилди, чунки отанинг ўзи бундан йигирма йилча муқаддам оламдан кўз юмган экан. Яқинда жўрам Бухородаги қишлоқлардан бирига отасининг оиласинию, ундан қолган болаларни – ўзининг бир отадан туғилган укаю-сингилларини кўргани бориб келди.

Янги топилган сингилларидан бири – тил бошқа бўлса-да, дил бир эмасми, - сандиқ очиб, отасининг ўз ўрис ўғли ҳақидаги газеталардан қийилган мақолачаларни жўрамга тутқазибди... Оти бошқа эса-да, билган экан отаси ўз қонини, бироқ бизнинг Муртазомиз отасидек у ҳам бузмабди ўз ўғли ҳаётини, бу ҳаётга суқулиб кириб бормабди... Ана гардун ишлари, дод-дод...

***Муллалар илмига мағрур, омилар исёнга ғарқ,
Кас не билгай рўзи маҳшар кимнинг тоши кам келур...***

Пешрави Дугоҳ

Айтганларим бир боқишда сочма-сочар кўринса-да, бари ҳикоямни сезимсиз олға суришмоқда. Дейлик, бурунроқ Отагелди деганимнинг қишлоғидаги бир йигит ўз қариндошу-

уруғидан ўпкалаб, китоблардан ўқиб олган баҳойлик динига ўтган экан. Бағрикенглик қилибми, ё боқи-беғамликдану, парвои фалакликданми – биров унинг мушугини пишт демабди, билган бўқингни е дегандек, сўз қотмабди. Баҳойий йигит ҳам ўзини ўзгур йигит деб билиб, ўз-ўзича нурга тўлиб юрибди. Орадан учми, беш йил ўтибди. Йигитга ҳеч ким қизини бермабди. Урмабди, сўкмабди, сенга берадиган баҳойий қизимиз йўқ дейишибди холос. Йигит ҳам биронтаси билан айиқлашмабди, бироқ бўлажак ёлғизликнинг қўрқинчу-айманчиданми аллақандай касалликка чалинибдию, йил эмас, ой эмас, ҳафта ичида сўлибдию-ўлибди.

Ана энди унинг жанозасини ўқимаслик ҳам майлию, аммо мазордан жой ҳам беришмабди ҳамқишлоқлари. Бутун улусга ёлғиз баҳойиймасми, кўмадиган диндошлари ҳам топилмабди унинг. Ярим кечада масжиднинг дарвешнамо сўфиси Мулла Напас майитни чўлга судраб, амал-тақал қилиб кўмиб келибди.

Ҳикоядан хулоса: бошида сочма-сочар туюлган бир қадамнинг охирида очилар маъно касб этиши... Мулла Напаснинг ўзи айтмиш:

***Сандирар қўлларим, қаламим тутмас,
Шунча кўп ўйлансам, фикрларим етмас,
Тишларим босмайди, еганим ўтмас,
Ул боқий тарафга юргандир кўнглим...***

Дугоҳ Самои

Қумдаги муллабачани унутаездик. Пешагўфтор бу йигит – унинг Кабир деб аталишини ҳам айтиб кўяйлик – илм талаби ёнида урфон йўлидан ҳам муътафид бўлуб, замонининг муқтадоси Шайх Офоғи Табризий хонақосию қалин муридлари аро хулафолик иштиғолида эрди. Файзу камолот бобида шарҳу қиёсдин ташқари ул шайх бир китобда ёзилганидек: “Ҳар қачон самоъга кирса эрди, бовужуди улким усул қоидаси била ҳаракоти мувофиқ эрмас эрди, аммо ҳалойиққа андак асар қилурким, кўп эл йиғлар эрдилар”.

Ул сафар ҳам эврўшғону ўқулғон мурид эли қатори солиқ Кабир самоъ пайтида синграб ўтирар экан, нам кўзи хонақоҳ зайлида юшунган увоғ-ушоқ бир ўғлонга тушди-да, ўтудаги қавволнинг зикрбарор сўзларию, шайхнинг турфа аҳволи хотиридан кўтарилди. Қанча зўр бериб атрофдаги аҳли самоъга ўтканмасин йигит, қўл-аёғи ёдайиб, кўзлари ўркудайиб, хаёли ўшал барно бача томон ўшуқаверди. Ўзуни ёзғурди Кабир, койиди, бари ўкта, ёва, зоеъ кетди. Ёлиқди йигит, юраги тамшанди, жони эмганди, ўзлугини енголмади, эғнини эғса-да, эсини эзолмади. Ушмундоқ усрукланди Кабир ўшанда.

***Чун мани базми азалда айлади ул ёр маст,
Шул жиҳаттин кўринур бул жисмима дайёр маст...***

Мухаммаси Дугоҳ

Илло буларнинг барини ўйин деб билманг! Тун оқшом кўрган тушимни айтиб берай, балки шунинг ўзи ҳолатимни шарҳ этар. Ўртаер денгизи каби бир манзара эмиш, мен эса уни негадир Африқо деб билибман. Улкан, бепоён денгиз, устида сарҳадсиз осмон, мен турган соҳил эса – азим, улуғвор тоғлар. Бири биридан буюк, бири биридан муҳташам! Денгизга қарасанг юрагинг увушиб кетади – бу қадар баҳайбат, бу қадар даҳшатли, осмонга боқсанг – кўзларинг тинади – булутлари хумрайган қошдек – қалин-қалин, қадам қўйган қирғоқингда эса – қимирласанг, зилзила кўтарилгуси... Ана шу қўрқинчда, яланғоч, беҳимоя ёлғизликда юрагим дукурлаб: мен лаҳза ўтмасдан Унинг юзини кўраман деган ваҳшат ичимда уйғонди. Дир-дир титрадим, изтиробга келдим: мен уфқдан уфққа қадар кўрган манзарам шу қадар ўлкан эса-да Унинг улуғлиги олдида заррача ҳам эмаслигини англаганим йўқ, балки ваҳм этдим! Бошимни саждага

урдим: Раҳмон дедим, Раҳим дедим, ёлвордим, юкундим, ёрлиқагин, аягин, ачингин деб илтижо этдим... Қўрқинч ила умид ораси...

Шеърда осон айтилар экан:

***Кўрдим ажабо бир маҳлиқони,
хайрон бўла қолдим,***

***Хуснида анинг кўнглим уйи топди зиёни,
раҳшон бўла қолдим***

Кайфият чиннидан ҳам юпқароқ нарса. Деразадаги муз нақшларидек балки. Бир дам узоқроқ боқдингми, ҳовурингдан чир–чирс синиб, кўзёши каби сув бўлиб эриб кетади. Эрталаб қишки бир хотира оғушида уйғонибман. Бир тун муҳтарам дўстимнинг чорбоғида, Дўрмонда тунаб қолган эдим. Ухлаёлмадим. Ётоқ қибласини йўқотган эканми, миям ғовлаб кетган эканми, анчадан бери қор кўрмаганимданми, қанча уринмасам – ухлаёлмадим. Китоб ўқидим, бўлар–бўлмас хаёлларга берилдим, олдиндаги кунларни режаладим, ёнимдан–ёнимга ағдарилдим, қани энди уйқу келса. Бир амаллаб бомдодларгача чидадим–да, аста ўрнимдан туриб, ўрин–кўрпамни йиғиб, хайр йўқ – маъзур йўқ, кетимдан темир дарвозани ёпдим–да, далага чиқдим. Қоронғу осмондан паға–паға қор ёғар, агарда Дўрмон даласини билсангиз, тасаввур этарсиз, чексиз оппоқ теккислик, йўл билан дала орасидаги қатор тутлар ҳам оққа бурканиб, бу манзара билан ҳамранг, ҳамоҳанг. Қор оёғинг остида шикоятсиз ғичирлайди. Босган изларинг оппоқ йўл устида қолган илк излар, бир зумда қор уларни ҳам теккислаб кетади. Узоқда сўнги чироқлар милтирайди. Қорнинг шиддатидан осмон ҳам тим–қора рангдан бироз кўкариб, сўнг оқара бошляпти. Осмоннинг қора ранги энди кетсиз жўякларнинг сояларига аста ўтгандек. Ўпкаларинг муздек ҳавога тўлиб–тўлиб тошган. Йўл эса узоқ...

Буларнинг бари – ўзгача мактаб. Бировга тушунтиролмасанг–да, дейлик, “Калвак Маҳзум”ни ҳодисоту–воқеоти учун эмас, шунчаки сўзлар силсиласи сифатида ҳузурланиб, лаззатланиб, роҳатланиб ўқийсан. Сўлақларинг оқиб кетади. Устига кулаверганингдан ёшларинг сирқирайди, юзинг намиқади, кўнглинг бўшайдию, тўлади. Наҳотки адабиётни сўз дея ўқиш мумкин бўлса?! – деб сўрашади мавзую фитналарга кўниккан суҳбатдошларинг. Ҳа–да, дейсан, бунда сўзнинг ўзи, жумлаларнинг қурилишию уланиши – ўзга бир ҳаёт, буларга на бачкана воқеоту, на тутуриқсиз ҳодисотнинг кераги бор. Афандинамо Калвак Маҳзумнинг ўзи эса – ўзбек борлигининг инъикоси эмасми? Унинг ҳаёти бояги каломи муллоларда кечади, бу калимоти муборакка етишиш учун у таҳсили мадрасалар қилғон, падари бузруквори ўнгида гиря оғозлар айлаб фотиҳаи шарифлар олғон, хунасаи кофур болшавойларнинг охир замониға етушуб, кунлари ушмундоқ гуфтугуларни жустужу қилишға қолиб кетғон. Суҳбати номуродлар эса–чи умр гузаронликнинг ўзини аваз этишғон. Буларнинг бари – ўзбекиликнинг ўзгинаси эмасми?!

Онжо ки рангу бўй буд гуфтуғуй буд...

Содоғоси кетай машойихларнинг. Нимаики айтибдирлар, ҳаммаси ҳам пурҳикмат-да!

Чоргоҳ мухаммаси

Янгамизнинг отини айтишга ҳам фурсат етди. Унинг отаси ким, онаси ким – ўзидан ташқарию, қайдан истисно ҳеч кимса билмасди, шундан бўлса керак, унинг оти дунё шаршаларидан энг улуғворига бағишланиб Ниагара деб аталишининг сабаби бизга қоронғу. Муртазо эса ўзини гўлликка солиб биринчи кунданоқ янгасини ўзича Нигор деб атай бошлаганди.

***Зулфи каби оёғин қўймас ўпишга нигорим,
Йўқдур анинг ёнинда бир қилча эътиборим...***

Ҳозирга қадар яннга ё келинойи деб келдик. Бунда ҳам қувлик зиёда. Аслида қайн илк бор номига: “Мана, келинойинг...” – дея ҳазиломуз таништирганини демаса, Ниагара унинг илаштирган жазмани, эрчитган ўйнаши эди.

Қинғир-қийшиқ одамларни чизиш осон. Чиройга келганда – тил лол, қалам ожиз. Шеър қидира бошлайсан, киши, тимирскиланасан, бунисини айтсамми, ё бошқасиними? Биронтаси мос келмайди, жувоннинг бошига қизалоқнинг рўмолчасини ёпгандек – етишмайди. Ўйлаб-ўйлаб, ахир ғариб Шекспирнинг ғариб шеърида тўхтайсан:

***My mistress eyes are nothing like the sun,
Coral is far more red then her lips' red***

Сўнгида эса:

***And yet by heaven I think my love as rare,
As any she belied with false compare.***

Бу шеърнинг эркину-эринчоқ таржимаси:

***Севгилим кўзлари заррача қуёшга ўхшамас,
Лаъл эса қип-қизил лабидан анча қизилроқ.
Қор оқдур десалар, севгилим қорнию кўкси оқ эмас,
Сочни сим дейишса, қора сим ичига кўмилмиш тароқ.***

***Атиргул деганда кўрганман ол, қизил, оқини,
Кўрмадим атиргул севгимнинг ол яноғида.
Зиёдроқ қитиқлар бурнимни атирнинг оқими,
Кўп камрак севгимнинг нафаси – ухлаган чоғида.***

***Овози ёқса-да, барибир биламан баҳарҳол
Муסיқа оҳанги бу овоз унидан ширинроқ.
Парилар хиромон айлашин кўрмадим мен лол,
Лек қадам босганда нигорим, ерни ҳам босади титроқ.***

***Бўйласа-да, севгилим - ноёб ифтихор,
Ёлғон қиёсларга ўзни чоғламас зинҳор!***

Ҳожихўжа мухаммаси

Дарвоқеъ, Муртазонинг қайнини ҳозирга қадар қайн деб атаб келдик-да, унинг исми Ҳожихўжа ўғли Мирзаҳаким эди. У олчироқ, аййёрроқ одам бўлганлиги туфайли на тўлиқ исмини, на туғилган йилини бировга айтарди. Исм ўрнида ўзига Миша деган лақаб қўйволган ва бу лақабни тўрт бармоғига тамға қилиб босган, бошқа қўлининг тўрт бармоғига эса ўз туғилган йилини муҳрлаган эди. Рост, тўртта рақамнинг сўнги иккитаси вақти-бевақт ўзгариб турар, жумладан сўнги 0 бир пайт 6-га айланиб қолар, кейин беш-олти йилда 3 рақамининг ўрнида 5 пайдо бўларди. Рақамлар жодусиданми, бироқ Мирзаҳакимнинг Миша афти-ангори йилларга дош бериб, деярли ўзгармасди, ўша-ўша қийшиқ кесилган қийғоч кўзлар, қинғир буруну эгишик оғиз. Унинг патак бўлиб кетган жингалак сочлари ҳам на тўкилар, на таралар – қотиб қолган уламадек, яғир дўпписининг тагидан мўралаб турарди. На бўйи-баст бор эди

унда, на кўрку-қомат, аммо у эргаштириб-эрчитиб юрган аёлларнинг сони минг эди. Йўқ, минг бўлмасин, биттагина янга деганимиз бўлсин, лекин бу ягона жувон ана ўша мингта қизнинг ўрнини босарди...

***Орзу этиб ой жамолин кўрмали,
Юзда гулоб, кўзи-қоши сурмали,
Бир паридир, сочи саккиз ўрмали,
Жон оғалар, мени шул ёр ўлдурди...***

Чор сархона мухаммаси

Қазоқ чўллариغا сургун этилган Муртазо билмаса-да, Нигор-шаршаранинг нечук Миша-Мирзаҳакимга эргашиб келганини биз эшитганмиз. Агарчи ғариб Муртазодан сир тутсак-да, ўша сирни ҳамано сизга очайлик. Ўрусиянинг яшил ўрмонлари ястанган бир ёзликми, қишлоқда чол билан кампир яшар экан. Буларнинг икки ўғли бўлиб, бирини Худодан ўзлари тилаб олган эса, бошқасини боқиб олишган экан. Забун етимни ўғай билмасдан, чолу-кампир ўз фарзандидан-да арзандароқ кўрар, бунинг кетида ўз ўғиллари ўзини суюксиз билиб худрою бетакаллуф ўсибди. Орада чол ҳам бу дунёдаги кунларини поёнига етказиб, оламдан кўз юмибди. Кампир ёлғизликда икки ўғлини вояга етказибди, ўзи сув ичса, буларга сут берибди, ўзи зоғора нон кавшаса, ўғилларига товушқон этини қовурибди. Иккиси барваста йигит бўлиб етишганида, кампир ўз ўғлини чақириб, унга маслаҳат соламан дея, ўз дилини ёрибди: “Ўғлим, - дебди, - мана иккинги улғайдингиз, менинг эса бу дунёда беш куним қолдими-йўқми, Яратганга маълум. Уканг бизга ўғай, биз уни отанг билан боқиб олган эдик. Етимнинг кўнгли ярим бўлади дея, унга ортиқроқ қараган эсак, кечир бизни. Бироқ отанг васияти бўйича мен уни аввал уйлантириб қарзимни узай, сен эса – ўзимизникисан, шунчага чидаган, яна сўнги бор бир чидаб берарсан...”

Ўғли ўшанда индамабди, аммо тўй куни қўшни қишлоқлик тошқин Ниагара буларга келин бўлиб тушаётганида, ичиб олган ҳолда бор гапни укаси куёв болага айтибди. Ана кўтарилибди жанжал! Жазаваси кўзиб, ақли зойил бўлган куёв йигит онасини тўйдан ҳайдабди: “Энди кўрмайин сени, қари ғар!” – деб сўкибди.

Кампирнинг кўнгли эзилибди, оғрибди, ахир икки ўғлидан безибди: бири унга хиёнат этган бўлса, иккинчиси – қувибди. Аҳ, бегона сўзлар:

***Эй, сафобахши баҳорим, бўстоним қайдасан?
Нури дийдам, мушфиқим, оромижоним қайдасан?
Эй тириклик боиси, сарви равоним қайдасан?
Ёлғузим, уйда рафиқи ғамгусорим қайдасан?
Волидам, Маккам, Мадинам, меҳрибоним қайдасан?***

Ашқулло сақили

Аксинча, йигитлар, икки ака-ука энди топишгандек бўлишибди. Бирга ичишибди, бирга гурунг қилишибди, бирга сотилгану ҳайдалган онасидан қолган уйда ору-армонсиз яшашибди. Тўйнинг ҳам қирқи ўтиб (чилласи чиқиб демоқчи эдим, аммо ўрислар чиллани билишармикан?), хуллас, қирқи ўтиб маишат қирқилгач, куёв болаю унинг хумор акаси ишга чиқишибди, жўшқин Ниагара эса уйда қолиб, деразага боққанича қариқиб-зерикиб ўтирибди.

Ука ўрмонда қарағай қулатар, ака эса дўконда арақ сотар экан. Бир куни қор ёғиб қарағай саржинлаш имконсиз бўлгач, ука уйига бурунроқ келади, қараса – қор ёққан йўлагу бўсаға оппоқ, эшик эса ичидан тамбаланган. Бу паға сукутни бузгиси келмай у молхона тарафидаги орқа эшиқдан уйига кириб боради. Уйда эса қип-яланғоч тиши яп-яланғоч урағутни уриб

ётибди...

Молхонадан қўлига тўғри келган паншахани олиб, ҳайқира устиларига бостириб киргунича бу икки зинокор шаталак отиб бояги оппоқ бўсағаю, оппоқ йўлакка яланғоч қочишибди. Ана энди бир оилада бари барига душман бўлибди.

***Нафс эли бўлди бари осима сер,
Қочғали ҳам турғали йўқ эрди ер...***

Насри Дугоҳ

Сарахбори Дугоҳ

Мушкилотимиз битса-да, ҳикоямиз давом этади. Муртазо қазоқ чўлларининг қоқ ўртасидаги жазо жамлоғига тушгач, илк туйғуси – ўзини йўқотиш эди. Фузулий айтмиш:

***Ман кимам? Бир бекасу, бечорау, бехонумон,
Толеъим ошuftа, иқболим нигун, бахтим ёмон...***

Сени қуршаган атрофингдагилар каби бир бенишон кийимга кийинтирилгач, булар қатори бир бемаза овқатни есанг, бирга ётсанг, бирга турсанг, ҳатто сассиқ хожатхонага-да бир топда борсанг, маҳбуслардан бири айтмиш: “ичганингу чичганинг бир бўлса” – ўзлигиндан нима қолади бу дунёда?!

Муртазонинг ҳолатида эса бояги милтиқ тутган бир-икки майда қозоқ аскарини демаса, бирон-бир кимса на унинг атоқли ҳофизлигини билар, на ит уриштиришидан хабардор, ва на ҳаттоки унинг беайблигига ачиниш у ёқда турсин, қизиқиб ҳам боқмасди. Шундан маҳбус издиҳом нима қилса Муртазо ҳам шуни қилди: калтак еса – калтак еди, ғоз юрса – ғоз юрди, ишла деса – ишлади, куйла деса – куйлади. Бошлари қўғалаб, қўллари қавариб, оёқлари ришталаб биринчи йилини битираётганида, кутилмаганда Муртазо номини унутаёзган Муртазони йирикроқ қозоқлардан бири идорасига чақириб қолди.

Қиш куни эди. Қазоқ чўлларида қиш нечоғ аёз бўлишини билсангиз керак. Ускурукли изғирину бурганак, қўлу юз дўмбиққан, тўнгламай деб бетингни тескари бурсанг-да, қор учкунларидан ўзингни беркитолмайсан. Суякларни сирқиратган совуқ. Юраклари така-пука, етиб борса, қайси кўз билан кўриб, қайси қалб билан ишонсинки, хонада янгаси Нигор кутиб ўтирибди.

***Нигори гулбадангани тушумда кўрсам эдим,
Лаби шакар шикангани тушумда кўрсам эдим...***

Хаяжонидан тили танглайига ёпишиб қолган Муртазо миқ этолмасдан, фақат кўзидан сокин ёшларини оқизармиш... Нигор ҳам унинг ҳолатини тушунгандек, оҳиста ўнгига келиб, пешонасидан ўпибди, сўнг қўлидан олиб, ерга михланган курсилардан бирига бошлабди. Бир маҳал нам босган кўзларини муштумлари ила артиб қараса Муртазо, хонада оппоқ Нигордан ташқари тўппонча тутган йўғон қозоғу, унинг ёнида поктийнатроқ, аҳли толибваш муллобача ўтирарди. Маҳаллий хатиб деб ўйласа, янгаси ўз тилида: “Мана, чўл босиб бирга келдик!” – деб таништиради бўладими! Ана ёнди шунда Муртазо: қайни Мирзаҳаким ҳам чекада қолиб, зариф ва раъно бу йигитга қизғанса бўладими Нигорини! Мирзаҳаким ҳам чекада қолиб, - деган эдим, ўйлаб боқса, Мирзаҳаким номидан ҳам ушбу латифу абдолваш муллачага рашк қилаётган экан тардомон янгасини.

***Ишим чу хонақа шайхи била тузалмади, кош
Ки эмди майкада пириға илтижо қилсам...***

Муртазонинг кўнглидан бу сатрлар кечдию, у бехосдан кулиб юборди, чунки унинг занглаб бўлган мияси “майкада” деганида майхонани эмас, балки майкачан пирига илтижо қилишни тасаввур этганди. Кулгу кенглигида у келиб хуштабъу дарвешваш бу йигит билан қучоқлашди.

Биринчи таронаси

Бояги ялпоғ юзли улкан қозоқ ҳам Итбаснинг узоқ туғанларидан эканми, ё елтўқсон ойида буларни тун бўйлаб жўнатишга кўзи қиймадими, ё-да ким билсин, Муртазо билан Ниагарини эру-хотин хисобладими, ҳар қалай уччовига икки ётоқлик қўш хонани ажратди-да, ўзи узоқ ялдо тунини илиқ оиласи бағрида кутгани шошилди. Ялдо кечаси демадимми, анча пайтга довуру булар чой ўрнига қайноқ сув ичиш баҳонасида суҳбат қуриб ўтиришди. Бир маҳал темир панжарали ойнада учма булутларни ҳайдаб ўз ҳоласига ўралган ой кўриндию, Нигор Муртазою муллабачага: “Энди ётамиз!” – дея, ўзи қўшни хонага чиқиб кетди.

Айтмадимми, қўш хонада уч кишига атиги икки ётоқ ажратилган эди, илож қанча, Муртазо муллабача билан ёстиқ бўлишди. Муллабача Муртазонинг битидан кўрқдими, ё қасмоғлаб кетган бошиданми: юпқа кўрпанинг ўз қисмини бошига буркадию, тескари қараб: “Ётдим ёним билан, турғизгин имоним билан!” – дея, ҳамона уйқуга кетди. Муртазо қани ухласа-чи! Умрида илк бор у Нигор билан бир том, бир шип остида, ҳатто орасида эшиги бўлмаган қўшни хонада ётган эди-да! Аёлнинг тиниқ нафаси Муртазо ёнидаги муллабачанинг уйқу аралаш алжирашларидан-да устун келиб, Муртазонинг динг қулоқларини ширин васвасаларга тўлдирар, бундан ўқсулган жисмида аллақандай йигитлик ўқчиб-ўқчиб урар, бироқ шаршара кўтарган мавж қирғоққа урилгани каби, орада дўмпайган муллабачанинг пўк тани айилмаган иштиёққа арғадол тўғон бўлиб ётарди.

***Лолагун қабо жайбин тугмасин очиб гоҳи,
Гул ёқосини чок эт, ғунча бағрини қон қил...***

Иккинчи таронаси

Ялдо кечаси йилнинг энг узун кечаси эмасми, энди кунлар узая бошлайди деган майин умидда кўзи илинган Муртазо поёнсиз кечанинг бир маҳали иштони ҳўллигидан уйғониб кетди. У довдиради, алдаради, бир амаллаб муллабачанинг ҳурпайган довонидан ошиб, ошхона томон ошиқди. Бадрафхона ташқарида, музлаш ҳам майлию, эшик очса – барини уйғотиб юборғуси саросимага солди уни. Иштонини ҳовучлаганича, эндигина жумракни аста очган ҳам эди, ётган муллабача: “Бомдод вақти бўлдими?” – дея, ётган еридан шивирласа бўладими?! Куфри ошиб, тоза сўқди ичида уни Муртазо, ўнгида эса: “Йўқ, чанқабман чоғи, майли, бекамизни уйғотмайлик!” – деганича, уни гум қилди. Жон ҳолатда шарманда доғларини ишқаб-ишқаб ювган Муртазо, шоша-пиша иштонини сиқди-да, тескарисига олиб - ҳўл томонини кўтига кийиб - яна ўрнига қайтди.

Нигор ўз ётоғида кулча бўлиб аҳён-аҳён уҳ тортибми, лабларини чўлпиллатибми, хайриятки уйқу домида эди. Ҳўл кўтини муз деворга босганича, Муртазомиз яна бебахра ўйларга чўмди.

***Ҳажрингда бу тун кўнгулда қайғу эрди,
Васлингга етишмадим, жиҳат бу эрди,
Оҳим тутуни бирла кўзумнинг ёшидин
Йўл балчиқ эди, кеча қоронғу эрди...***

Учинчи таронаси

Шунча вақтдан бери асари қолмаган йигитлик ҳароратидан Муртазонинг нам иштони ҳам қуриди. Муллабача эса сахарга яқинроқ чоғ ушуб қолдими, бу ҳароратнинг ўчоғига орқасини ўгириб суянди. Магар уни ҳам оҳлар тутуни элитдими, бомдодига уйғонмади, токи бутун жазо жамлоғига навбатчи бонг урмади. Сапчиб ўрнидан кўпган Муртазо эгнига устки кийимларини ташлади, алланечук утанишда на ширингина керишган муллабачага, на кўшни хонадан ички либосида чиқиб келган паҳмоққина Ниагарага боқди. Тун можаросини унутмаган жумрак остида апил-тапил ювунди-да, хайр-маъзурни насъя қилиб, эрталабки қаҳратон совуқдаги рўйхатлаш маросимига чопди.

***Харобот аро кирдим ошуфтаҳол,
Май истарга илгимда синган сафол...***

Тўртинчи таронаси

Қазоқнинг зимистонли куни бўрон остида Муртазонинг эси-хуши ҳозир семиз қозоқ билан нонушта қилиб, йўл олдидан бири – икки ракаат қазо намозини ўқиган, бошқаси эса - пардоз-андозу, упа-атирини қилиб, мана энди изғирин, қуюн қорнинг думига илашгандек озғин отлар томон қадамчаларини сепган биринию, тақвога хос салмоқ ила ерни депсаган бошқасини сонияма-сония кузатиб турди. Қисқа куннинг оппоқ энини кесиб улар шу он қамоқдан юз қақирим қуйидаги шаҳарчага ҳам кириб боришгандирлар, у ерда эса, туса - байтул лутф, туса – байтул интизому сужуд. Ташландиқ жисм аёвсиз қаҳратонда юмруқ бўлиб тугулса-да, жиловсиз хаёл чексиз қазоқ чўлининг бир ёқасидан бошқа этагига довулсифат учарди.

***Ёнига борай, ғамдин қутулай,
Чунки бу дилим фарёди талай...***

Бешинчи таронаси

Аё, дўстлар, биродарлар, аё, дўстлар, мусулмонлар – қамалдим, ўз эркимсиз, ихтиёримсиз бу фожеъ ҳикояга қамалдим! Тушларим бузуқ, кунларим – тўзуқ, этим увушади, суякларим зирқирайди, бирор чора тополсам-чи! Осмонга қарасам – осмон узоқ, ерга боқсам – ер қаттиқ... Қани, дейман, менинг хур эркинлигим: дунёнинг ўнгимда туганмас очилиши?! Қани хаприққан кунлар, бири-биридан ўзиб, истиқболга интилган эҳтирослар, буларнинг кетидан ошиққан юрак?!

Қиш, зимистон қиш... Найлайин дўстлар, найлайин?

***Уйи вайронларга қаттиғдур, вале бил муғтанам,
Бўлса кулбанг май била асбобдин маъмур қиш...***

Олтинчи тарона

Мен ҳам Муртазо янглиғ сўнги байтдаги “май”ни май оий тарзида ўқисаммикан? Бир ажойиб жухуд шоири айтмиш:

***Бирозгина лолагун шароб,
Бирозгина ҳароратли май,
Ва гул каби кулчага тегмай***

Оқ қўлларни эзган изтироб...

Чоргоҳ талқини

Ёзувда чобук айтилса-да, ҳаётда узоқ чўзилади қамоқ. Бошлиқ қазоқнинг хонасидаги итбалиқларга шиша сандиғи англатганидек, бутун дунё – жамлоқнинг энию, бутун одамизот атрофингдаги қўриқчилару қароқчилар эканлигига кўникасан киши. Бурунги ҳаётинг узоқ, хотиранг чўзилса-да, етмайди, келажак ҳаётинг – бўлажагинга насиб этган эса - ундан-да олис, орзуларинг қанча чирмашмасин, тикан тўсиқлардан нарига ўтолмайди. Шунинг учун борлигинг – яшаган кунинг. Кун битдими – унга на ачинасан, на армон этасан. Эртани ҳам кутмайсан, чунки эртанг бугунингдан ҳам бадтар бўлиши мумкин. Ҳозир, шу топда тириклигинг давом этдими – шунисига шукур. Битмас-туганмас ҳозирги давомий замон қамали...

Қийноқлар, хўрлаш, яланг куч ифтихори – тишни тишга қўйиб, буларнинг барига чидаш мумкин, чунки буларнинг жилла қурса тунга келиб охири бор, аммо бояги ўтмишу-келажаксиз қамалдан чиқиш муттасиллигига қарши қандай чора топасан?!

Болалиқда “Мақомлардан парчалар” деганида, мана шундай битмас-туганмас узвийликни, кўримсиз беш-олти овознинг қоқ ёзнинг ўртасида эринмасдан, соатлаб ҳанграшини, бу ҳанграшнинг ўлмас қора кўёш билан бир навъ уйғунлигини тушунмасмидик? Қамоқ ҳам мақомлардан парчаларнинг бир тури.

***Ёндириб жоним жаҳонсиз этма барқи оҳими,
Осмон хуршиди рахшонинг керакмазму санга?***

***Туталикким, ашк селобина йўқтур эътибор,
Эй Фузулий, чашми гирёнинг керакмазму санга?***

Таронаси

Қамоқни қайта-қайта ўзини тилла деб ҳисоблаган итбалиқчалар яшайдиган шиша қутига менгзатдик. Шаффоф шишақутининг зилол суви ичида бирон-бир нарсани беркитиш ўлимдан қийин. Қамоқни на шаффоф шиша, на тиниқ сувга ўхшатиш мушкул эса-да, бироқ унда ҳам бирон-бир нарсани яшириш ўта оғир экан. Бунда қўриқчиларни кўяверинг, айғоқчиларнинг кўзи зийрак, қулоқлари динг.

Бир йилдан ортиқ вақт на ғазал ўқиган, на хиргойи қилан эди Муртазо, аммо баҳорга етиб ҳаттоки дунёдан тикан симлар ила ихоталанган жамлоқда ҳам аллақайси ўткинчи қушлар хайридан қип-қизил лолалар униб чиққанида, йигит туйқусдан:

***Гул ўлмиш асру мағруру, санобарлар баса саркаш,
Юзунгни гул-гул очиб, жилва бирла сайри гулзор эт...***

дея хиргойи қила бошлаганини билади холос. Ўша куниек кечқурун ювинди овқатдан кейин уни итбақали хонага чақиришади ва бўрдоқи қазоқ ўрнига хонани эгаллаган майдагина нўғай: “Боя иш пайти ничук матур ашуля ойтган идинг?” – деб сўроққа тута бошлайди. Яна қийноқларни кутган Муртазо нўғай тушунмасин дея, Фузулийдан олади:

***Эй Фузулий, доғи ҳижрон бирла ёнган кўнглуми
Лолазор очсайди, сайри лозор этмазмудим...***

Энди майдадан қандай азоблар буюрган экан? – деб тўхтаганида 36-271 рақамли маҳбус, нўғай урмайди, сўкмайди, аксинча: “Сесинг бик яхши икян, Шалаяпин! Бас қизим Апия!-

ни биясинми?” – деб сўрайди. Шу тундан эътиборан Муртазо жамлоқнинг бадиий ҳаваскорлик тўғарагига бош ашулачи этиб тайинланади.

Чоргоҳ насри

Тўғарақда табиийки Дугоҳ эмас, Чоргоҳ эмас, ҳатто Гиряу Муножот ҳам эмас, ўрис халқ ашулаларини ижро эта бошлади Муртазо. “Питер йўли бўйлаб”, “Қамиш шовулларди”, “Орол ортидан” ва ҳоказо. Таржимада нўноқ янграру, ўрисча бу ашулаларни Муртазо эмаса-да, кўчадаги бир маст-аласт пиёнистандан эшитсангиз ҳам, буларда ўрис руҳи нақадар жўш уришинию, сархуш бўлмасангиз ҳам элителиб қўйишини сезасиз.

***Воҳ, адирдан тушди кимдир,
Ёрим келар чамаси,
Эгнида харбий кийимдир,
Мени жинни қилғуси...***

Аёл хонандаларга мўлжаллаган бу каби ашулаларни бояги ушоқ нўғайнинг раҳбарлик таёқчаси остида ижро этган 36-271 рақамли маҳбус атиги бир нарсадан кўрқарди. Бу кўрқув, зотан, биринчи кунданок унинг асабларинию мушакларини таранглаштирар эди, аммо энди анави ашулалардан кейин мафҳум кўрқувга тайинроқ шамаю ишоралар қўшила бошлагандек бўлди. Маҳбуслар орасида буни ўрисчасига “опетушить” дейишарди, таржимасида “хўрозлаб қўйиш” эса-да, бу таржима бирон нарсани англатмаса керак. Аниқроғи – “попугини босиб қўйиш” бўлса керак, ҳолбуки, бу иборанинг ҳам ўзбекчадаги маъноси бироз ўзгача. Шунинг учун жўнгина “босиб қўйиш” билан чеклана қолайлик. Ана шу нарсадан ўлардек кўрқарди Муртазо.

Кўпинча буни қасддан мутаҳҳамларнинг ўзига яраша қонун-қоидасини бузганларга зўраки қўлланишини билса-да, лекин қамоқда аёл зотининг йўғлигидан замона зўрники эди. Ҳазалда айтилмиш:

***Йигитлар ишқини гар ихтиёр этмам десам қўймас,
Йигитлик бирла ошиқ шевалиқ ўз ихтиёримға...***

Таронаси

Айтсамми, ё айтмасам? Бир пайтлар шундай ҳам ашула бўлгич эди. Аммо иккиланаётганим ашула ҳақида эмас - Миша-Мирзаҳакиму янга-Ниагаралар ҳақида... Қамоқдаги Муртазога буларнинг хаёти номаълум. Улар билан хат ёзишмаса, орада умумий қариндош-уруғ бўлмаса, шунинг кетида иккисининг ҳозирги хаётини сўйлайдиган бўлсам, маҳбус Муртазога нисбатан инсофдан бўлмаса керак. Демакки, гапирмаганим маъқул. Муртазога қўшилайин-да, у соатдан соатга кўчиш билан овора экан, бу баҳор бўлмаса баҳорларнинг бирида оқсоч Нигор яна бир кўриниш берар деган умидни у кўнглига тугмаса-да, биз тугиб қўяйлик.

***Юзунг фироқи аро доғлиқ кўнгуллардин
Нишонадур бу чаман саҳни узра ҳар лола...***

Орази Дугоҳ

Йил ўтиб тонг саҳарда эмас, оқшомқурунда умидимиз рўёбга чиқди: ғайридин Нигор бу кез тақводор муллабачаси билан абрешиму-пашминага ўралиб эмас, балки ёлғиз ўзи очилиб-сочилиб от устида кириб келди. Тақдир тақозосини қаранг-ки, ўша кеча бунда асорати йўқ

хотин-қизлар кунига бағишлаган томоша эндигина тугаган, чуйда нўғай ўтказган тадбиридан ўзида йўқ хурсанд, бу хурсандчиликда Нигорнинг эшик қоқиб туришидан хабар топгач, у нафақат Муртазони висол уйига чоптирди, балки ўзи қўшилиб, аввалига буларнинг иккисига-да ўзининг тиллабалиқчалик хонасида зиёфат берди. Аччиғ арақнинг ҳар қултумию оқсумидан сўгин: “Айи, бул матур қиз тотарға бик мингзяркан” – дея Нигорни тинимсиз шарафлади, олқади. Майда жуссасига қарамасдан, юраги кенг экан бу далер нўғайнинг! Ўрнида бошқаси бўлса, ичириб жувонни ўзи билан олиб кетарди, нўғай эса: “Бик айбат, мин кетяйин, сиз қолиғиздар!” – деб иккисини учрашувлар уйидаги қўшалок хонада қолдирди-да, қўриқчи қозоқларга алламбало буйруқларни бериб, бадмастона қадамчалар сепиб, қоронғуда ғойиб бўлди.

Ўрис халқининг бевафолиги қатори вафодорлиги ажаб. Йўқса кими бўлибди Нигорга Муртазо? Ўйнашининг қариндошими, ернинг чекасига буни деб келса! Кўнгиллари эзилиб, тўкилиб турганида Муртазонинг, Нигор ўтган сафаргидек қўшни хонага чиқиб кетгани йўқ-да, йигитнинг ёнига келиб, сукут сақлаганича ўтирди.

Йиғлади Муртазо унинг елкасида. Болалиқдан бери йиғилган етимлик ғам-ғуссасинию, хору-зорликларини барини тўкиб йиғлади. Қиз эса барини тушунгандек, йигит сочини аста сийпалар, бармоқларини бармоқлари ила уқаларди.

Ичлари бўшагач Муртазонинг йигитлиги уйғонди. Маҳбуснинг ичидаги қамокда қамалган йигитлик уйғонгач, унча-мунча девору-тўсиқларни остин-устун қилиб ташлаши муқаррар, бироқ у сел каби келиб, ўз-ўзини ҳам ювиб кетдими, ё унсиз Нигорнинг унинг остидаги маъсумлиги таъсир этдими, ҳирсу-иштиёқ чўл елидек учди-кетди. Ғафлатда қолди Муртазо, кўзларини олиб қочди, яна Нигор уни сийпади-сийлади: “Шошма, - деб шивирлади, - бари яхши бўлади”, - деди.

Улар анчагача бир кўрпа остида гаплашиб ётишди. Бу гаплару, ундан кейинги оғушлар бизга қоронғу. Дунёда ягона сир туйган икки инсон бўлса, бу сир иккисининг орасидадир. Ё жарангдорроқ: оразидадир.

***Ҳубоби ашки хунин жисмими элдин ниҳон этмиш,
Ғами ишқинг мани расвойи беному нишон этмиш...***

Биринчи таронаси

***Кўз хонасини қилди барандохта бу ашк,
Кўз борди, вале хона барандози қолибдур...***

Яна Ҳазрат айтмиш: “кўпи ўтиб ози қолибдур”.

Иккинчи таронаси

Нигор кетгач, узоқ вақт Муртазо бушиб-биқиб, ич-ичидан булғончиқланиб юрди. “Нечун мен беайб бу ерларда саргардон?” – деган буллиқу-уллик саволларга борди, баски бир тун тушига атқиёю-ашқиё одамлар орасида икки устознинг нурафшон сиймолари кўриндию, “Беайб Парвардигор!” – деган жўнгина жумлани айтиб, яна бузғун бинолар орасида йўқ бўлиб кетишди. Тун ўртасида темир ётоғида уйғонган Муртазо: “Буниси ҳам синов эса, бунисида ҳам мен илғамаган ҳикмат бор эканми?” – дея байри-синашта ўспириндек хотираларига кўмилди, устозларнинг сабоқларини бирма-бир бичаклади. Вале панжара қадалган ойнада Зухроми, Баҳром юлдуз кўрингач, унинг кўзини яна уйқу элитди.

***Сийнама оташ
Солди қаро кўз,
Тун бағридами***

Чақнаган юлдуз...

Учинчи таронаси

***Юзунг қуёшини очиб келки, интизорингда
Оқарди субҳ каби чашми кавкаб афшоним...***

Дугоҳи Ҳусайний

Қийноғу азобу-уқубатлар бир тараф, бояги васл кечаси бир тараф, яна атиги бир ҳодиса воқеъ ўлдики, уни эсласин қамоқ ҳаётидан Муртазо. Сўқим қазоқнинг ўқиши битиб, у митти нўғайнинг ўрнига дўнди. Нўғай сир сақламай Муртазонинг ноёб овозини сотди қазоққа. Қазоқ қамоқда бўлар-бўлмас томошалар уюштирмасдан, бир куни кутилмаганда Муртазони итбалиқли хонасига чақиртириб, жир-пир айтиш-айтмаслигини ҳам суруштирмасдан, эғнига қозоқ пўстинию, бурқасини ташлаб, ўзи билан узоқ овулга тўйга олиб кетадиган бўлди.

Муртазо устозлари соясида овулларга чиқиб юрган эмасми, унча-мунча ирлардану-куйлардан бохабар эди, лекин буларни кўз-кўз қилиб бойғизиламади. Тарғин отлик бу бошлиқ Муртазони олис овулига қамоқ машинасида олиб кетди. Йўлсиз бўртоқ даланинг силкинишларидан бошқа бирон нарса на туйди, на кўрди Муртазо. Бухсаб, жигари бўғизига қадалганида машина тақ тўхтадию, шарақ-шуруқ қулфлар очилиб, Тарғиннинг ўзи дағал овозда: “Қани, туш!” – деб буюрди. Буларни – қўлига баҳла кийган бир қушбеги ўтовнинг боғишида кутиб олди-да, қирғийини ўтов тепасига ирғитиб, келганларни ичкари чорлади.

Босуруғ кигиз устига олача кўрпалару болишлар ташланган, Тарғин тўрга босиб ўтди, ёнига қушбеги инди, Муртазога чапдан ер кўрсатилди. Пас ўтмасдан бурунчак ўраган қизу-бекачлар бохсуму-бўза тортишди. Тарғин бисмилла дея, буларни кекириб-кекириб урди, бошқаларни ҳам ундади. Қўйлар бурнороқ сўйилиб турган экан, кети узилмасдан норину-бешбармоқлар, қазию-қарталар кириб келаверди. тур-тур томоқлардан кейин Тарғин: “Апкелши!” – деган эди, югурдаклардан бири Муртазони кўзлаб, дўмбираю қобузларни кўтариб елди. Ақл, кўнгил, қўл роса талашиди бу чолғулар устида: бири яққол кўрганига иккинчиси ҳаллослаб ошиқар, учинчиси эса энтикиб-энтикиб, ярим йўлда қолиб кетгусидек эди. Чолғуни созлаш баҳонасида ўзини узундан-узоқ созлади Муртазо, чунки бояги учта муғанний унинг наздида уч томон тарвақайлаб кетган экан...

Лекин созлаб бўлгач онқадар завқ била ирлади-ки, ўтов устига қўндирилган қирғий-да тоқатсизланиб ўтов томига қанотларини қоқа бошлади:

***Қалқатай, “қарие глаза” – екки кўзинг,
“Никогда не забуду” – айтқан сўзинг,
“Третий, второй”-дар толып жатыр,
Ўйласам, “как родилась” сенинг ўзинг?!***

***Ким келиб ўмыр гули сынбасына,
Саяда турсе-дағы шынг басында,
Армансыз жас шағынды откезип қал,
Мен кепил ўмыр отпей турмасына...***

Дугоҳи Ҳусайний иккинчи

Кечаси кўклам чўлида гулхан тегарагида ўланлар айтилди. Эркин довушларни эшитиб буғро туялар элиб-элиб бўзлади. Алламаҳалгача ўйин-кулгу битмади. Гулханнинг сўнги учқуни

баҳмал осмонга юлдуз бўлиб қадалгач, бари ўтов-ўтовга тарқади. Муртазо ҳам гулханданми, унутилган ўйин-кулгуданми, чўл кўкламининг хурлигиданми – яноқлари чирс-чарс қизарганича қушбегининг чодирига кирди. Ўрин-кўрпа солингани йўқ, бояги тўшаклару ёстикларга думалаб, қушбеги бурчақдан ташлаган қабою пўстинларга бурканилди.

Тунда Муртазони қамоқ хуштаги уйғотди. Сесканиб хушига қайтса – тўрда ётган Тарғиннинг қалин хурраги. Кўзини қайта юмса – хуррак шиддатидан кошки ухлаёлса! Ундай деса, қамоқ баракларида бу хурракнинг додасинию онасини ҳам парво қилмайди-ку! Эркин чўлнинг ғулғуласими бу ё? Тулуп тагидан аста бўшаниб, Муртазо ўтов бўсағаси томон ўрмалади ва йўл-йўлакай ўксалаб ётган қушбегига ҳам тегиб кетди. У бир ижирғанди-да, бошқа ёнига ағдарилиб яна пишшилади. Ташқари ҳали қоронғу, лекин хода устида зийрак қирғий бир сесканиб кўйди. Муртазо кўрқа-писа ўрмалашда давом этиб, ўз ўтовидан кейинги ўтов кетига ўтгачина, “энди қирғий ҳамла қилмас” деган хаёлда тикка турди-да, овлоқроқ жойда ёзилиб олди. Оёқ остидаги ўтдан бўзанинг қўланса ҳиди турди.

Муртазонинг чўл хавосидан боши айланиб, қайси ўтовдан чиққанини унутди-кўйди. “Осмон жичча ёришса қирғийдан таниб оларман” – деб ўйлади-да, вақтни нечук ўлдирсам экан деган фикрда ёндан ёнга юра бошлади. Тағин бировнинг хотини уйғониб, балосига қолиб юрмай! – деб ҳадиксиради у бирдан ва ўтовлардан бироз узоқлашишга шошилди. Аллақаерда ит хурди. Муртазо писиб, яна чўккалади ва қамоқда ўргатилган ғоз юришида ўтовлардан яна узоқлашди.

Чўл осмони эндигина кўкара бошлаган, оёқ остида мол алиқи, қумалоғу тезаклар битиб, жумбузу анғиз турди. Оёқ буларни сезса-да, кўз осмондан узулмасди. Яшил юлдузларми гулга кириб гул очишди, осмон бир чекадан оч яшил ранга бўялди. Узоқдан аччиқ эмоннинг исини дайди эсинти олиб келди. Наҳотки бу ернинг на тиканли сими, на чегараси бўлмаса, қани яна жичча кўрай-чи, яна тўрт қадам ташлай-чи... Бу телба интилишда йигит кўзидан овулнию, ундаги ўтовлару, қоп-қора қамоқ машинасини ҳам йўқотганини сезмай қолди. Адиру-бойирлага етганида, кун энди тура бошлаган, унинг қип-қизил нурлари бояги ям-яшил осмонни пичоқлаб кесган, адир бағрига боқса - томчи-томчи лолалар очилиб – йўқ, томиб-тўкилиб ётибди. Ана шунда аввалига қирғий қийқириқини эшитди бирдан Муртазо, сўнг эса бир гала ит босди уни қир бағрида...

***Ити бағримни ер чоғда аёғи қонга булғонди,
Кўзум боғида гул онинг тобонидин нишон эрмиш...***

Чоргоҳ уфори

Урди, тепди, итларига талатди, қирғийга чўқитди қочоқ Муртазони Тарғин, хайрки, қочганини бировга билдирмади, кўшимча йилларга кесмади... Бўлак ҳеч нарса юз бермади қамоқда, жон танга қамалди, тан ғамга кўмилди. Кун кетидан кун ўтди, ой кетидан ой, йил кетидан йил.

***Саккокийдин, эй жон, ғаминг элчиси тилар жон,
Жон бирла равон қилдим агар бўлса тан ичра...***

Чоргоҳ савти

Келди очилур чоғинг, ўзлигинг намоён қил! – деганидек, Муртазонинг ҳам хурлик куни келди. Эрталабдан, у билан пўм чиққан Тарғиннинг олдига чақирилгач, қўлига йўл паттаси, эгнига бус-бутун терлик берилди-да, мана сенга кўча, мана сенга очиқ олам, деб, хайрмаъзурсиз эрка йўл кўрсатилди. Эсанкираб қолди ўша ерда Муртазо. Шундай деяпману, ўзим ҳам бир тур эсанкираганман. Мен ҳам афтидан энди хурман: истасам – шимолга юбораман уни, истамасам – жанубга. Бироқ буниси – оми қарашда. Теранроқ ўйланса, мен бу юзаки

озодликда қанчалик боғлиқ эсам, ҳудди шу ҳолатни туйди туйқусдан 36-271 дан қайта Муртазога айланган йигит. Интилган эмаса-да, ахир кўнглининг учида тугулган эди-ку эрк ҳақидаги ушбу орзу! Хўш, энди ўша эрк кўлига осмондан тушиб турса, нега мунча ўзини қийнамоқда қамоқ эшигидан ташқи дунёга чиқиб келаётган Муртазо? Қайси юк мунча букчайтиряпти унинг елкаларини? Қўлидаги тугунчани демаса, уни ерга тортадиган нимарса йўқ-ку!

Буларнинг бари мени тугул, мамлакатларни, элу-юртларни ўйлантирадиган саволлар эмасми?

***Мени ҳам мунча ҳам таклифи саҳройи жунун этма,
Ҳазин кўнглуми вайрон айлама, ҳолим забун этма...***

Қамоқда ҳаёт осон эканми, - деб ўйларди Муртазо: ётиш вақтинг тайин, туриш вақтинг аниқ, овқатинг – белгили, уни бурнингдан чиқариш – маълум, ҳар бир ҳаракатнинг ҳаддию, вақти чизилган. Йўлдан адашмас ҳаёт. Тўртта бўйигаю иккита энига катак бу ҳаётнинг тимсоли. Энди эса-чи, бу йўриқсизликда кўрсаткичларни қандай топасан?! Тўрт томонга очиқ чўлда йўл қидиргандек...

Қизиқ, Муртазо қозоқ ирларини шунча ўрганди, биронтасида нишонсиз чўлда йўл йўқотиш ҳақида айтилмайди. Магарки йўл йўқотиш бу сиз билан биз каби ўтроқ сартларнинг юмуши?!

Адашган кимсадек Фурқат қаён боргум билолмасман...

Талқинчаси

Итбаснинг номи улуғ экан чамаси, бу от соясида Муртазо биялар миниб, темир йўлгача етиб олди. У ёғига эса паттаси қўл келиб, ундан ҳайиққан йўловчилар орасида ватан томон жўнади. Қозоқ чўлларидадан ўтар поездларда юрган бўлсангиз биларсиз: ташқарида кўзни овутадиган бирон нарса йўқлиги туфайли вагонлардаги одамлар ички маишатга берилишади. Бу ердаги “ички” сўзи иккала маъносида келишини ҳам англагандирсиз. Бир томонда қарта ё шоҳмот ўйнаганларга кўзингиз тушса, бошқа ёқда беш-олтиталаб бир шиша атрофида ҳалқа қурганларни кўрасиз. Ўртада эса бу иккала юмушни бирлаштирганлар ҳам чиқиб қолади. Ким кавшаётган, ким вагонма-вагон юриб, сувсизликдан эти қотиб кетган балиқнию, туя жунидан тўқилган пайпоқларни сотиш илинжида, яна кими бошқаларнинг кўзидан овлоқроқ тамбурда ёшгина қизчага шилқимлик қилиб турибди...

Муртазонинг эса на ейишга нони, на ичишга суви бор. Вагон-ресторанга бориб картошка-партошка арчишга ёлланаманми деса, бошлиқ бунинг қамоқ усти-бошига боқдию, ёрдамчисига: “Кейинги бекатда тушириб юбор бу маразни”, - деб шивирлаганини илғади собиқ 36-271.

Мана поезднинг энг кетидаги “умумий” вагонларга келиб олган, у-бу ерда жой бўшаса, бирон бекатгача ўтириб олади, кейин яна йўловчилар поездга чиққач, тағин жойини бўшатишга мажбур.

Қорни шу қадар очкан-ки, нарироқда бири кекириб, кетидан “Шумел камыш”ни хиргойи қилганида, Муртазо бирданига баралла унга қўшилиб, оч овози борича:

Шовуллар қамиш, дарахт эгилар...

деб жўр бўлса бўладими! Вагон дастлаб бир сесканиб кетди, кейин эса бу овознинг сархуш чиройига маҳлиё бўлиб, кими қўлида энди сурмоқчи бўлган байдоқни унутган, кими пиёласини кўтарганича оғзини хўплам учун очиқ қолдирган, кими эса балиғини пайпоқ ичига тиқиб, таққа тўхтаган. Барча ром...

Ишқ бир оҳ айлагач кетти футур дин уйидин,

Бодани беғам кўрубон ичмагайди кошки...

Қашқарчаи Савти Чоргоҳ

Бутов бўлди рўзгори Муртазонинг: кими пул улашди, кими бода, кими бир бурда нон билан бир кесим қази. Бояги номурод қозоқ хотин ҳам ўзининг товон каби қотиб кетган балиғини бир жуфт пайпоқ ила қолдириб кетди: “Ўзинг киймасанг сатиб жуберарсен!” – дея. Ичи илигач тўполон орзуларга берилди йигит. Кечаси тақир-туқур поезднинг паттачиси хонасидан ажратилган тахтада чалқанча ётар экан, Нигорни илк бор Нигорим деб роса ўйлади.

**Ўйнатиб келгай самандин эй улус манъ айла кўз,
Интизориди калом шўхи замона кўз тутай...**

деб хиргойи қилиб ётди. Бунга ҳам овунмагач, яна яқинроқ қарайбошлади Нигорга – баски қайнини йўққа чиқарди, дунёда Нигор билан иккиси қолишди. Шунда болалигида бир телба бахшидан эшитган сатрларини эслади у.

**Севар ёрим тарифини этоли,
Кетма, оқ маралим, кел манга қарши.
Олтин-кумуш, зумуратдин шайлоли,
Оқ қўлинг бўйнима сол манга қарши.
Ман арзимми севар ёра етирсам,
Тутсам оқ маммадан, ўйнаб ўтирсам,
Кўнглимда бор мақсад – ишим битирсам,
Эмсам лабларингдан бол манга қарши.
Менинг орзум севар ёрнинг қўйинунда,
Оғзим яноғинда, элим бўйинунда,
Аста-секин босиб, ўйнаб ўйинунда,
Ҳар жойи, ҳар жойи кел манга қарши...**

Соқийномаси

Орзиқди юрак, поезд ғилдиракларидан илгарироқ чопди: така-така-так-так, така-така-так-так... Бака-бака-бак-бак, бака-бака-бак-бак... Симларда ўтирган чўл қалдирғочлари нағмаларга нишона бўлди, дунё эса куйга айланди.

Муртазонинг қўйнида Нигордан келган ягона хат бор, бу хатни йилларча тумор ўрнида сақлаб юрди Муртазо, мана энди унинг дуои саломлари терлар билан қоришиб ўчган эса-да, орқа томонида Нигорнинг манзилини таниса бўлади. Қўли бу туморни олай деса, ақли “Тўхта!” – дея огоҳ этади, қоғоз зиёд титкиланиб кетган, энди ғилдираклар ўз манзилига етгач, у ерда қайта-қайта кўриб олар ёшлар ювган бу ҳарфларни...

**Бор эса ҳажрдин қутулмоқлик
Ўлмак ила, манга ўлум қани?**

Уфори Савти Чоргоҳ

Ўлимни найлайсан, йигит? Ҳали бир умр ҳаёт олдинда сени кутиб турган эса! Ёвлиғини силкиб ёнингга ёғдулар тўка, елак кийган ёринг чиқса, сенинг дилхун юрагинг наҳотки ёзилмаса? Руҳинг гириҳлари очилиб-сочилиб, қўйнингдаги гарднома-туморинг наҳотки иш бермаса? Ҳайҳот! Ҳайҳот! Ахир биз ҳам ғайбона сен билан ёнма-ён, дўш-бардўш, ўша ерга

талпиняпмиз-ку! Бас, нега нафас тобора қисқармоқда, юрак эса ғилдираклар тагида чопачопа, ёришса-да, нечун гоҳи-беогоҳ ёқормоқда? Волаву шайдо юрак...

***Рост қаддингдек жаҳон боғида сарв озод кам,
Ҳам бу қотил кўзларингдек қон тўкар жаллод кам...***

Муғулчаи Дугоҳ

Муртазо-йигитимиз шаҳри азимга қайтиб, на устозларининг қабри зиёратига, на Итбаснинг атрофдаги овулига дастовиз эмаса-да, икки оғиз ширин сўз айтқоли борди, зинҳор, у ўз бекачу-душизасини бояги тумор қоғозда ёзилган манзилидан ахтаргали талпинди. Майлига, Муртазо-йигитимиз Нигорини Бешоғоч каби туйнуксиз маҳаллалардан ахтараверсин, биз эса унутаёзган инсонларимизни ёрқуга чақирайлик.

Бунда инсоннинг майда-улуғи йўқ, кўзга ташландими, у-да инсон, унинг ҳам сўйлайдиган ҳикояси бор. Эсингиздами, Қум шаҳрида Офоғи Табризий тақясида йигит кўзимиз бир ўсмир болага тушган эди? Қийғоч кўзли бу ўспириннинг оти негадир форсларга ноҳос тарзда Балиқ эди, рост, атрофдагилар буни форсчасига олиб “Болиғ” деб аташарди. Балиқ-Болиғ тақводор йигит бўлиб ўсди, ҳарчанд унга волаю ишрат кўзи билан боққанларнинг, кези келганда тегажқлик қилганларнинг сони-бесаноқидан унинг тақвоси яна-да шужоъ, диroyати эса кескин бўлиб етишди. Дарҳақиқат, допур кетидан допур хушторлар атрофингизда гирдбод бўлиб, бири дастбўс қилиб, бири кокилингдан тортса, сен ҳам дўмсаясан, сен-да гунгранасан.

Болиғ кўнглида ҳоким иштиёқ – негадир ғози бўлиш, шаҳид ўлиш, буларнинг чурук дунёсини лов-лов ёлқинлаш дағдағаси барқ урди. Ироқ араблари билан урушга ёши етмагач, у Мужоҳиддини Халққа аъзо бўлиб ёзилди. Булар уни чет элга ўқишга юборишди: қурол-аслаҳани тузукроқ ўрганарсан, хизматингга муҳтож бўлгач, сени ўзимиз чақирамиз, - дейишди. Чет элда ўқиб юриб, у арнаут мусулмонларининг урушига кўшилмоқчи бўлди, бироқ Болқонга етиб борганида, чегарада қўлга тушиб гўшмол еди, калтак еди, ва яна ўзининг чет элига ҳайдалди.

Бундан иштиёқ сўнмади, аксинча кучайди. Кўнгли кенг дунёни қамрар экан, энди у афғонларнинг урушида ғози бўлишни танлади. Уч-тўртта дўсти билан Пешоварга ҳам етиб борди, адашлари урушга кетаётганида Болиғ сариқ касалга йўлиқиб, икки ой ирқит хастахонада бит ейиш билан овора бўлди. Касал ҳолатида уни тутқунлаб, яна ўз чет элига қувишди.

Орада Болиғ ҳижобли бир қизга уйланди, энди иккиси бояги шаҳид туйғусида яшашди. Ахир Болиғ яна бир бўйдоши билан Фаластинни танлашди. Қўддусу Шарифни мўлжал қилиб олишди. Уни жухуду насородан имкон қадар тозалашга бел боғлашди. Бел боғлашди деганимда ҳам гап бор. Қўддусга келиб, яширин ётоқда шаҳидлар камарини белига боғлашди, суратларини тасмага туширишди. Болиғ ўз суюқлисига видоъ мактубини ёзиб қолдирди:

***Он шаби қадри ки гўянд аҳли ҳилват имшаб аст,
Ё Раб, ин таъсири давлат аз кадомин кавкаб аст?***

Талқинчаси

Кеч соат еттилар эдими? Ё бундан эртароқмиди? Қиш кунлари пешиндан кейин нишонсиз вақт борки, унинг на соатини, на қачон битишини айта оласан киши. Бу соат дил оғрийди. Сабабсиз оғрийди. Бутун умрнинг, умрларнинг оғирлиги йиғилган гўё бу аломатсиз вақтга. Кундуз бўлиб кундуз эмас, кеча кириб, кеч тугул. Ё бу Қўддус абадиятимикан? Ёмғир ёғаётган эдими? Булар иккаласи келишгандек, бирин-кетин юзларини ёрғоқлари ёқасига буркаб кўчага чиқишди. Кўчада одам сийрак. Адашлар топишадиган ер гавжум майхона бўлиб, унга иккаласи дамодам икки айри йўлни олишди. Умрини эслагани йўқ Болиғ бу йўлида: негадир сўлакли

дўдоқларни, тер босган кафтларни, серрайган соқолларни кўриб кетди кўз олдида. Буларнинг барига чек қўйиш керак!

Суиқасд режаси бўйича жўраси ўзини майхонада портлатгач, войлою-валвала кўтарилганида, даврага Болиғ кириб, иккинчи портлаш ила янада кўпрак кофирларни жиҳод айлайди. Ана ўшанда сўнгги назар ила у ҳар тарафга учган ҳўл лаблару, арақ босган бармоқлар, ҳамда гезарган соқоллардан алҳол кутулажак...

Узоқдан туриб у жўрасининг майхонага яқинлашганини кўрди. Лекин дарбон уни негадир ичкарига қўймади... қайтага итариб-итариб, алланарсаларни ҳайқиряпти... Шу пайт портлаш янгради. Икки жисм бўлаклари тўрт атрофга сочилди. Қий-чув бошланди, майхонадагилар ёпирилиб ташқарига отилишди... Вақтинг урди, Болиғ, олға!

Болиғ издиҳом томон ўзини отди. Даҳшатда тўзиган одамларга етар-етмас, ўзига ўхшаган қийғоч кўзли раъно болага кўзи тушди-да, шаҳид камари тугмасини босди... Бироқ портлаш доримади Яна босди у тугмани. Йўқ... Кимдир унинг ножўя ҳаракатларини кўриб, у томон ташланди. Ё ёрдам сўрамоқчимиди... Бироқ Болиғ қочди, ўзини эндигина келган тор кўчаларга урди. Бояги киши кўмак илинжида ташланган эса-да, энди уни қувлашга тушган эди. Унга бошқалар қўшилишди. Кўча кетидан кўча, уй кетидан уй қочаверди Болиғ. Кўчаларнинг бирида қизи билан машинаси ичидан гаплашиб турган ҳайдовчини кўриб, жон ҳолатда: “Портлатаман!” – дея уни ва шаҳид камарини ташқарига итқитди-да, машинани ғуввилатиб учирганича боши оққан томонга урди. “Денгизга чиқсам Ғазога сузиб ўтаман...” – деб нажот йўлини қидирарди у. Ўнгидан келаётган машиналар сигналларини босганича ҳар томонга ён беришга улгурса улгурар, йўқса йўл чекига қуларди. Чиқмаган жон ширин экан, йигирма дақиқаи, уч соатми, Қуддус абадиятиними кесиб ўтди бу қочоқ машинада Болиғ, токи денгиз соҳили кўринди. Машинани соҳилда ташлаб у ўзини денгизга ташлади...

Эртасига Болиғ-Балиқнинг пўкак жисмини Ўлик денгиз суви қирғоққа чиқариб қўйди...

***Оби ҳайвонаш зи минкори балоғат мечакад,
Зоғи килки ман ба ном эзид чи олимашраб аст...***

Қашқарчаси

Нималар дейишмади Болиғни билганлар: Қумдан то арнавут элигача, Пешовардан то Фаластинга қадар. Кими айтди: шаҳидлик буюрмаса – ўтга ургин, чўққа ургин ўзингни – ҳеч бало чиқмайди. Кими деди: Болиғ исми тортибди уни сувга. Кими Ўлик денгизни тилга олди, кими: фожеани эшитиб, этим жимирлашиб кетяпти, топибди йигит шаҳид ўлимини, сувга чўккан ҳам шаҳиддир, Оллоҳ раҳматига олсин, - дея дуо қилди. Фақат ҳижоб кийган хотини чет элда ҳомиласи билан тул бўлиб қолди. Тўлғоқ келганда туғолмасдан, ҳомилани қайсар кесими ила туққан она, айтишларича, боланинг камнамо қон касаллиги кетидан қилган иши – бедаво гўдакни кетин-кетин амалиётлардан ўтқазиб ила парваришлаш эмиш...

***Ғам кунни ҳамдардларим ғарқ ўлдилар кўз ёшина,
Билмакка кўз ёшини бир ғамгусорим қолмади...***

Соқийномаси

Не жадал? Мана, дунёни бир айланиб келдик, Муртазо-йигитмиз ўз нигорини топибдимикан? Афтидан топмаганга ўхшайди. Ўз-ўзини ёзиқлаб, ёлқиниб юрибди. Бир чойхонага киради, бир майхонага. Чунки аввало титилган қоғозига ёзилмиш манзилга борса – манзилнинг ўзи йўқ: эски маҳалла дастлаб вайроналаниб, ўрнига кўп қаватли шаҳар иморатлари тикилган. Қўни-қўшни тугул, ит эгасини танимади. Қовуни кўлтиғидан тушди йигитнинг. Мана энди ёлғизликда майхонада ўтирибди. Миршаблардан суриштириб, туморида

ёзилган исми-шарифи орқали қидирса бўларди, лекин эндигина қамокдан чиққан нусхага миршаблардан одам суриштиришни ким қўйибди?! Ҳали бу баҳонада ўзини суриштира бошлашмаса ёнбоштан. Боз устига турмушга чиқиб кетган бўлса-чи? Ниагара оти қолган эсада, шарифини нима дейсан унда? Қайдасан Нигор, қайдасан?!

***Чу ўйқ шоми ҳижрон хуморимға субҳ,
Ичиб англамай субҳни шомдин...***

Қаландари Муғулчаи Дугоҳ

Ишқ васвасаси не куйларга солмайди кишини! Қанчалик ўзидан утанмасин Муртазо, ўйлаб топгани шул бўлдики: қайнисининг қишлоғига бориб, минг йил кўрмаган холасининг болаларидан Мирзаҳакимнинг Сибирдаги манзилени топиб, унга хат ёзадиган бўлди. Энди бу васвасанинг ижросини айтмай қўяқолайлик. Олдинига юз йил бурун эридан ажрашиб кетган холасининг эскириб бўлган “янги” оиласига: “дадаларингнинг манзилени қидириб келдим” – деб кириб бориш шарманда. Қолаверса, болаларини ёшлигида ташлаб кетган отани улардан суриштириш – яна бир айб.

Аммо васваса дегани шу бўлса керак: унга чалиндингми – нима ҳақ, нима янглиш – фарқига бормайсан. Қараб турибсанки, бояги болаларни: “Наҳотки отанг қамокда ётсаю, сенлар парвои фалак бўлиб юрсанг!” дея, уялтиришгача борасан! Уларни авраб, мелисаю ҳакамларга юборасан. Ғафлат уйқусидан уйғонган йигитчалар типирчилаб қолишади. Ахир икки ҳафта деганда оталарининг қамок манзили топилади. Булар энди отасини қидириб, Сибиргача боришга тайёр, бироқ Муртазо бу ёғига аралашмайди. У қайнига хат ёзиб, токи қайниси Сибирда экан, янгасидан хабар олиш унга ҳам қарз, ҳам фарзлигини таъкидлайди.

Хат ўз йўлига, бошқа тарафдан у Итбасни ишга солади: Итбаснинг жианлари нуқул ҳукуматни қўриқлаб юрадиганлар бўлиб, булар ҳам Ниагара исмли аёлни ўз тармоқлари орқали излай бошлайди. Орада қайта бир-икки тўйга муғаннийлар қатори чақирилгач, Муртазо машшоқларнию, тўй аҳлини ҳам огоҳ этади.

Қисқа қилиб айтганда, васвасанинг поёни бўлмас экан...

***Сабо юз аҳли дил кўнгли ўшал зулф ичра боғлиқдур,
Нега густоҳлик бирла ўтарсан ҳар замон андин?***

Самандари

Тунқурун тушимга Қўзихон кирибди. Айтармишки: Қут касал бўлиб, ўлим тушагида ётганида, мен элимизнинг энг донгдор санъаткори билан танишиб қолдим. Ким экан? – деб ўйлайман мен, ва ўзимга Шуқур Бурҳон вазнидаги бир-иккита номни чамалайман. “Уларданам каттаси!” – дейди Қўзихон. “Менинг эрим ажал чангалида, унинг хотини эса туғмас экан, биз эса бир-биримизни топдик...” Мен яна зориқаман: “Нечук бу машҳур зот Қўзихонимиз билан тил топишибди? Нималар ҳақида суҳбатлашишар экан булар учрашганларида?” Ахир Қўзихоннинг биз билган ҳаёти қишлоқдаю оилада ўтган эмасми, на ўқимишли бўлса у, на санъатпеша... Барибир Қўзихон менга жиддий боқиб, ўзининг у муҳтарам зот билан яқинлигини сўйламоқчи. “Керак бўлса манжалақи хотини билан юлишишга тайёр эдим!” – деб эслайди у. “Шу қадар севар эдим у инсонни...” Самандар афсонада ўтдан туғилгани каби бир туйғу бўлса керакдурда, - деб ишонаман Қўзихоннинг сўзларига мен.

***Такаллуф ҳар неча суратта бўлса андин ортуқсен,
Сени жон дерлар, аммо бетакаллуф жондин ортуқсен...***

Уфори Муғулчаи Дугоҳ

Бу тушдан кейин мен касал бўлиб қолдим.

***Бўғиқ, қисиқ, асабий бир кўнгул билан туну-кун
Тўшакда, ўйлар орасинда инграниб ётмак
Оғир...қийин...***

Бир сабабдан қўл келди касаллигим: Муртазо оғайнимиз ҳам бурноғи васвасалар кетида бирон натижага эришмасдан хастахонага тушиб қолган эди. “Мунча қийнайсан мени, Художоним, олиб қўяқолсанг бўлмайдим шу омонатингни?!” – дея, иситмаю алжирашлар ичида тунни тун билмай, кунни кун, бир ёнидан иккинчи ёнига ағанаб ётишни мен ҳам тушундим. Қани, дейман, тўппонча бўлсаю, бу забунликка чек қўйсанг! Қаҳрингни кўрдим, Оллоҳим, энди шафқатингни кўрсат...” – деб, худди дилимдаги куфрни ёзгандек бўлади Муртазо.

Тоза қийналди йигит, бувиси айтмиш: “тоза қийланди”. Кечалари иситмасини уриб тушириш учун унга “чак-чак” томчиловчи жиҳозни қўйиб кетишади, ана унинг тунги талмовсираган умри ҳар бир томчининг қонга чаккалаши билан ўлчанади. Ўлим йигитнинг кўзига марҳаматли бўлиб кўринган тунларнинг бирида алаҳсираган кўзларини очса, унинг тепасида Нигор энгашиб турибди. Рўёмиди ё у? Танидимми Нигор Муртазони, чунки “Нигор” дейишга ҳам мажоли қолмаган эди йигитнинг, бироқ ҳамшираларнинг услубида у ўз лаблари билан Муртазонинг пешонасидаги иситмасини ўлчагандек бўлганида, ўнги эканлигин англади Муртазо ва хушидан кетди.

***Заифлик жисмим рамақда жон ўлар ҳолатдамен,
Тобакай ҳажрингда кечсун бўйла айёмим менинг?***

Оромижон Сарахбори

Нигорнинг навбати кунора бўлиб, Муртазо уни кунора кўра бошлади. Тилга келгач, қанчалик уни қидирганини, не кирдикрларга кирганини куйиб-пишиб гапирди. Нигор эса фақат тинглар, маъюсгина жилмаяр, сўнг ишига киришиб, гоҳ Муртазонинг ҳароратини ўлчар, гоҳ қон босимини, пайти келганда эса эмлаб қўярди. Унинг навбати тугаб, у одатдагидек - лаблари билан йигитнинг пешонасига энгашар ва оҳиста ташқаридаги қоронғулик томон чиқиб кетар, Муртазо эса ўтган куннинг ҳар дамиди эслаб, алламаҳалгача бедор ётарди. Қани энди тескариси бўлса экан, мен боқсайдим, парвариш этсайдим бу заифани, - деб орзуларга бериларди у, кейин она меҳрига тўймаган етимлиги уйғониб, йўқ, буниси ҳам тузук, Художонимнинг раҳматини қара, - дея ҳайратланиб ястанарди.

Бироқ Нигорнинг хатти-ҳаракатларида, ғамгин боқишларида, узоқ сукутларида алланечук сир бордек эди-ки, ана ўша сир қийнарди сиҳатлана бошлаган Муртазони.

***Бора берай эшигига бу навбат, эй кўнгул,
Нечаки эшигига бориб бор топмадим...***

Оромижон

Бирор ҳафта ичида Муртазо ўрнидан кўзғаладиган бўлиб, кейинчалик қисқа сайрларга ҳам қуввати ета бошлади. Қизиқ, фақат Нигор навбатда бўлган кунлари. Йўқса у ётоғида чалқанчасига ағанаб, аллақайси, ўзига маълум ашулаларни хиргойи қилиб ётарди. Бир куни Нигорнинг ҳамширалик иши охирлаб борар экан, Муртазо: “Бугун сени дарвозагача кузатиб

қўйсам майлими?” – деб сўради. Нигор на ҳа, на йўқ демади, фақат елкасини қисиб қўйгандек бўлди. Бошқа хоналарни сўнгги бор кўздан кечириб чиққач, у Муртазонинг хонасига мўраллади-да: “Ишим битди!” – деди. Муртазо дарров ўрнидан туриб, елкасига пойжомасини ташлади-да, даҳлизга шошилди. “Сен эшиқда кутиб тур, мен усти-бошимни алмаштириб олай”, - деб, Нигор ҳамширалар хонасига кириб кетди.

Муртазо ўзини енгиб, беихтиёр кечки ҳовлига чиқиб борди. Куннинг ҳовури босилиб, енгил шаббода эса бошлаган, йўғон чинорлар остида жилдираб, тинимсиз ариқ оқиб ётарди. Ўсмирлик туйғулар уйғониб кетди Муртазонинг кўнглида. Мана ҳозир бу илиқ кечага унинг севгилиси чиқиб келади. Оллоҳнинг марҳаматлари нақадар буюк... Нега анави кунлари: “Мелисадан ҳам бадтар қийнадинг-ку, Худойим!” – дея ношукурлик қилган эди? Тавба, - деди Муртазо. – Тавба!

Яна бир бор тавбаси эшиқдан чиқиб келган Нигор ҳақида эди. Ҳамшира кийимини демаса, ҳатто қазоқ қамоқларига ҳам очилиб-сочилиб боган Нигор ташқарига ҳижобда чиқиб келди.

- Нигор, бу нимаси?
- Эрим шундай хоҳлади...
- Эринг? Қайси эринг?
- Қамоқхонада сен билан бир ётоқда ётган-чи...
- Муллабачами?!

Нигор бошини қуйи солади.

- Ахир иккинчи сафар усиз келган эдиг-ку!

Нигор жавоб бермайди.

- Боланг ҳам бордир?!

Нигорнинг кўзлари лов ёниб Муртазога қарайди.

- Беш яшар, - дейди у негадир. Кейин гапни кўчиргандек: - Эрим касал... Оғир касал... – дейди маъюсгина.

Улар хастахона дарвозасига ҳам етиб боришади.

- Майли, мен борай... – дейди Нигор ва ўзи гўё тунга айлангани каби бутун борлиқни қоп-қоронғу қолдириб кетади...

***Не толеъдурким менгаким ахтари бахтим топилмайдур,
Фалак авроқини ҳар нечаким дафтардин ахтардим...***

Оромижон Уфори

Ярим кечада Муртазо чўчиб уйғонса – қора терга ботиб ётибди. Юрагини ҳовучлаб, нима бўлди ўзи, недан чўчидим? – деб ўйласа, мияси онқадар бедор равшанлик билан жавобини топиб тургандек. “Шошма, боласи неча ёшда деди?! Бешдами? Унинг олдига якка ўзи келганига неча йил бўлганди? Салкам олти йил... Нега кўзлари чақнаб кетди бу саволимдан?! Йўқ, йўқ!”

Уйқуси ўчди Муртазонинг.

Менинг касалим ҳам шу йўсин ўтди. Энди бош оғриқ битди, деб ўйласанг, эртасига суяклар зирқираши бошланади. У билан курашавериб, ахир енгдим деганингда, иситманг чиқиб келади. Иситмани манглайингга ҳўл сочиқ босиб, ё ҳаммом тушиб пасайтирдим деганингда, томоғиндан чипқон урчийди. Битмас-туганмас савдолар. Мадорим Муртазо тугул, ўзимга ҳам қолмаяпти. Ўта оғир мақомга йўлиқтик чоғи. Ўғлим яна бир шеърида ёзмиш:

***Вақт ғув этган шамолдек учар,
Ҳеч кимга бўйсунмай.
Сен уни учқур дея таърифласанг-да,
У ўз учқурлигидан ҳам ўзишга шай...***

БЕШИНЧИ МАҚОМ

Мушкилоти Сегоҳ

Таснифи Мушкилот

Чак-чак-чак-чак-чак... Нима экан буниси?

**ерга кўмилган
ўттиз учта суякнинг
бошига бориб**

**ердаги ўттиз учта
суякни
жипслаштирувчи**

**бировнинг уйини ижарага
олиб
яшаб юрувчи**

**томлардан томган чакка
ерлардан унган ўтлар**

Биз таниган, бироқ мана беш-олти йил хабар олмаган муллабача йигит кўрпасига бурканиб, ўлимини кутиб ётибди. Бугун келармикан ахир? Ёр висолига етишиш иштиёқи каби бу туйғу қора ажални ҳам ҳарир либослар-ла ясатган: ана, келяпти, деб юрак узила бошлаганида бир зумга маҳлиё бўлсангоқ – кетди қўлдан – эшикни очиб, хастахонадаги навбатидан хотини кириб келяпти. Эзилиб кетди бу шўрлик, эрининг юзида ачинишу армон кўравериб. Қайдан билсин у эрининг ўнга кундош қилиб бевафо ажални тутганини? Билганида ҳам нима қилаоларди: бу ажални ўзидан олдин эрининг олдига қўйиб юборармиди?!

Бугун ҳам Зайнобиддин исмли бу муллабача ажал висоли илинжида зеру бамлардан замзамалар чекиб, боз ажал ўрнига дилихун заифасини қаршилаб олди. Аёл зоти унча-мунчага сир бой бермаса-да, нимарсалардир туғёнланяпти завжаси ичида. Ўзи бунда эса-да, хаёли кетида – ишхонасида қолиб кетгандек.

Завжаи манкухаси келдию, Зайнобиддин замзамасини узди. Хотини ёнига келиб қўнди. Энди ҳол-аҳвол сўрай деб турса, Зайнобиддин: “Шошма! – деди. – Биласанми, - деди, - қачон мен тавбамга таянганман?” Аёли елка қисиб қўйди. “Кел, сенга айтиб берай, журмимдан юрагимни бўшатай, балки шу ушлаб турган бўлса мени...” – деди.

Зайнобиддин тақводор оилада дунёга келган эса-да, зиндиқ эл қатори аскарда чўчка гўшти еб, кези келганда ароқларни қаҳратон қишларга қарши урди. Юртига қайтиб диндорлик айби билан қамалишдан қўрқдими, ё ўрис эрки нашъасининг нуқси урдими, аскардан кейин бегона юртда қолиб кетди. Рост, орада келиб чиқиши мусулмон бўлган ойдек бир бошқурт қизга ҳам уйланиб олди.

Гулшод исмли бу қиз у билан бирор йил яшагач ҳомиладор ҳам бўлди, афсуски, дўхтирлар: ҳомила носоғлом туғилиши мумкин, яхшиси олдириб ташлаганингиз маъқул, - дея маслаҳат беришди. Дўхтир айтган эса қиласан-да! – деб тушунди ўшанда Зайнобиддин. Гулшод юз ҳолузор қилиб: “Балки дўхтир билан ўзингиз гаплашарсиз. Ҳомилани сақлаб қолганимиз тузукмасмикан?!” – дейишига қарамасдан, айтилган куни у хотинини тегишли жойга обориб, ҳомиласини олдирибди.

Мушкилоти Таржиъ

Хотини ҳомила кўтарган кунлариёқ Зайнобиддин ишхонасида бир ўрис қиз билан танишиб қолган эди. Кўркам, шарқона йигит эмасми – бояги қиз ҳам тайёргина экан: хотинидан ўша кунлари кўрмаган меҳрини Зайнобиддин нуқул бояги ўрис қиздан кўрди. Хотини ҳомиласини ташлатиб келган кунининг эртасига Зайнобиддиннинг жазмани: “Бугун бирга овқатланайлик, сенга айтадиган муҳим гапим бор!” – деб қолди.

Тушликда, юраклари така-пука, ошхонага келса, қизча бурчақда бир ўзи хомуш ўтирибди. Зайнобиддин овқатини олар-олмас унинг ёнига мунгалиб келиб қўнди. “Хўш, тинчликми?!” – “Биласанми, овқат устида айтиш ноқулаю, бу ой хайзим келмаяпти...” – “Бу нима деганинг?!” – “Шу кунларда келиши керак эди, хануз йўқ...” – “Ҳомиладормисан?” – “Балки...” – “Нима қилмоқчисан?” – “Қайдам, шунинг учун сени чақирдим. Нима қиламиз?”

Зайнобиддиннинг гапга тили буралмай қолди. Бақиргиси келди: “Билганингни қил! Мен ўз боламнинг бахридан кечиб турибману, энди сенинг боланга куюкишим қолдимми?!” – дея. Бироқ ўйлаб боқса, буниси ҳам ундан тугган ҳомила... “Кел, яна бир-икки кун кутайлик-чи, балки кебқолар...” – дея, бир навъ хулосага етишгандек бўлишди.

Аммо бирон ҳафтадан сўнг хотини Гулшодни шаҳар чекасидаги ҳомилахонага қандай оборган бўлса, бу сафар ўрис ўйнашини ҳам худди шу тариқа ҳомиласини уздириш учун етаклаб борди...

***Ончи шеронро кунад рўба мизож
Эҳтиёж аст, эҳтиёж аст, эҳтиёж...***

Хафиф

Зайнобиддин бу воқеани завжасига, завжаси эса Муртазога сўйлаб берди... Нигор ҳикояни сўйлар экан, шунинг кетидан эрим касалликка чалинди, ва ё баҳарҳол шу боис касал бўлганига ишонади, - деб тушунтирди. Лекин Нигор нима учун Зайнобиддинга турмушга чиққанини айтгани йўқ. Муртазо билмаса-да, ўзимиз билиб қўйганимиз дурустдир.

Нигор бир ўзи Муртазодан хабар олгани кетганида, Зайнобиддинга: “Сенга балки турмушга чиқишдан аввал юртимда қариндош-уруғимни кўриб келай”, - деб кетган эди. Учрашувдан ҳомиладор бўлиб қайтганини Нигорда бошқа кимса билмаслиги тайин, шунинг учун кела солиб у Зайнобиддинга турмушга чиқди, тўққиз эмаса-да, етти-саккиз ой деганда эртароқ дея, кўзи ёрди.

Зайнобиддин гўдакни ўзининг фарзанди сифатида қабул қилиб, унга Шаҳобиддин отини қўйган эса-да, у ҳам ўғил унда эмаслигини биларди, чунки икки ташландиқ ҳомила фожеасидан кейин у ҳам Гулшоди, ҳам жазманини йўқотгач, ҳирсу ихтиёрсиз ҳомила булоғини бира тўла тупроқ билан босган эди. Аммо буни у бирон маротаба хотинига билдиргани йўқ. Бояги маъсум икки ҳомиланинг ҳаққи-ҳурмати навраста Шаҳобиддинни ўз пуштикамаридан бўлган зурриёди деб кўрди, ундирди, улғайтирди...

Дуруғи маслаҳатомиз беҳ аз рости фитнаангез аст

Гардуни Сегоҳ

Оё мустақим йўлни қатъи манозил айлаб келяпман, ё жомачок жандага ўралиб ором ерда икланиб қолдимми? Кўмган сирларим ниш уриб чиқдимми, ё бари зоеъ кетиб, аччиқ воқеот ерларимни самарасиз идбору жиғонга айлантириб битдимми?!

Умрдан ҳеч нарса кутмасдан яшашнинг лаззати...

**Бу гапда ҳар бир сўз негадир ўзича, айрича,
ёш қизлар қарийди, оломон тарқайди, кун сени кузатиб
уяга киргандек тақвимга киради юкланмай ҳаттоки арича.
Бу шеърдан маъно ҳам кутишнинг ҳожати йўқ демак,
қовушмас ва тарқоқ сўзларнинг йиғинди турмаги-тўплами
қофия ўрнида “димоғ” дей, ёки дейми “эрмак”
барибир чаққандек орада умрдан ҳеч нарса кутмасдан яшашнинг
алами...**

Мухаммас

**Эҳромлар – билдирмай қизилғишт бинолар ичидан –
куз куни чўғида қизарган чинорлар остига кўчдилар,
ҳовузда нам хазон – бир чимдим сокинлик ё чидам, -
кафт очган одамдек нариги дунёда ўзига кўшк тилар.**

**Линкольн Инн боғида қонунчи жамоа жойлашган бу сокин уйлару,
бу ички саҳнлар, ҳовлилар, йўлаклар, зиналар, дарчаю ўт аро
бир инглиз тусида кетимдан сезимсиз эргашиб, ё келиб рўбарў
фаросат мактаби – на ёшин, на лошин кўрсатган пўрим куз ўтаро.**

**Хотирам бу аччиқ ҳавода ким билсин ким билан курашган шамолдек курашар
ўткинчи лайчанинг масҳара қилгандек ликкилар сарғишроқ думи
забт этган ўйларинг хазондек бу кўчган эҳромлар остида қалашар
бу ёшга етганда кўз ёриб ўзингга овунчоқ топганинг шуми?**

Ажам мухаммаси

Бу мақомга етиб, ўзингиз ҳам сезган бўлсангиз керак, боягинда айтганимдек, ҳикоямизда иккиламчи қаҳрамоннинг ўзи йўқ. Кимдир тилга олиними, фурсати етиб саҳнани тўлиқ эгаллайди. Унинг ҳикояси эса гулшандагими, гиламдаги гулдек қиссамизнинг гулшану-гиламини безатади. Саҳнани тўлиқ эгаллаш ҳақида бир воқеа эсимга тушиб кетди, айтмасдан иложим йўқ. Кейин эса ҳикоямизни яна ўз суратигаю суръатига қайтариб олармиз. Эҳтимолки бу ҳикояни аллақерда айтган ҳам бўлиб чиқарман, бироқ унинг шу ерга мослигию боплиги, чиройлироқ сўз билан айтганда - зебандалиги, жўнроқ, ё асл туркий битикда эса – жўблиги, уни қайтарсам-да, мени узрли этади.

Бундан ўттиз йилча муқаддам менинг салобатли бошлиғим бўлгич эди. Қилган иши – бурнидан юнларни бекорчиликда юлиб ўтирмаса, қалин-қалин қариндош-уруғларини ишгами, ўқишга жойлаш билан овора эди. Хулласи, ўзбекчилик-да! Кези келганида биз ҳам бу ишга ёлланиб, бошлиқнинг сонсиз жиянларию қайнларини – бирини пахта толаси олийгоҳига, бошқасини “Пахтакор” ўйингоҳига тўғирлаб юрардик.

Кунларнинг бирида бошлиқ мени ўзининг баҳаво хонасига чақирди-да: “Сиз театр олийгоҳининг ректорини танирмидингиз?” – деб сўраб қолди. “Ҳа, Хамзага бағишланган китобда мақоласини бир-икки тилга ўгирган эдим...” – “Балли! Бизнинг Сижжоқлик бир жиянимиз бор, ҳаваскор санъаткорлардан... Тоғларда тўйларни қизитиб юрганмиш. Шуни Театр олийгоҳига мўлжаллалаймиз... Бу ёғини ўзингиз пишириб берасиз-да!”

Бошлиққа йўқ дейиш бизнинг анъанада йўқ эмасми, қуллуқ қилиб, Театр олийгоҳига йўл олдим. Ректор оғамизни топиб суриштириб боқсам, имтихонлар аллақачон ўтиб бўлган, бироқ ёш талантни шу қадар мақтабманки, унинг катта-кичик тўйларни ўзи ушлаб туришию, аскияда беназирлиги, қизларнинг унга хушторлигию, ҳозирдан шогирдларининг беҳисоб сони ҳақида

куйиб-пишиб гапирибман чоғи, ректор бовамиз ўзлари қизиқиб қолиб: “Қани, йигитчани олиб келинг-чи, ўзим кўриб боқай, яна уволига қолиб юрмайлик...” – дея, шахсий кўрик ўтказадиган бўлдилар.

Ишхонага қайтиб бошлиққа ҳисобот бердим: олиб келинг туғма талантингизни, эртага кўрик! – дея хитоб этдим. Бошлиқ ўша кеча Чимён ёнбағирларига шахсий машинасини жўнатиб, эрталабгача ноёб истеъдодни менга етказадиган бўлди.

Эртасига уйимиз олдида бошлиғимизнинг ҳайдовчиси Жўравой-безори машинасини каллаи саҳардан дудутлатиб турибди. Ясаниб-тусаниб оқ машинага чиқиб бордим. Машинада Жўравойдан бўлак сариқ мушукка ўхшаган кўримсизгина бир бола ўтирарди. “Кимларни олиб юрмайди, бу киракаш!” – деб ичимда ижирғаниб ҳам қўйдим, ўнгимда эса: “Ҳофиз қани, ҳофиз?!” – деб сўрадим. “Мана, ўтирибди-ку отти калласидай, онайниский!” – деб жеркиди Жўравой, бояги нусхага ишора қиларкан. “Нима?!” – деб, яна ўзимни босдим: “Ҳикматул машриқийн”да зот деган нарса бор, араз деган нарса, ботин билан зоҳир деган бўлинишлар мавжуд, сурат билан сийрат каби айролиқлар воқеъ ўлуб туруши ҳам аён... Хулласи ўзимни бир амаллаб зўрға босдим. Ўзимни босишга босдим, сувга тушган бу мушуксимон йигитчадан: “Яхши йигит, отингиз нима?” деб сўрасам, бедаво тожикий талаффузда: “Осим!” – деса бўладими! Яъни: “Ўсийм!” – деб Осимнинг ҳам Осимини чиқариб юборди!

“Ўлдим! – дедим, - шарманда бўлдим!” Машриқийнлар ҳикматини ўзимга уқтира билсам-да, бу туришда ректёр-бовамийз эшигидан олдига солиб иккимизни ҳам қувади-ку! “Мен сенга артист буюрган эдим, сен менга нечук жинқарчани олиб келдинг!” – дея.

Ўсийм-Осимни Жўра қаноти остида қолдириб, ректор-бовани бироз бўлса-да тайёрлаш мақсадида, ҳузурларига аввал ўзим кирдим. Мавлоно Румийнинг “Кир дид, каду надид” канизагидан олдим. Аллома Форобийнинг илми далолатию бурхонидан олдим: кўзга кўрингани асли эмас деган фикрни тепиб-муштлаб пишитдим-да, ғаввослар сув тагига калла ташлаб лаълу жавоҳир топиб чиқишларини Ҳазрати Жомийдан тожикчасига олиб келтирдим, сўнгида Жўрага “Обкир!” – дея қўл силтадим.

Театр санъатида соқов саҳналар деган тушунча мавжуд, ана ҳудди ўша гунг саҳна вужудга келди ўша чоқ ўша ерда. Ректор-бовамиз ҳам эл қатори хизмат кўрсатган паканалардан эди, бироқ юмронқозикдек Ўсиймни кўргач, ўзини баҳайбат шердек ҳис этди чоғи, икки панжасини иштонбоғига суқиб бурчакдан бурчакка девона қадам ташлай бошлади... (“девона” деганимда девни назарда тутяпман-а!) “Болам, - деди ректор-бова, - сиз шеър биласизми?” – “Ҳа-да, бийз билабийз шеърни...” – деб минғирлади Ўсийм. “Икраъ!” – деб буюрди бова.

Сауди Миршакар амак Бигуфт Ғани, заданд чапак...

деб ўқиди Ўсийм. “Балли!” – деди ректор-бова, дилидаги ҳисоб-китобини битказгач. “Театр артисти шукухли бўлиши керак. Михайлов!” – деб чақирди бова кимнидир қўшни хонадан. “Лаббай!” – дея қўшни хонадан Азроилми ё сурини ғат-ғатлатган Исрофил чиқиб келди. Унинг важоҳати шу қадар эдики – баримизнинг бўйимизни қўшиб чиқсак, роппароса елкасига етармидик. “Мана бу зорманада саҳнада пайдо бўлса ҳу-ув охирги қаторда ўтирган ҳам уни кўради!” – деб уқтирди бова. Кейин бироз сукутдан кейин бир менга, бир Ўсиймга боқиб: “Сизни эса, бачам, ботиний талантларингиз учун, келинг, дўстимиз ҳаққи-ҳурмати, қўғирчоқбозлик бўлимига киритиб қўяй... Қўғирчоқ ўйнатиб юрасиз...” Сўнг иштонбоғига тикқан қўлларидидаги рўмолчани бурнига чўзиб мишиғини зўр иштиёқ билан шир-шир қоқди...

Хар ар жил аз атлас бепушад хар аст...

Мирзаҳаким мухаммаси

Машқим пасайиб кетяпти. Касаллигимдан кейин ўзимга қайтишим қийин бўляпти.

Бамисоли нариги дунёда бўлиб қайтгандекман: бирор нарсага қизиқишим йўқ, келажақдан одатдагидек оғизни очиб бир нарсаларни кутиш ҳам тугагандек. Зойчаи толеъларни деворларга тақвимлар ўрнида осиб қўйгич эдим – эртанги куним тугул бугунимга қизиқсам кошки... Ўйлаганим ҳам инсон табиатининг пасткашлиги... Негадир келиб-келиб яна ўзимнинг алоҳида севгим – ўзбек аёлининг баъзан айрича нокаслигу-тубанлигини эслайман.

Қашқадарёлик Гулчамбар қизимизни олайлик. Китоб бошида роса олқаган эдим уни. Китобимнинг бу ерига келиб эса у ҳақда айтадиганим оппоқ сутнинг ачишини, бижишини эслатади. Хотирингизга малолми, малул келмаса куёв йигитимиз ҳатто Шаҳрисабз лаҳжасини ўргана бошлаганини эсласангиз керак. Шаҳрисабзга хотини билан бориб, маҳаллий мактабдаги бир ўқитувчи жувондан дарс ҳам ола бошлади бу олапар йигит. Ана шунисини кечира олмади келинболамиз. Қизғонди эрини. Бир куни гўёки холасиникига борадиган бўлиб, ўзи сандиқ ичига беркиниб олди-да, эри бояги жувонга сим қоқиб, дарс ҳақида келашаётган чоғи сандиқ ичидан сапчиб, эрининг малла соқолига ёпишди.

Кейинги сафар эри мактабда дарс олишдан ҳайиқиб ўқитувчи жувоннинг қишлоғига йўл олганида, келинбола унинг пайига тушиб, қўшнисининг машинасида то дала шийпонига қадар эрини қувлаб боради ва эри шийпонда дарс олаётган чоғи иккисини таппа босади! Яна ширвончамбар сочлару малла мўйлаблар юлинади, тўзителилади! Бўлопган лаҳжа эса қурвонлиққа ярамайди-чи...

***Домани аз кужо орам,
Ки жома надорам***

Бастанигор мухаммаси

Қашқадарёлик қизни китоб бошида олқаган эдим, - дедим. Китоб ибтидосида кошки бечора Муртазонинг бошига тушажак савдоларни билган эсам! Ўйноқи даромад, рақсбоп нағмалар, ҳазиломуз оҳангимнинг ўзини айтмайсизми... Қани энди буларнинг бари?! Нега киришдим бу ҳикояни куйлашга? – деб ўз-ўзимни койиман. Кўр билан соқов қаҳрамон танласам бўлмасмиди ўзимга?! Бири – ҳеч балони кўрмас, кўрмас экан, куймас ҳам эди, бошқаси эса кўрган-нетгани бўлса-да, тили гапга келмай, кўрган-нетганини сўзлашга ожиз бўлармиди?! Менинг топганларим – нафақат тўрт мучали бус-бут, боз устига бири – сўзаъмол санъаткор: бошқалар – ҳа, бошга тушганни кўз кўрар экан-да дейдиган жойда буниси яна ҳис этади, ҳис этибгина қолмай, бу ҳиссиётини адабиётга, абадиятга кўчиришга тиришади...

Анависи ҳам чориғини судраб тилуқмас ўрислигини қиладими десам, қайда – отинбуви бўлишга жазм этмоқда чамаси... Бари қўлдан чиқиб кетди, бари ўз рўйи-хоҳиши бўйича ўз йўлларини топиб олишди, орада буларнинг савдоларию офатларига мен ёлғиз гирифтор... Ҳали қай кўйларга солишар экан булар мени, ҳали кўзларимдан қайси ёшларни шашқатор қилиб оқишишмоқчи булар?! Ким басталаяпти ўзи бу мусиқани: менми ё улар? Ким чолғую, ким машшоқ ўзи бу ерда?!

***Аз мардумак дида бибояд омухт,
Дидан ҳама касро ва надидан худро...***

Насри Сегоҳ

Сарахбори Сегоҳ

Муртазо ахир хастахонадан ҳам чиқди, бироқ тузалиб чиққани йўқ – янги азоблар истиқболига чиқди. Хастахонада бадани қақшаётган эса, энди руҳига даво йўқ эди. Яқиндагина устозлари унинг олдидаги кенг ҳаётни ўлчову меёрга солишаётганида, олдиндаги умр

бамисоли Шашмақомнинг тизимидек аниқу равшан, аввалдан аёну қоғозга туширилгандек эди. Ўша тайинлигу ҳозирги ҳаётининг изидан чиқиб кетиши қаёқда? Майли, муסיқада ҳам бадиҳа бор, издан чиқиб кетишлар мавжуд, бу ҳол муסיқани қайтага бойитади, лекин у бирон маротаба юз берадию, муסיқанинг тинимсиз оқими ўша гирдобни силлиқлаб, босиб кетади...

Кошки унинг ҳаёти шундай эса! Қайда?! Издан чиқишнинг кети кўринмайди. Бунисини тузатдим деганинда, ундан бадтар чоки очилиб турса! Қамоқдан чиқиб қутулдим деганида, Нигорини йўқотади, Нигори топилгач – бировнинг ёри бўлиб чиқади... Нима қилсин энди Муртазо?! Зайнобиддиннинг ўлишини кутиб юрсинми?! Шундай бедодликларга ҳам қоладими инсоннинг куни?!

Ҳеч чора тополмасдан ича бошлади Муртазо ўша кузак кунлари. Сабухийга ичди. Пешинга ичди. Намози дигарга ичди. Хазонлар кечди, асру ҳазин боғларни кезди, оқшомига ичди. Чоғир мажлисларини бирини бирига улади. Қўлига тор тегмаса, китоб ўқиди. Даста-даста китоб ўқиди, яна ичди. Бировларнинг шалойинлигига ҳам боққани йўқ, хунук қилиқларига ҳам парво этмади. Фақат хазонларни кўрди, кемаларда дарёлар бўйлаб сузди, ичди, ичди, ичди...

***Май туйки, жом давридинўқ топдилар илож,
Жамъики чарх даврини наззора қилдилар...***

Биринчи таронаси

Ичкилик хумори тарқамай, ҳазин боғларда у Нигор билан учрашарди. Уларнинг сайрлари ҳазин ва хомуш кечарди. Нигор кўлида чинорнинг бешпанжа баргларини тутиб Муртазо ёнида борар, хаёли эса уйда ёлғиз ётган эрида бўлармиди, буни сезган Муртазо ҳам бировнинг ёстиғига бош суққандек, Нигорни тезроқ уйга ҳайдагиси келар, у оҳиста ғойиб бўлгач эса ўз ёлғизлигига ўзи чидаёлмасдан хазон тўккан дарахтлар остида кўз ёшлар тўкиб ўтирарди. Кўз ёшлари зилол сувга айланар, зилол сув кузги дунё бўйлаб оқар, аммо Муртазонинг кўнгли ҳеч ёришмас ва лойқаланган ҳисларда булғаниб ётарди.

***Ёлборсам ул соқийга бер бир жом деб,
Қон ичибдурур ҳар дам майи гулфом деб...***

Иккинчи таронаси

Нигорга осон тутасизми? Кетида кузги боғни қолдирар экан, кошки уни ўнгида янги боғлар кутаётган бўлса... Совуқ қиш, аёз қиш... Бири биридан чигал, чуваланган ўйлар... Муртазо-ку ичишга берилиб ёлғизлигини араққа бўктуриши мумкин, лекин аёл ҳоли билан Нигор нимага берилсин?! Уйига қайтиб аламини шўрлик боласидан олсинми? Боласига бақирсинми? Кейин ҳайрон бўлган бу бокира болакайни қучоғига босиб ҳўнг-ҳўнг йиғласинми?!

***Тарсо бачалар
Э ҳолига вой-вой,
Девоналиғим
Ёр масти ту ман.***

***Ул шамъи жамол
Э ўтига вой-вой,
Парвоналиғим
Ёр масти ту ман...***

Учинчи таронаси

Ундай десам, кимга мушқули тушди – Зайнобиддинга. Одам туну-кун ётаверса, фикру-хаёли жоми жаҳонга айланар экан: юриш-туришининг ҳожати ҳам қолмайди, ётган ерингда бутун дунё ғавғоларини юрак кўзинг билан кузатиб ётасан. Зайнобиддин Муртазонинг қамоқдан қайтганини хотинининг паришонлигидан, ундан анқиган эркак ҳидидан, завжасининг Шаҳобиддинга бўлар-бўлмас баҳонада осилишидан сезарди. Улай деса – ажал ихтиёри ўз қўлида эмас, тирилай деса – нечукки барчани бахтсиз этиб қайта тирилсин?! Аёлидан неки озод вақти-соати қолса ўгай ўғли Шаҳобиддин билан ўтказар, бироқ Шаҳобиддин ҳам ўсгани сайин сасиб ётган нофаржом отаси бошида эмас, кўча-кўйда тенгқурлари орасида югуриб-елишни ортиқроқ тусарди.

***Қутулур кишики жинон риёзиға кирса дўзаҳи қаҳридин,
Бу ажабки жавринг ўлур фузун сари кўйинг ўлса паноҳимиз...***

Тўртинчи таронаси

Ноший Шаҳобиддиннинг яримта кўнглини ким эсласин?! Унинг айби нимада экан?! Отаси ўлим тўшагидан турмаса, билгани – гап сотиш, онаси ишидан уйига қайтгач ё отаси атрофида гирди капалак бўлса, ё ҳеч нарсадан ҳеч нарса – Шаҳобиддинга ўшқирса: “Энди сен катта бўлдинг! Отангга қарасанг ўлармидинг?! Фикри-зикринг кўчада! Нима, пишириб қўйибтими у ерда? Ё ўйнаганларнинг шоҳи чиқибтими?! Сенга жаврайвериб, ўзимга қолмайдиган бўлди-ку!”

Кейин эса, тўсатдан ўзини тутолмай йиғлаб юборар ва шошиб қолган болани ўз қўйнига оларди... Қўрққанидан кўрпасига сиядиган бўлиб қолди озодаваш Шаҳобиддин. Аввалига кул босиб, кўрпаларни ҳовлига осиди, кейин эса онаси бир-икки савалади болани: “Яна сиясанми?!” – дея. Бундан ҳар кеча не ҳийлаларга бормас эди Шаҳобиддин ўз кўрқинчида: дилида чўчоғини тугун қилиб боғларди, таг-томир билан кесиб ташларди, лекин нима қилмасин, ярим кечада яна шоли суғориб чиқарди...

***Сув оқар тош устида,
Салласи қош устида,
Сийганим эсга тушса,
Йиғлайман ош устида...***

Бешинчи таронаси

Кимга осон ўзи бу дунёда?! Офтобрў Қўзихоннинг хаёти осон кечяптими, ундай десак? У ҳам Нигорга ўхшаб Қут-охун эрининг ўлим тўшагида ўлиб ўлмай, тирилиб тирилмай ётганидан бешиб бўлган. Тузукки, унинг бахтига умрида бир куни Отагелди пайдо бўлади. Аммо: “Мана, бахт қушимни ушладим!” - деган жойида, худди эрига хиёнат қилаётгандек ҳис этади ўзини у. Йўқ, Отагелди билан унинг орасида бирон бир шаҳвоний қору-қол бўлганидан эмас, жўнгина муносабат қурилганидан уялади Қўзихон. Қут-охуннинг оиласида эркак касал бўлдими – бутун оила оёқ учида юришга ўргатилган, шунинг учун-да Қут-охуннинг Қўзихондан кутгани – ўзига эмаса-да, ҳасталигига ҳурмату-эҳтиромни бажо келтириш: ортиқча кулмаслик, овозини кўтармаслик, куну-тун мотамсаро юриш-туриш...

Қўзихоннинг ўйноқи табиати эса, баҳорда совуқ уриб кетган гулғунчадек, эндигина ёзига келиб тўкилиб бўлган ғунча остидан янги куртаклару, янги гулбарглар чиқара бошлаган... Нуқул кулгиси келади, нуқул яйрашни истайди...

Май бирла юзунг тим-тим аҳмарму экин оё?

Ё шуъла аро бир-бир аҳгарму экин оё?

Олтинчи таронаси

Буларнинг барини дилда кўтарган ўзимга-чи? Сўнги сафар касалликка чалинишимнинг боиси ҳам, ўйлаб боқсам, кутилмаган ғавжою ғулғулалар бўлиб чиққан кўринади. Зўрға ўзимга келиб олдим. Тарозининг забонаси у ёки бу тарафга кетиб қолса посангини тўғирлашдек бир гап. Ўзингиз ўйлаб боқинг: душиза қизларнинг бахтиқаролигию, дўнон йигитларнинг гумроҳлиги... Буниси ҳали бугунги кундан гапирмаётганим!

Шаҳобиддиннинг насли ўсиб-улғайиб бугунги кунда кўраётган дўзаҳ хаётидан гапирмаётганим йўқ, чекалаб ўтяпман; қадимдан эртақ айтувчи гуфтугор мисоли чўпчакнамо ҳикоялардан сўзлаяпман холос. Агарчи мен ҳам жиловимни қўйиб юбориб, жирғаб-жирғаб, сўлакларимни ҳар томонга сачратсам борми... Хўбки, халқ лапариди айтмиш, мен ҳам ҳануз тишимни тишимга қўйиб, лабларимни маҳкам қимтиб, қаро тунларни ғира-шира саҳарларга буришга ҳануз иштиёқмандман...

**Ёзилсам ёрнинг боғида,
Қишласам кўкси тоғида,
Субҳидам саҳар чоғида
Ўсар қаро зулфинг санинг...**

Еттинчи таронаси

Илло! – дейман касаллигимдан кейин ўзимга ўзим, - баримизнинг устимизда кузатиб турган Зотга осон тутмагин бу сафар, астағфирилло! Режа – бир тараф, ижро – бир тараф экан бу дунёда. Тақдир бир томонни кўзласа, тадбир бошни бошқа томонга оғдирар экан. Кичкинагина оила бир ёқда турсин, якка ўз-ўзингни бошқаришу идора этиш ул қадар мушкил экан, бутун башариятни йўлга солиш не қадар азиятли бир иш бўлса! Майли, ислоҳу парварда этиш учун биргина авлод бўлса экан, бирини дарра билан, бошқасини дурра билан йўлга солсанг... Қайда, дейсан! Насл кетидан насл туғулиб, яна ўша аввалгилар бошларини ғурра қилган жойда янгилар қоқилиб-йиқилиб ётишса... Ҳеч осон тутманг!

**Садқа, садқа, садқа шавам эй,
Боз чашмони туро, лаъли сероби туро,
Зулфи пурчини туро,
Садқа, садқа, садқа шавам эй...**

Сегоҳ талқини

Қишга бориб парканда Зайнобиддин ростманасига ёмонлашди. Энди унинг ҳастахонанинг энг оғир касаллар бўлимига ётқизишди. Ҳастахона – Нигор ишлагани эмас, ундан катароғи бўлганлиги туфайли, энди Нигор у ерга ишга киришга тиришар, бу эса вақт талаб қилмайдими – кунлари икки ҳастахона орасида елиб-югуриб юрарди.

Бошқа ёндан энди уни туну-кун эри олдида ўтиришга қўйишмас, у ҳастахонанинг ўз ҳамширалари касалга боқишгани туфайли, Муртазо билан икки-уч учрашувига ҳам вақт очилди. Қиш қаҳратони эмасми боғу-роғ кезай десанг, кўпроқ шаҳар марказида у-бу овлоқроқ қаҳвахонада гаплашиб ўтиришди. Рост, бир гал шаҳар чекасидаги панароқ Ботаника боғини ҳам ёлғиз икковлон кезишди.

Гаплар кўпам қовушмас: Муртазо Нигорни кўпроқ ишидан сўрар, пок ойин Нигор майдалаб

ҳар бир қўйган қадаминию олган тадбирини таърифлар, сўнг сўраш кези унга келганда, у ҳам Муртазонинг хонандаю-созандалар уюшмасидаги ҳолатидан гап юритарди. Шунда Муртазо тўю-гаштак ҳангомаларидан сўзлашга ботинмас, қолгани эса ўзига ҳам чайналган чандир мисоли зерикарли туюларди.

Орада биргина мавзуга тегилмас, бироқ иккисининг-да фикру-хаёли Зайнобиддину Шаҳобиддинда бўлгич эди.

***Кўп киши даъво қилур шамъи жамолинг меҳрини,
Йўқ яна мендек бори бир ичкюяр парвонаси...***

Таронаси

Ҳар нечук не қадар бахтли онлар экан ўшал дамлар, кейин билди Муртазо... Бутун дунёда иккисининг, уларни бир-бирига уловчи ягона сирни қўриқлагандек, қўлни қўлга бериб, ул ломакон йўқолишлари... Юрак ҳамиша зиёда тусайди эмасми? Зиёдаси ҳам бўлди бир куни. Қор оройишта беаган боғдан чиққач, қаён борарларини билмай туришар экан, Муртазо туйқусдан: “Бизникига бормайликми?” – деб қолди. Нигор ҳам йўқ дегани йўқ.

Нимани кўзлаб кетишяпти булар шаҳарнинг нариги чекасига трамваю, троллейбусу, автобусу метроларда? Иккиси индашмайди. Оломоннинг одатдаги ғала-ғовури ҳам негадир тинган. Ҳудди бутун дунё буларга сирдош тутунгандек. Уйига яқинлашгач эса қўшнилар ҳам аллақандай атайинчилик билан кетин-кетин чиқиб келишяпти, бироқ биронтаси буларга қарамайди, ҳар бири ўз юмуши билан овора: кими шошилган, кими паришонхотиру, кими алахсиган...

Уйга кириб боришгач, Муртазо аввалига кун тантанасига яраша вазминлик билан чой таклиф этмоқчи бўлди, юз бошқа ҳийлаларни тараддудлади, аммо кетида эшик ёпилиши билан сел келгандек бутун макрларини ювиб кетди – Муртазоми, Нигорми, ё иккиси бараваригами бир бирининг оғушига отилишди...

***Гулшани кўйингдин айру боғи ризвонни нетай,
Бошима гар гул сочар сенсиз гул афшонни нетай?***

Шундай ҳолатларда йигитнинг юрагида наволар уйғонгани сайин юрагининг ҳар уриши билан қанот қоққандек устозларининг икки равон руҳи қаерда бўлмасин, унинг устига учиб келишарди ва бўш ҳаводан хомуш тикилганча Муртазога: “Бўтам, биз сизга буларни ўргатибми эдик?” – деганларича, липпилаган шамъ тилида ўртаниб-ўртаниб ғойиб бўлишарди...

Сегоҳ Насри

Ўшанда Нигор ёрилди: Шаҳобиддин эри Зайнобиддиннинг эмас, балки Муртазонинг ўғли эканлигини, уни тирик етим қолдирмаслик учун Зайнобиддинга турмушга илашганини, ҳатто Зайнобиддиннинг ўзи бой бермаса-да, баридан огоҳлигини йиғлаб-йиғлаб айтди. Муртазонинг елкасига бирдан бутун оламнинг ғами тушганидек, бир ёндан ўзини ниҳоятда заифу забун кўрса, бошқа тарафдан кўкраклари керилиб, қабоқлари уюлиб, тушган кудуратларни кўтарар ҳам мана мен! – дегандек, ўзини дунёнинг ўқю меҳвари ўрнида туйгандек бўлди. Бу икки ҳиссиёт ораси унинг бошини айлантирди: мана ҳозирнинг ўзида барини бир ёқлик қиламиз деган иддаодан тортиб, то Оллоҳ-Оллоҳ, не кўйларга солдинг сен мени деган шикоятгача тебранди, изтиробланди.

Ал-қисса, барибир бари унинг кучоғида юм-юм йиғлаб ётган заифа Нигорнинг қўлида экан...

Ҳазин кўнглум қуши парвоз этар кўюнғ ҳавосида,

Ўқунчдин пар чиқориб ҳар тараф жисмини бол этмиш...

Таронаси

Мушкилотлар ўз йўлига, энди биз Нигор билан биргамиз-ку! – деган ўйи ҳам пуч чиқди. На қаҳвахонадаги, на икки кун ўтгач қишки боғдаги учрашувга келди Нигор. Дастлаб Муртазо ўзининг саросимаю ғулғуласини енгилга куйманди, ғолибо шамоллаб қолдими у, деган хаёлга борди, бироқ бир ҳафта, икки ҳафта ҳам ўтдики, тобора гавжумлаша бошлаган қаҳвахонадаю, қордан қутулиб аста буғларда исина бошлаган боғда-да жунжукканича ёлғиз қолаверди Муртазои номурод.

Ўйига қидириб борай деса, қаерда яшашини билмайди. Билган тақдирда ҳам нима деб қийшайиб кириб боради бировнинг уйига? Эҳтимолки, хастахонадан қайтган Зайнобиддинга: “Ассалому алайкум, мен хотинингизнинг ўйнашию ўғлингизнинг отаси бўламан...” – дейдими?! Нигорни ишхонасидан қидирай деса, у эски хастахонасидан бўшаб кетган, янги ишхонасини эса улардан яширганми-ей, яна боши берк кўча! Орада шунча гап ўтибдию, Муртазо Нигорнинг на маҳалласини, на кўйини суриштирибди. Куюк жон-жаҳди билан кўкрагиси келди йигитнинг, бутун дунёга ўқургуси...

***Айрилиб мен ёрдин бир неча кун бўлдим жудо,
Ахтариб келдим сани, оромижоним қайдасан?..***

Хоро Наврўзи

Ёзувчининг иши – гилам тўқиган аёлнинг корига ўхшайди. Буни менга Отагелди кўп ўқирган. Айни шу фикрни лаҳну-оҳанг ҳақида Муртазога устозлар қайта-қайта айтишган. Отагелдининг бу хусусда қўлбола назарияси бор: тўй-туғун сўзининг келиб чиқиши икки тарафнинг тугун боғлашидан экан. Қалим деган сўз ҳам куёв тарафининг келинга берилган тўлови билан биргаликда “қалим – келим – гилам” сўзларини ҳам англатиши ўша назариянинг бир қисми эди, яъни илгари қалим гилам тарзида берилар экан. Устига устак қадим турк тилида учрайдига “кугур” сўзи бора-бора ўрисларнинг “ковёр”ига айланишини ҳам соатлаб тушунтирар эди Отагелди. “Кирпич”, “айва” каби сўзларни турклар ўрисларга бериб, ўзлари форслардан “ғишт”, “беҳи”ларини олганини у ўксиниб гапирар ва подалигимиздан куюкар эди.

Буларнинг барини сўзлаганимдан мақсад, мен ҳам гилам тўқиган аёллардек ҳув анави бошланғич бурчақда тўқилган гулни ўз-ўзича ташлаб кетолмайман. Чамалаб-чамалаб, қиссамнинг роппа-роса бу чекасида ҳам ўша нақшнинг ипини тортиб қўйишим лозим.

Атроку ажамни эслаганим-да бежиз эмас, гапни Отагелдининг назариясидан бошлаган эсам-да, мақсад Муртазони бу беқарорликда бир дам ўз-ўзига қўйиш ва гиламимизнинг нариги хиягида унутилаёзган Кабирнинг ипини ҳикоя арқоғига тугун қилиб боғлаш.

***Бузулди рўзгорим хонаи айшим хароб ўлди,
На роҳат кўргуман эмди бузулгон рўзгоримдин...***

Бу сўзлар менга эмас, кўпрак Кабирга таалуқли. Қумда мадрасани битиргач, Офоғи Табризийнинг ҳалқасидан чиққан бу йигит ўз падари бузруквори каби Оётуллоҳ бўлиш тараддудида аввалига ўртароқ масжидда имомат, сўнгра мадрасада домуллолик, аста-секин валоят сипеҳри тараф қадам ба қадам кўтарилиб бориш ниятини ардоқлар экан, мамлакатда ислоний инқилоб юз бериб, ҳамма ёқ антар-тўнтар бўлиб кетди. У имомликка тайинлаган кичикроқ шаҳарчада ҳам кечаги қаланғи-қасанғи бирданига ислон лашкарларига эврилиб, энди илми кўпроғи эмас, бўғизи йўғонроғи ҳанграган муаззину, бўкирган хатибга айланди. Бир туни: “ҳалқа тузиб халқни ба чи йўлдан уряпсан?!” – деган дағдаға ила унинг ҳужрасига ёпирилиб,

сўроққа ҳам тутиша бошлашди булар. Орага тушган масжид сўфисинию, мутавалисини қарилигию-мўсафедлигига қарамасдан, икки чекага улоқтириб ташлашди. Шу паллада Худонинг қудрати билан ой тутулиб, бу лошалардан биронтаси нима қилишинию, қайси ояти карима ўқишини билмагач, Кабир овозининг борича “Қамар” сурасини қироат эта бошлагани ва буларнинг кетма-кет саждага думалагани кутқариб қолди ўшанда йигитни.

Эртасига бутун лаш-лўшини йиғиб, бу шаҳарчани тарк этди Мулла Кабир. Шаҳарчани тарк этди дегани эса, диёринию ватанинг тарк этгани бўлиб чиқди.

***Диёрим аҳли мандин ёрсиз бегона бўлмишлар,
Ки ман ҳам ёрсиз озурдаман ёру диёримдин...***

Биринчи таронаси

Така-така тум-тум, так-так-тум, - дея Эрондан бошланган ҳижрат ўша йилнинг ёзида Мулло Кабир учун узоқдаги оролнинг Лондон шаҳрида битдими, ё аксинча, бошланди. Сароғозиди сарнавишта саргашталигини мадраса китобларидан таниш истилоҳларда йўйди, йўлиққан одамларини кимини ансорга, кимини муҳожирга, кимини мунофику кофирга ажратди, тақводор ҳаётини ойлаб рўзадан рўзага ҳисоблади, кунларини эса намози бомдоддан то намози хуфтонгача бўлди. Вале зиндаи умумиянинг оғир оқими саждага бош эгган унча-мунча мажнунтол шохи-бутоқинию, сувдан тик турган қамишу-нилуфарларни ўз гирдобига олиб оқизиб кетар экан, Мулло Кабир ҳам қайси сананинг қайси ойидаю, қайси куннинг қайси палласида даҳрий бўлиб қолганини ўзи ҳам сезмай қолди.

Қазога йўлиқиб ўқилмай қолган салот, рўзгор домида тўланмай қолган закот, фирқалар тортишувида бир кун кечиктирилган ноқис савм, маҳаллада масжиднинг йўқлигидан, энг яқини эса бангалаликларнинг чулчут масжиди эканлигидан зое кетган жуманамозию, ҳайит...

Ўша кунларда Мулл Кабир битган бир шеърнинг таржимаси эсимга тушди:

***Қайси сўздан бошлай? Бўм-бўш қозондек
осмоними дей, ё шаффоф кунни?
Бу таомга ўт ҳам қаланмас, ёғ ҳам
қуйилмас. Шаҳарда, сокин боғчада
эринчоқ каптарлар сайридан сапчиб
учаркан, кетидан биринчи хазон
ҳам қалқиб, бемажол ерда қолади.
Арчилган пиёзнинг аччиқ анқиши
ўтларнинг кетида, барглар устида...
Янги куз, янги куз, кўзни мендан уз,
тикилма бу қадар юрак қаъримга,
бу юрак ғам ея-ея қариган,
бу ғам эса кўзга тушган чимдим туз.
Озгина шамолу, бироз мунгли куй,
сўнгра ёзнинг сўнган ўтларида куй...***

Иккинчи таронаси

Шаётин кўзи билан боқсанг – тескариси: бу ўлка тилини ўрганиш керакми – мадраса эмас, балки аралаш-қуралаш курсларга қатнайсан, у ерга ит ҳам, бит ҳам бир бўлиб келади. Киборлигинг бир кун ўтади, икки кун, учинчи куни ҳамма қатори эл олдида ўз яланғоч ҳаётингни сўзлашинг керак, кимдир муллабачалигингдан кулади, кимдир бачкана саволлар сўрайди, тўртинчи куни эса ўқитувчи бутун синфни тил чиқариш баҳонасида қўшни паб, ё-да танишроқ

қилиб айтганда хароботга етаклайди, майли, бошқалар шовқин-суронда сархуш ичимликлар ичишса, сен чой сўраб оларсан, бироқ булардан узоқ кетдингми яккамоҳовлигингда?!

Кийган кийим ҳам куз ўтиб қишлайин, йўқса кўкламга чиқиб, оҳиста ўзгаради. Бисмил гўштни кўча-кўйда оч қолиб кетганингда суриштирасанми, ва ё қиблани борган жойингда Маккабилмас бу элатдан сўраб юрасанми? Яна ўшал даврдан қолган бир шеър таржимаси:

***Поезд кетяпти вақтдек, ҳаётдек, фикрдек,
бу эски бир ўйдир, лекин оғриғи ҳар сафар янги.
Гуноҳларга кўмилиб кетдик ҳаммамиз бирдек:
сафоларнинг энг тозасию, фосиқларнинг энг энги.
Йўқ, баримиз гуноҳдами, дўзаҳда бирлашайлик деётганим йўқ,
ҳолбуки, дўзаҳни кутиш дўзаҳда яшайдан-да дўзаҳ –
шунчаки, ўлимга маҳкумдек валжирайман: бу қамоқ
бошқа мумкин турмалар орасида мунча заҳ?!..***

Учинчи таронаси

Бояги тил курсларидамиди, ё кейинроқ ўрганмоқчи бўлган компьютер ўқишидами, ундан сўнг умрини нақд ярмини таксичиликка бағишлаб киракашлик қила бошлаганидами ё алал-оқибат рўзномага ишга келганидами - сал мусулмонроқсифат аргентиналик Хулия деган қиз билан танишиб, тилми ё компьютер баҳона – Хулия ҳам хўжаста жамол Хулёга айланди-да ҳилву ҳурлиқолиғи ила йигит дилини ўзига маҳлиё қилди-қўйди. “Ўт экан Хулё, рўё экан Хулё, бало экан Хулё, бир сўз билан айтганда – дўзаҳ экан у...”

Мустақим сиротидан золийлар йўлига тушиб қолди адашган Кабир. Аммо ҳайит намозлари Лондондек азим шаҳарнинг жомеъ масжидида намозга кириб кетган юзлаб аҳли муслимининг ковушларини тўғирлаб юрганлигини ҳам кўрганлар бўлди.

***Айласам кўйида маъво найлайин жаннатником,
Бор менга ул ёр кўйи жаннатул-маъво киби...***

Ажам Наврўзи

Эътиборли ўқувчим, зиғирдек бенишонлигимни энди ўзингиз сезган бўлсангиз керак. Ҳа-да, сарлавҳада “ажам” сўзини кўриб мен ҳам бу фикрга борган бўлардим, лекин гилам ҳақидаги таъбирим эсингизда бўлса керак, нариги баҳяда бенишонлик бадиҳан безалган эса, бунисида – ихтиёран. Ундан кейин гапнинг учи ҳамиша менинг кўлимда эмасми, озми-кўпми нима ҳақда гапиришимни биламан-ку ахир.

Ушбу узрлардан сўнг айтмоқчи бўлганим: қарғалар уюрида оқ кабутар бўлиб юриш қийин экан, салкам иложсиз. Ўқ ўзан тортиб кетди, оқизди Мулла Кабир ҳаётини. Кечиримсизлар – айниқса туновги шаҳарчадаги лашкарбошилар турқи баҳона – буларнинг барини итқитса ажаб эмас, аммо ана Муртазомиз ўз элати орасида қора зоғ бўлиб яшаб юрибди-ку! Бироқ нечун унинг ҳаёти соддаю жўн эмас, нечук у ёлғиз ёр ишқиди одам боласи кирмаган кўйларга бошини уриб ётибди?! Шу савол қийнайди мени, сезган эсангиз, эътиборли ўқувчим. Дунёда ҳар ким фаришта туғилиб авлиё ўлишини истаса керак, аммо нечун бундай саодатлиларнинг сони бир қўлда санокли?!

***Қаю қушким қўнар бу пайкари мажнун мисол узра,
Эрур тан заъфидин қушдекки қўнғайлар ҳилол узра...***

Беқарор Муртазони ёлғиз қолдирмай, бу орада ким билсин қаёнларга олиб қочмасин уни

саранжомсиз саргашта хаёллари... Дарҳақиқат, Нигорни бедому-дарак йитгач, Муртазо боз Мирзаҳаким-қайнисини қидириш васвасасига тушганди, ва лекин ёрни топиш учун рақиб ишташ хаёли унга андак истехзоли кўринди, пировардида у яна таваккалини Худога топшириб, ўтган сафар Нигор қандай топилган эса, бу сафар ҳам Оллоҳ буюк, - дея шаҳар кўчаларини қишнинг сўнги қировларида беихтиёр кеза бошлади. Лабида эса икки сатр:

***Нетонг нозиклигининг зар қурайши бўрк оғир келди,
Хам айлар чун қиров кўркам ёғар нозик ниҳол узра...***

У дамлар эмас, йилчайин Муртазо бошқа хаёлдан қиров босган навниҳолдек сесканиб юрди: бирон маротаба унинг ўйи ўз ўғли Шаҳобиддинда тўхтамабди, изғиринми, гармсел уриб кетган оталик туйғуси бирон маротаба гуркираб ниш урмабди, қайтага бу хаёлдан қочиб, бу фикрдан беркиниб, яна унга гирифтор эта Нигорни излашдан тоймабди у.

Муртазони диликараҳтликда бизга айблаш осон, аммо ўз ўғлингни беш-олтита бола орасида танимасликдан оғирроқ шармандагарчилик борми бу дунёда?! Шундан бўлса бордир, Шаҳобиддин ҳақидаги ўйларини қалби тугул, миясига қўймади Муртазо, қидирса кимни қидирди кўча-кўйларда – Нигорини... Аксига олиб Худо ҳам арзандалигидан чиқариб юбордими Муртазони, тасодиф юз бериб на кўча-кўйда, на тўю-ҳашамда, на бозору-бозғоҳда йўлиқмади Нигор бу сафар. Фақат тушларида қолди у. Эрталаб кўзларини ишқаб-ишқаб очса, яна йўқолди у.

***Навоий ёр лаълинда учқудур йўқса ёпишди
Чивиннинг парридин бир пора кўнган чоғда бол узра...***

Таронаси

Худонинг йўллари йўриқсиз, машаоллоҳ! Мақомларнинг усуллари янглиғ. Дейлик, Наврўзи Ажамнинг усули: “бака-бум, бака-бум-бум” эса, нечун таронасининг усули: “бака-бака-бак-бум, бак-бака-бак”? Тайинки, буларнинг тагида биз билмас равшан қонунлар ётади, фақат тишимиз бу қонунларга ўтмайди, ақлимиз уларни чақишга ожиз. Куфр билан имоннинг тафовути ҳам шу тилсимотни қабул қилиш ё қилмасликда эмасмикан? Муртазо ҳам юрган йўлидан Нигорни кўзлади, дучор бўлгани эса ҳақир жусса Зайнобиддин бўлиб чиқди.

Бир куни трамвайнинг орқа саҳнида филармониясига кетаётса, бир гала талаба қизлар дупур-дупур кириб келиб: “Вой, Нафийс, анув артисси қарайла, ҳалиги қамалиб чиққан-чий...” – дея бир-бирини турта бошлаб, Муртазонинг ғийбатини қила бошлашса бўладими. Нафисаси ҳам қулоққа чалинар-чалинмас: “Вой ўлий, холавуза тиливийзирда кўриб хуштор бўпқоган окамгилаю...” – дивоттила. “Нафийс, ўзимизам йўғ димосдивуза, ашулла этсала ўйинга бизам тушардув...” – “Яхшиям қарамавооттила, қарасала ўлиб қоловузая, қизла...”

Буларнинг пиқир-пиқирига бутун трамвайдагиларнинг бўйинлари ғоздек қайирилиб, мислики бор дунё Муртазога кўз олайтиргандек эди. Унча-мунча шуҳратга кўниккан Муртазонинг бу чоғ ҳижолат тортиши бир гала ёш қизларнинг ўйноқилигида эди. Буларга бас келиб бўларканми ўзи?! Бас келганинда ҳам сени дарҳол қолганлар шилқиму-бачканага чиқариб қўймайдими: “Вой, овсин, анув ашулачи бор-ку, қамалиб чиққани-чи, тиромбойда кўрувдим, бўйига етмаган қизлага гап отиб юрипти, бўйнинг узулиб тагингда қоғур!”

Ҳижолат ҳам гапми, у томонга кўз қирини ташлаган Муртазо кейинги ўриндиқда букчайиб ўтирган Зайнобиддин-муллабачани кўриб қолса бўладими! Юзига гуп этиб қон урди, ўпкаси ҳалқумига тақалди шу заҳотиёқ. Беихтиёр орқа ойна томон ўгирилди Муртазо. Хаёллари тўс-тўполонланди: “Наҳотки у ҳам бу гапларни эшитиб ўтирган бўлса?! Нигорга айтса-чи? Йўқ, шарманда! Ер ёрилсаю, ерга кириб кетса!”

Шу заҳот трамвай эшиги дарз кетдию, Муртазо ўзини бу ёруққа ташлади. Кетидан эса қарашма кулгулар сурудида:

***Гар жафои жавр кўргуз, гар вафоу меҳр қил,
Садқаи лутфинг бўлай, ё етса озор ўйрулай...***

деган сўзлар уни қувларди...

Уфориси

Э воҳ, нақадар койиди ўзининг ношудлигини Муртазо ўшанда! Ёпишмайдими Зайнобиддиннинг этагига, оғир кунларда мендан хабар олган биродарим! – деб қучоқламайдими, ахир зоҳирида иккисининг орасида ҳамоғушлиқдан бошқа ҳеч нарса йўқ-ку, ё ботини билан яшашга маҳқумми инсон?! Пинҳон ўйлару, яширин сирлар, хуфёна амаллару, ғайбона муносабатларми бошқаради инсон ҳаётини? Ўйлаб ўйларининг охирига етолмади беком Муртазо.

Мана энди у ишдан бўшади дегунча, ўша бекату, ўша трамвайга югуради, орқа саҳнга чиқиб ўша кунга трамвайни танишга тиришадими-ей, анови беибо қизларнинг галаси эмаса-да, лоақал биронтаси кириб келишини кутади-ей, хасталиқдан букчайган Зайнобиддинга қайта йўлиқишга уринадими, ва ё алал-оқибат ёлғиз ёри Нигорини излайдими, қайдам...

***Кўрмас мени ўз базмига чун ёр муносиб,
Бўлғайму анга суҳбати ағёр муносиб?..***

Сегоҳ Муғулчаси

Бу йўсинсиз излашларда бир йилча ўтди; орада Муртазонинг аввалги шуҳрати ўн ҳисса ортди, энди у юртнинг балки-да энг машҳур ҳофизи эди. Бунисида ҳам каромат бор эди. Бошқалар тўю-гаштакларда пул учун куйлашса, Муртазо бехонумон кўнглини бўшатарди, бошқалар санъатини кўз-кўз қилган ерда, Муртазо таталанган қалбидан бўзларди.

***Кўнглим олғач ул пари мажнуну шайдо қилдило,
Ақлу хушумни жунун даштида яғмо қилдило...***

Оллоҳ эшитдими бу нолаю фиғонларни, ё Нигорга эшиттирдими уларни, ҳарна эса бир куни шаҳарнинг энг муҳташам томошагоҳидаги концертдан кейин бир даста гул кўтариб Нигорнинг ўзи саҳнага чиқиб келди. Эл олдида оёғига йиқилмоқчи бўлди Муртазо, этагига ёпишиб: “Ташлама мени!” – дея ёлбормоқчи, ё барчанинг ўнгида қучиб: “Энди қўйиб юбормайман сени!” – демоқчи бўлди. Бу оний интилишлар саросимасидан қарахт бўлиб, на тили сўзга борди, на ихтиёри бирор амалга... Бирданига ўзигами раҳми келиб, кўзларидан ёш сирқираб кетди. “Нигор, сен мисан?” – деб шивирлади унинг лаблари. “Мен сени роса қидирдим-ку...” Нигор ҳам таъзим билан унга гулдастани узатди-да, санъаткорнинг қўлини ўпаётди: “Мен эшик тагида кутарман...” – дея пичирладию, орқасига қайрилиб саҳнадан узоқлаша бошлади. “Албатта!” – дея ногаҳон ташна овозда ҳайқириб юборди ҳофиз.

***Оҳ ким чекдим кўриб жавлонини беихтиёр,
Ёшурун ишқим улусқа ошкоро қилдило...***

Йўқ, хонавайрон этгани йўқ бу кез Нигор уни, ҳар тугул кутиб турди эшик тагида. Юрагини ҳовучлаб югурган Муртазога бу учрашув Нигор билан бўлган илк учрашувини эслатди. Панада рангин кофур қиз тургани сизнинг ҳам эсингизда қолган бўлса ажаб эмас. Бу сафар ҳам овлоқроқ жойда ҳудди ўша одми мусулмон қиз бир ўзи ёлғиз турарди...

Талқинчаси

Ўша кеча кўча кезишди иккиси, кўл кезишди. Мен бир бошқа ерда бир шоирнинг бошқача шеърини ўқиганман. Негадир ўша кеча ҳақида ўша шеърни айтиб бермоқчиман, шунда балки булар орасидаги оҳорли бокираликка бош суқмагану, аммо уни англаб етган бўлармиз...

...тунги бирларда тарқалдик.

Яна велосипед. Осмонда Етти Ҳулкар, ёнимда улардан бири, йигирма тўрт кунлик ширин ҳаёт битган эди, уйларга йўл олдик, бу кунларни сўнги йўлга кузатгандек оҳиста. Бу ҳам ойнанг таъбири эди-да, бу сафар у ёлғиз, мен эса ёшлигим аксини сўнги бор кузатиб борардим. Лузумсиз сўзлар...

Уйига ҳам етдик. Хайрлашдик, бироз ўксиниб:

“Озгина юрайликми?” – деди у. Тунда кўринмас кўзлар

Менга боққандек бўлди. “Унда, - дедим, - эски қасрга борайлик,

Унда, - дедим, - уйку йўқ эканми сўнги тун, демакки уйку йўқ!”

Миндик велосипедларга, оҳ бу тунги ралли –

ғилдирак симларидек милтиллар осмонда юлдузлар, ой – ўқ...

Бўм-бўш йўллар, юзимизга вақт каби урса-да майин ел,

мен йигирма тўрт ёшимга кетяпман, ёнимда йигирма тўрт яшар қиз.

Нима қияпман мен ўзи? Бегона ёш, дугона қиз, бегона эл,

“Оз қолди”, - дейман. “Унда бу озини ҳам айтинг”, - дейди у туйқус.

Тунда қолган икки кишини, дала йўлларига велосипед бурганини,

сарой деворлари ортида икки кўл ўртасидаги тош қотган ҳайкалми бу ё?

Кўлда ой, кўлда кўринмасу тунда тинмас ўрдақлар, қамиш тиними,

етим ўтлар. Йўқ, бу бари ёлғон, бари сароб, бари рўё...

Чунки бу тун бутун умрга тенг, ҳатто ундан ҳам ортиқ,

уни тасвирлашга сўз етмайди, фақат сукут...

Икки кўл оралаб кетган йўлак – иккимизга тортиқ,

у умр йўлидан узоқ, буни билар ҳеч кимнинг қўли тегмаган ўт.

Ҳўл ўтга ўтирганимизни, “биз ўлсак нима бўламиз?” – деганингни,

ойкулдан эса биринчи туман кўтарила бошлаганини осмон томон,

умримда илк бор билдимми, тушундимми – бокиралик нима,

кўл урмаслик нима – тунда, сукутда, севгида, умрда йўқ бўлиш бемомон.

“Энди қоронғу осмонга қараб сизни ўйлайман”, - дедим. Турдик оҳиста,

девор тагидаги жунжуккан велосипедларга яқинлашдик, бир-бирга,

тахир лабларингни, сомон сочларингни, илиқ бўйнингни истаб,

ўз фолимга ўлиқдим шунда, ҳеч нарсани аввалдан сўзламас тақдирга.

Мен қора палточадаги тунни қучар эканман, унга “севгилим” эмас, “қардошим” дедим,

у ҳам узоқ оғушини очиб, севгим учун эмас, йўқотаётганим учун йиғларди юм-юм,

ё бу ҳам рўёмиди: бу сарой, бу девор, бу йўлак, бу осмон, бу тун каби қадим,

буларнинг устида эса гўр устидаги тупроқ каби, ўт каби юлдуз – бир уюм.

Дилдираб қайтганимизни бу дала йўллардан, бу бўм-бўш шосседан,

сўзлардан холи, ўтмишдан холи, умрдан холи, бешарқию, беашула,

сир сақласанг-да – унут буларнинг барини, унут яхшиси том,

куйдирса куйдирсин ўт эмас – Ҳулкарлар пойинга ташлаган шуъла...

Ним чўпони

Қаламим синиб жимиб қолсам бу абадиятда...

.....

Қашқарчаси

**Не ажаб шикаста кўнгул иши туну кун фиғон ила ноладур,
Ки не ғам тошики фалак отар анга лаҳза-лаҳза ҳаволадур.**

**Дема ул пари юзини қилибдур ихота ҳалқаи зулфиким
Фалаки латофат уза онинг бириси қамар, бир ҳоладур.**

**Ғами ишқ ичра ҳақдир англама дуди оҳ ила қон ёшим,
Бири ер уза ғозаю, бири кўк бошига кулоладур.**

**Нетонг Оғаҳий назар айламас эса боғ сори, Нигорининг
Сочи сунбулу, кўзи нарғису, лаби ғунчаю, юзи лоладур...**

Аллақаердан етиб келган ажиб ашула садоси... Ёшликнинг жозибали куйлаши бошқа, қариликнинг надомат тўла ноласи бошқа. Ўзбекнинг ғамгин ғазаллари куризлиқка хосроқ. Муртазо эса шу тон умиду армон ўртасида васл дамларини яшамоқда эди. Висол онларида ҳаётнинг ўзи – қўшиқ, Нигор ила илк учрашувини хотирлар экан, у ҳазиломуз:

**Деб эмишсан айлагунг ислом элинда қатли ом,
Айлама бу зулми, э номусулмн, айлама...**

деб хитоб этар. Бунга жавобан Нигор эса: “Дарвоқеъ, тунов куни уйимизни Мирзаҳакимнинг болалари топиб келишган экан, уни озод этишибди...” – дер, бироқ Муртазо бу сўзларга парво қилмас, балки ўзининг қамоқ йилларини эслаб, Нигорнинг илк васл кечасидан сўнг қозоқ отига миниб, чўлга кетганини хотирлаб, боз мутоибага бериларди:

**Олам аҳли жониға раҳм айла, эй чобуксувор,
Отланиб усрук яна оҳанги майдон айлама...**

Нигор аллақандай тинимсизлик ила ўтмишдан уни бу кунга чорлар: “Сенга Шаҳобиддинни кўрсатмоқчиман, бола тушунади деб ўйлайсанми?” Аммо Муртазонинг бу он кўзи кўр, қулоғи кар, ўзи эса сархуш эди. У энди хиргойига ўтиб:

**Ноламиздин кечалар гардун қулоғи бўлди кар,
Оҳ ким етмас санга бир нолаю афғонимиз...**

деб куйлар, шунда Зайнобиддиннинг соғайишини нечундир тилга олган Нигор ҳам Муртазонинг бетакрор овози хуморида кундалик ташвишларини итқитару, бутун вужуди билан оҳангнинг талпинишларига ғарқ бўларди.

**Турмайин аҳдингда паймонингни синдурдинг ахир,
На эди аввалда Фурқат аҳд ила паймонимиз...**

Соқийномаси

Сўз ўйинлари не кўйларга солмайди бизни! Сўнгги сатрни қайси маънода тушунди тақдир, аммо азалги, аввалги аҳд ила паймонни катта харфий Фурқатда ёзди яна. “На”сини ҳам кўзга илмади, ё илғамадимми... Бунисини эса ётиғи билан айтиб берай.

Муртазо умрида бу қадар бахтли бўлмаган эди. Баҳор нашъасидан нафақат у сармаст эди, балки куни кеча ажалга ҳамроҳлик истаган Зайнобиддин ҳам соғайиб кетган, бундан эса Муртазо билан Нигор орасида ҳеч қандай тўсиқу-тўғон қолмаган; Нигор ҳам соғайган эри ила ажрашишга тайёр, Шаҳобиддин ўғлини эса ўз отаси Муртазога пайванд этишга чоғланмоқда эди. Муртазо-чи ўзининг мастоналигида баҳор сойларидек жўшқин ва сабрсиз: “Ажрашнинг ҳам ҳожати йўқ, мен сени шундайлигингча энди ҳеч кимга бермайман!” – деб қистар, Нигор эса, Нигор: “Буниси мусулмончиликка тўғри келмайди, инсофдан ҳам эмас!” – деб ўзлаштирган дину-эътиқодидан қолмас эди. Астафирилло, шу дамларда фироқидан безиган Муртазо бехосдан: “Кошки кофирлигингча қолсанг эдинг!” – деб ўйлашдан ҳам тоймас, бироқ бу ўйни ша заҳотиёк уч карра тавбаси билан янчишга шошиларди.

***Сен агар инонмас эсанг фироқ аро ҳоли зоримиза бизинг,
Рухи зардимиз била ашки олимиз ўлди икки гувоҳимиз...***

Нигор эса ўз орзуларида янги оилада илк қўл урадиган тадбири – Шаҳобиддиннинг суннат тўйи ҳақида ўйлару-сўйлар, тўй бошида эса болакайнинг отаси Муртазонинг ўзи туриб, ўзи хизматида бўлиши уни мислсиз шодликка чулғарди.

Бир куни васл пешинидан сўнг Нигор Муртазони кўчага бошлади. Қаерга олиб боришини сўзламасдан, маст туядек йигитни кўчама-кўча эргаштираверди. Ниҳоят улар бир боғчага етишди. Темир панжара ортида майдончада чурвақалар қий-чув кўтариб ўйнар, Нигор Муртазони қалин сим панжарага бошлаб: “Қани, топ-чи!” – дея шивирлади. Бу илиқ нафасдан илк бор Муртазо қалбида оталик туйғуси уйғонди, ўртанди, у панжарага ёпишиб майда катаклар орасидан майдончадаги болаларга тикилди.

Муртазонинг юраги алланечук дук-дук урар: танимасликданми кўрқди у, ё бошқа ҳисмиди бу, аммо болаларга боқиши билан чекароқда ўз-ўзига Худо билади нималарни ҳуштак чалиб турган ўйчан болакайни кўрдию, юраги орқага тортди...

***Не ажаб фироқ қаро тунимиз кунимизга ғолиб эмас эса,
Ки хаёлу завқи висол эрур куну тун гунаш била моҳимиз...***

Ўшанда бу сўзларни эмас, ўзга байтни айтиши керак эди Муртазо:

***Нега эй кўнгул тилабон сарир ила тож ғам аро қолғасен,
Бор эса фараҳга чу моя фақр аро бурёву кулоҳимиз...***

Уфориси

Ҳаётда шундай кунлар бўладики, бир ибора бўйича “ойнинг тўрт жумаси бир кунда келади”.

***Авбош ҳужуми бир тарафдин,
Бир сори жафои таъни ағёр,***

***Бедард изоси бир тарафдин,
Бир сори жафои чарҳи ғаддор...***

Азиз ўқувчим, агарчи шу ерга қадар қиссамни ўқиб, ўлоқтирмаган бўлсангиз, унда сиз назму навомизнинг асл шайдоси экансиз. Унда ҳикоямиз авжига яқинлашганини сезганингиз турган гап. Қадимларда мақомними, катта ашулани айтган ҳофизлар куйлаш олдидан белини маҳкамроқ чорсуми, белбоғ билан боғлаб олишар экан. Унча-мунча намудлар бўладики, кўкрак қафасини ёриб юборишади. Буни Муртазо ҳам устозларидан ўрганган албатта, бироқ сархушлиқда ўз ҳаёт қиссасининг авжи мана шу кўшалок васлда келганини тушунган. Нигорини топди, ўғлини топди, яна нима керак унга бу жаҳонда?! Бутун куч-қувватини йиғиб тақдири намудини бор оламга баралла куйлашга тайёрдек...

Мен ҳам шу топ эҳтиёт шарт уйдаги қийиқни белимга боғладим-да, ўша кун воқеаларини узоқроғдан, Лондондан бошлай.

Найсон ойининг учинчи куни эрталаб соат саккизда муллалигини унутиб бўлган Каб лақабли Кабир ўзининг қўлбола такси-машинасида (инглизчасига бу машиналарни “каб” дейишади, шундан ҳам Кабирнинг лақаби инглизчасига исмини қисқартиришдан ҳосил бўлиб, “Каб”га айланган), биринчи чақиріққа йўл олди. Мижози – мусулмонваш бир аёл уйининг эшиги олдида қўлида боласини тутганича, сабрсизлик билан машинани кутиб турарди. Такси келиб тўхташи билан эшикдан терлик кийган малла бир инглиз пайдо бўлди-да, шиппакларида ҳайдовчига яқинлашиб, арабча талаффузда: “Ассаляму аляйкум!” – деди. Кабир сесканиб: “Валайкум ассалом!” – дея алик олди. “Хотиним узоқроққа кетяпти, шунинг учун маъмуригизга мусулмонлардан биронтасини юборгин деб тайинлагандим”, - изоҳлай бошлади малла инглиз, ва аёлини қаерга етказишни сўзлаб, Кабир қўлига эллик фунтлик қоғозни тутқазди. “Кўп бўлади”, - деса Кабир, у: “Қайтимини янгангизга берарсиз”, - деб қўлини қисиб қўйди.

Аввалига сукутда кетишди булар. Лекин таксичиликнинг ҳам ўзига яраша қонун-қоидаси бор. Илтифоту-навозиш юзасидан мижозинга у-бу нарса деб қўймасанг – буниси қўрсликка-қўполликка йўйилади. “Ўртоғингиз фалончи жойга олиб боришимни тайинлади, узоқрок экан, бензиним етмаса керак, йўл-йўлакай ёқилғидан тўлдириб олсак қаршимасмисиз, ё ишингиз шошилинчроқми?” – дея кўзгусида аёл билан кўз уриштириб сўради Кабир. “Бемалол, - деди аёл, - ишим шошилинч эмас, қайнонамни кетяпман. Боламга қараб турадиган бўляпти. Ўзим эса синглимни кўриб келмоқчиман”.

Шу йўсин гап боғланди. Кабир касбига тўнкаб, суриштириб боқса, қиз Мовароуннаҳрнинг Қашқадарё музофотидан экан, мусулмон бир инглизга турмушга чиққан эмиш, мана энди сингли Англиянинг чекароқ бир шаҳарчасига ўқишга келиб, ҳинду йигит билан тил топишиб қолган экан, шунга Гулчамбарнинг эри Гулчамбарни синглига таъсир ўтказиш учун жўнатган экан.

Аммо “Ла икраҳа фид-дин”, - деб қизишди Кабир ва анчадан бери ҳис этмаган иштиёқ ила бир ояти карималардан, бир ҳадису суннатдан, бир машойихларнинг қийлу-қолидан қалаштира бошлади. Аввалига бахслашмоқчи бўлган жувон Мулла Кабирнинг нуктадон исботу-далиллари ёғдусида маҳлиё бўлганича бояги кўзгудан кўзини узмади. Сухбат оҳиста жувоннинг синглиси масаласидан унга ўтди, бунга ўтди, охирул оқибат ҳайдовчи ва йўловчининг ҳаётларига тақалди.

Йўл узоқ эканми ўшанда, қуёш чароғонми, лекин ҳеч кимнинг олдида тўкилмагандек тўкилди Кабир Гулчамбар ўнгида. Илоҳиёту қалам қолмади, фикҳу фалсафа ҳижжаланди, мантиқу шеъриятга кез келди. Гулчамбарнинг юртини эслаб, Кабир:

***Агар он турки шеърозий ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш баҳшам Самарқанду Бухороро***

ларни ўқиди, “Минг бир кеча”даи Шаҳризодни тилга олди, ҳатто ҳозир кетишаёган шаҳарчага қўшни бўлган университет шаҳарчасида ўша тарафлардан келган туркман артистларининг концерти борлиини ҳам фахр билан айтди.

У бўлди, бу бўлди, йўлнинг сўнгида иккиси келишган нарса – Кабирнинг ўзи Гулчамбарни синглиси яшайдиган шаҳарчага етказиб қўядиган бўлди. Гулчамбар қайнонасининг черков ёнбағридаги уйида ярим кунга қолар экан, Кабир машинасини шаҳарча марказига ҳайдаб ярим

соат кўчама-кўча тўхтамай юрганини пайқаб қолди. Нима бўлди унга? Нечун ичида баҳор қуёши туриб келаётгандек? Муллабачалик йилларида “Нур” сурасидан “Оллоҳу нуру самовати вал-арз” оятини тинимсиз ўқирди. Ёшлигида ҳатто на Шарқ, на Ғарбда бўлган зайтун дарахтига ўхшаган нур ёғдирувчи юлдуз янглиғ ойнабанд чироқ турган тоқчани расмга тушургиси-да келар, бунга шакл ҳам топиб қўйган эди. Аини шу интилишда у Хуросонлик бир туркмандан хаттотлик машқларини олган эди. Қаерда экан Отагелди исмли у хаттот энди? Шу фикрда Кабир бир тўхтамга келди. Машинасини панароқ жойда қолдириб, ўзи шаҳарча дўконларидан хитой қоғозу, мўйқаламлар ила бўёқлар қидиришга киришди.

У эса олган Отагелди эса шу соатми, сал кечроқ, Лондондан саккиз юз олтмиш олти йиғоч нари Ўрта Осиёнинг қоқ ўртасида Муртазонинг расмлари ҳар дарахту ҳар деворга ёпиштирилган шаҳри азимда эри Қут-охунни абадиятга топширганидан сўнг азадор бўлган Қўзихонни илк бор ташқарига таклиф этиб, тандир оғзидек қизиган қуёш остида аввалига қаҳваю чой, сўнг ширинликлару енгил ичимликлар билан хушнуд қилиб ўтирибди. Бу гапим узунроқ чиқди, ундай десам, иссиқ ўлкада борлиқ ялқовроқ, сусткашроқ бўлади эмасми, гап ҳам бироз чўзилса чўзилибди-да. Қўзихоннинг яланг кўнгли ҳам узоқроқ, давомийроқ муомала тусагандек, у ҳам ҳеч қаёққа шошилаёгани йўқ, аксинча, пешиндан кейинги сўлғинлаша бошлаган офтобнинг дангасароқ нурларини қизғониб ўтирибди: кошки бу лаззатли бекорчилик битмаса-тугамаса.

***Оғирлик ва Нозлик - опа-сингиллар, нишонангиз бир,
оғир гул қаъридан арилар эмганда нек тарлар,
жаётдан кўз юмар бир инсон, илиган қум совир,
ва тунги қуёшни қоп-қора совутда манзилга элтарлар...***

Отагелдининг турган-битгани эса тавозеъ ила хушчақчақлик. Унинг ёнида ҳеч қачон зерикмайсан, аёл. Бир қишлоқ ўтмишидан латифанамо чўпчакларни эслайди, бир Амриқою Фаранг юртларида кўрган-нетганларини хотирлайди, жилла қурса сиз оғзингизга олган сўзингизнинг келиб чиқишию, бу сўз тарихи атрофидаги ғаройиботларга чўмади ва бир парча қоғозга бу сўзни турли хаттотлик усулларида чизиб ҳам беради.

Мана энди ҳам у кўчанинг нариги тарафида тўхтаган эшакаравани кўрию, бу оддий “арава” сўзи арабчага ўтиб “ар-роба” бўлганини кулгуга солиб ўтирган пайт, ўша ар-робадан бир кемтиқроқ одам ташди-да, булар томон яқинлаша бошлади. Ёши қирқдан олтмишгача кўринган бу жиккаккина одамнинг қачондир жингалак бўлган сочлари патакляб кетган, яғири чиққан нейлон кўйлагидан эса кўланса хид анқирди. Тишлари тўкилган бу одам бир нарсаларни вишшилагандек бўлди, бироқ Қўзихон биронта сўзини тушунмаган эса-да, тилларнинг ўлигинию тиригини бир теккида билган Отагелди негадир стол ўртасида музпақирчада кўққайиб турган тўла шампан шароби шишасини челақчадан суғуриб бояги кишига узатди-да, ўша виш-виш тилда бир нарса дегач, бу исқирт шишани бағрига босганича ар-робаси томон шиппиллади.

“Лўлилар бўш шиша йиғишар эди-ку?!” – дея сидқидилдан ҳайратда қолди Қўзихон. “Буниси шаклан миллий, мазмунан социалистикларидан экан”, - деб ҳазиллашди Отагелди. Лекин қисқа қуёшнинг бота бошлаганию, унинг кетида кетмай пойлаб турган совуқларнинг эситисиданми, ё бу кутилмаган зуғумданми, орада бир нарса бузулгандек эди, ва ҳозиргина ҳоким бўлиб турган шодлигу хуррамлик ўрнини жунжикишу ғулғула эгаллади.

***Хуни жигарим шажарда шарбат,
Юз пора кўнгул кабоби тайёр...***

Бу совуқ изтироб узоқда ботаётган кемтик қуёш тарафидан уфуриб, дарахту деворлардаги жарномаларни ҳилпиратганида, Муртазо илк кетмон тупроқни ўз отасининг гўрига тортди... Туғилганидан бери отасини танимаган Муртазо фалак кажрафторлиги ила отасининг ўлган куни уни топди.

Эрталоқ, чошгоҳ палласида у эндигина Нигор билан келишилган хиёбонда учрашишга ҳозирланаётганида, унинг эшигига кимдир қоқди. Чиқиб қараса – ўзи танимаган икки йигит. “Тўй-пўйга айтиб келишган бўлса керақдир”, - деб чамаласа, йўқ. “Сиз фалончи қишлоқда фалончи кампир қўлида ўсган Муртазо бўласизми?” – “Ҳа, нимаиди?” – “Отангиз эрталоқ қазо қилдилар, сўнги айтган сўзлари – Муртазо ўғлим устимга бир сиқим тупроқ ташламаса, розимасман, - дебдилар”. – “Қайси отам?” – “Мана, сизнинг расмларингизни сандиқларида сақлаб юрган ўз отангиз”, - дея улар бир даста қоғозни Муртазога узатишди. Болалик суратларидан тортиб, то газета-журналларда чиққан мақолалару, ҳатто бу кунларда шаҳардаги дарахтлару деворларга ёпиштирилган сўнги жарномага қадар бари бирма-бир терилган қоғоз. Кўзларидан бехос ёшлари потраб кетди Муртазонинг.

Апил-тапил кийиниб, Нигорни огоҳлантиришга ҳам улгурмай, Муртазо бу икки жиянча билан қишлоқ йўлига отланди. Уч соат деганда жаноза ўқиладиган ҳовлига кириб боришди. Отаси юзини бу дунёда кўролмаган Муртазо белига қийиқ боғлаб, қўлига ҳасса тутганича совутни кўтарганлар кетида қишлоқ қабристонини томон қуёш ботгунга қадар майитни ерга бергани йўл олди...

***Оз тоқатиму, кўп эътиқодим,
Эй, сенга фидо бу озу бисёр...***

Муртазо билан аввалдан келишгандек, пешиндан кейин Шаҳобиддинни отаси Зайнобиддин билан қуш бозорига жўнатиб, Нигор шаҳарнинг овлоқ хиёбонига етиб келди. Одатда қаерда учрашишини келишишмасин, Муртазо уни ўша ерда қаршилаб оларди. Бу сафар эса, ажаб, на белгилаган жойда, на бу жойга яқин бўлган қаҳвахонада у кўринмади. “Иш-пиши чиқиб қолгандир-да...” – дея ўзини овутишга тиришди Нигор, бироқ кўнглидаги аллақандай ғулув ҳеч босилмасди. Хиёбонни айланди у бироз, хўбки, қуёш осмонда чарақлар, хиёбон чинорлари соясида эса сокин салқин ҳукм сурарди. Қаҳвахонада бир қанча жуфтлар роҳатланиб ўтирардилар. Музпақирчаларда шампан шароби, атрофда кулгу...

Ярим соатча вақт ўтди, Муртазодан дарак йўқ эди. Аксига олиб унинг расмлари ҳар дарахту, ҳар девордан маҳзун боқиб туришарди. Бундан аёл кўнгли ғаш бўлса, нима хаёлларга бормайди дейсиз. “Бир нарса бўлиб қолдимиз унга?” – деб аввалига хавотирланди Нигор. “Душманлари яна бир бало ўйлаб чиқаришдимиз?” – деган кутқуга борди. Бу хаёлларда ҳам тинмади кўнгли. “Мени ташлаб кетдимиз?!” – деган ногаҳон даҳшатда, чинор танасига қадалган жарномадаги расмни силади-сийпади у. “Йўқ, йўқ”, - дея шивирларди у ўзига ўзи. Уни кўрган ўткинчилар: “Бу аёл ақлдан озганми?” – дегандек, унга бир назар ташлашару, қадамларини тезлаштириб йўлакларнинг сўнгида ғойиб бўлишарди. “Ташлади у мени, ташлади!” – деган сўзлар миясига қон бўлиб қоқиларди. Бу чидамсиз ҳолатда яна бир соатча тўхтовсиз юриб чиқди Нигор хиёбонда. Узоқдаги карнайдан масҳара қилгандек:

***Эй, қоши камон, мужгон ўқингдин
Юз чок кўнгул, бағирлар афғор...***

деган ашула янграр. У ҳам битиб соат бонглари таралганида эсини йўқотган Нигор бу қоронгу хиёбонни тарк этди...

Қуш бозорда кўнгли бир нарсани сезган асабий Зайнобиддин Шаҳобиддиннинг хархашаларига қарамасдан, уни уйга келтириб, мушуги билан хонасига қамади-да, ўзи хотинини қидиргани, аниқроғи, юрагини анчадан бери тимдалаётган алламбалони фош этгани кўчага чиқди. Кўча бошида pistaю-қурт сотиб ўтирган Тўти-холадан суриштириб, хотини Сотим-сарифнинг трамбойига чиқиб кетганини билиб олди. Бекатга келаётган трамвайга чиқиб, ҳайдовчисидан Сотим-сарифнинг трамвайига уч-тўрт бекатдан кейин йўлиқшини ўрганди-да, иккинчи бекатдаёқ тушиб қолиб, бу тарафга келаётган трамвайларни кўздан кечири бошлади.

Беш дақиқаларда Сотим-сариф ҳам кўринди. Трамвай тўхтагач, Зайнобиддин ҳайдовчи олдига кўтарилиб, унинг қулоғига: “Сотимжон-ака, келингизнинг эси сал оққан, чиқиб кетган

экан, қидириб юрибман!” – дея шикоят қилди. “Ҳа, паришонхотирроқ кўринди, чипта олишни ҳам унутди-я, қизталоқ!” – деб уч тийини кетидан бўлди Сотим-тирриқ. Зайнобиддин уч тийини эмас, йигирма тийин тутқизгач: “Хиёбонда тушиб қолувди-я, бояқиш... Тезроқ боргин, бир бало бўлиб юрмасин яна!” – дея Зайнобиддинни тескари йўлга шошилтирди.

Овчи ит из олгани каби елиб-югурди Зайнобиддин бояги хиёбон томон. Етиб борганида, офтоб ботиб бўлган, тушган салқиндан хиёбондаю, унинг ичидаги қаҳвахонада яккам-дуккам жуфтлар ўтирар, бироқ ҳар жуфтни кўрганида Зайнобиддиннинг юраги қанча така-пука бўлмасин, буларнинг орасида унинг хотини йўқ эди.

Вақти-соати етиб келдими, йўлакларда пайдо бўлган бир-икки оёғи суяқ аёл ганжи-далол ила Зайнобиддинга суйкалиб-суйкалиб ўтиб кетди. Бундан ортиқ хунибийрони чиқди Зайнобиддиннинг. Ўзини қўйгани жой тополмай қолди у.

Хиёбондан чиқаётса, сўнги дарахтга катта қилиб қадимда бир маҳал у билан ётоқ бўлишган Муртазонинг расмию, бўлажак томошасининг жарномаси ёпиштирилган. Ялтираб турган бу қоғозга беҳосдан ёпишиб, йиртиб-йиртиб ташлади уни кек тутган Зайнобиддин. Шу пайт шаҳар ўртасида қозоқ ити хурди...

***Эй лутфи кому жафоси чўх ёр,
То чанд чекай ғамингда озор?***

Найсон ойининг учинчи куни қўёш ботган чоғи ўз уйида Нигор билан Шаҳобиддинни пичоқлаб ўлдириб кетишди...

ОЛТИНЧИ МАҚОМ

Мушкилоти Ироқ

Таснифи Ироқ

Зайнобиддиннинг кейинроқ гувоҳлик беришича, хиёбонда у фиғони фалак бўлиб: “Ҳап сеними, ушласам ўлардай тепкилайман!” – деган тугёнда уйи томон йўл олди ўшанда. Трамвайларда ҳар жуфт унга унинг бевафо хотинию, бу бузуқ хотиннинг ўйнаши бўлиб кўринар, ташқарида кучоқлашганми, ё қўл ушлашиб кўклам ҳавосида сайр этганларни айтмайсизми. Барини ғажишга тайёр эди тақводор Зайнобиддин. Уйига титраб-қалтираб етиб келгач, қараса ҳовлига эшик ланг очик. “Манжалақи! – деб сўқди ичида хотинини Зайнобиддин. – Қанжиқ! Авратингни очгандек эшикни ҳам бутун дунёга очиб ташлабсану!” Сафроси бўғзига сапчиб, ичкарига ташланди у. Уй эшиги ҳам очилиб ётарди. “Қочибди бу тасқара!” – деган шум хаёл унинг миясига санчилди. Остонадан хатладию, оёғи тийганиб, гурсиллаб ерга йиқилди Зайнобиддин. Тураман деб оёғини тагига тортмоқчи бўлса – ҳамма ёғи қон. “Бир жойимни урдимми? Бошим ёрилдими?!” – деса, оғриқ сезмайди. Қон ҳам қуюқ, қорая бошлаган. Атрофига қараса – тўрт атрофи қон. Қалқиб ичкари хонага ташланди у. Қайси кўз билан кўрсинки, ерда икки тарафга ташланган икки бўғизлаган жасад ётар эди... “Дод!” – дея хушидан кетди Зайнобиддин...

Дединг: “Фано недурур?” Мухтасар дейин: “Ўлмак”.
Ки шарҳин тиласанг юз рисола бўлғусидур...

Хушига келгач дод солди мадхуш Зайнобиддин, додига кўни-кўшнилар югуриб чиқди, аюҳанносу рустахез кўтарилди. Зайнобиддин эса ўлик манкуҳасининг кўксига бошини қўйганича бетўхтов йиғларди. Бироздан сўнг миршаблару “Тез ёрдам”лар етиб келишди. Нигорни Зайнобиддин кучоғидан тортиб олишар экан, аёлнинг қон қўйнидан бир парча йиртиқ қоғоз тушди...

Таржиъи Ироқ

Зайнобиддин ўшанда бу йиртиқ қоғозни дарҳол ўз қўйнига солди. Кейинчалик саросима орасидаги ёлғизликда хожатхонага беркиниб олиб, у қоғозни чироққа тутди. Қизил сиёҳда ёзилган бу хатчанинг кўплаб ерлари қонга бўккан, бундан талайгина сўзларни ўқиш у ёқда турсин, таниб бўлмасди, бироқ хат Нигор кўли билан ёзилгани тайин, ҳамда икки-учга йиртила бошлагандек туюларди.

“Азизим”, - деб бошланарди бу мактуб ва бу сўзни Зайнобиддин ўзига ҳавола тутди. Кейин бир қанча сўзни қон чаплаб, ўқиб бўлмас ҳолатга келтирган эди. Англаб бўлган сўзлар узук-юлуқ маъно ҳосил қиларди: “бахтли онлар”, “ҳеч нарсага айрбошлагим...”, “бироқ сўнги ҳодисалар гирдоби”. Парчанинг йиртиқ кетган қисмида ёзилган жумлалар деяли бутунлай сақланиб: “энди бу муносабатларимизни тугатишга қарор қилдим. Гуноҳларимни ва сенга етказгум азобларни бағрикенглик ила кечиринингга умидворман. Бугун балки биз Рамазони шарифда кутган Қадр кечаси Қадр кунимизга айлан...” Яна қон, яна яримтаки сўзлар: “учрашувимиз”, “норасида”, “тасодиф”, ва булар орасида иккита сўз бош ҳарф билан ёзилиб, ўртасидан қип-қизил доғга айлаган эди: “Мирза” ва “Муртад”.

Терговчи бу қоғозни тинтув пайтида қўлга киритганида, хатнинг орқа томонига товшаланган Зайнобиддиннинг қони билан:

Дилам хазонае асрор буд, лек дасти қазо

Дараш бибасту, калидаш ба дилситонам дод!

деб ёзилганди.

Мухаммаси Ироқ

Бу хати билан Зайнобиддинни сўроққа тортиш асносида терговчилар бояги “Мирза” ва “Муртад”да ўз жиҳозлари ёрдамида Мирзаҳаким билан Муртазонинг отларини ўқиб чиқаришдими, ё бошқа далиллар, жумладан уларнинг ўтмишдаги “қилмишлари” рўйхатда қолганиданми, қандай бўлмасин, буларнинг иккисини-да излашга тушишди. Аммо уларнинг иккисидан ҳам бурун терговчилар тўрига Отагелди билан Қўзихон тушишди. Андак ғалат гапирдим. Тўрига тушишгани йўқ, кўча-кўйда Мирзаҳакимининг қидирувда бўлганини кўриб, Отагелдининг ўзи терговчи олдига кириб келди.

- Қаерда ва қайси чўйрада кўрдинглар уни? – деб бошлади гувоҳлик сўроғини терговчи (шу ерда эҳтиёт шарт қистириб кетайлик: Итбаснинг ўғли Сарибай эсингизда борми-йўқми, бироқ орада шунча йил ўтиб биз уни унутмадик – мана энди у хизмат поғоналаридан кўтарилиб “окумет”га терговчилик қилмоқда).

- Найсон ойининг учида фалончи қаҳвахонада дугонам билан ўтирганимизда, лўли-аравада бу одам қаҳвахона олдига тўхтаб, бизга яқинлашди-да, пул сўради.

- У билан сўз қотишдингизми? Оқча бердингизми?

- Йўқ. Ўрнига столимизда ҳали ичилмаган шампан шароби турган эди, ўшани бериб юбордим.

- Нимага?

- Чунки қулоғимга энгашиб, агарда пул бермасанг, дугонангни шарманда қиламан, деди. Шундан кўрқдим. Важоҳати ёмон эди.

- Нимасидан кўрқдингиз?

- Билиб бўладими буларни. Эсимга қишлоғимизда бўлиб ўтган ҳодиса тушди ўшанда.

- Қанақа ҳодиса?

- Ашир-қийшиқ деган биз тенги йигит бўлгич эди. Шу йигит отасини хонавайрон қилиб, ую бор бисотини гаровга қўйиб ютқазиб юборганида, отаси уни оқ қилган. Бироз вақт ўтгач гаровгир туш кўрадими-ей, ё инсофга келадими, иш қилиб бор бисотни Ашир-қийшиққа қайтариб беради. Устига Ашир лотерея ўйнаб, энга ката пул совринини ҳам ютиб олади. Бераман деса, Худо қинғир-қийшиққа ҳам бераверар экан! Буни эшитган отаси йигитни маҳкамага тортади. Маҳкамага боришдан олдин кастим-шимлар кийиб, бўйинбоғлар бойлаб, Ашир-қийшиқ менга ўзини кўрсатади-да: “Қалайман?” – деб сўраганида, мен: “Зўрсану, қўлингга яна тилла занжир етишмаяпти-да”, - деанман. Ўшанақа занжирни мендан аллақанча пулга сотиб олиб, у маҳкамага занжирини ўйнатганича кириб боради-да, отасига юзланиб: “Сен мени кимлигимни биласанми ўзи?!” – деб ўдағайлайди. Шунда отаси эл олдига иштонини шартта ечиб: “Мен танимасам, мана буним танийди сени!” – деган. Ана шу ҳодиса эсимга тушиб кетди ўшанда...

Терговчи Отагелди ҳикоясини бўлмасдан тингласа-да, ҳатто жилмайганича йўқ, балки столнинг тортмасидан шампан шишасининг кўти синган бўлагини чиқариб, Отагелди томон узатди-да:

- Чақадан суғуриб мана бу шишани унга берганмидингиз? – деб сўради.

Отагелди бирданига сергак тортди. Сергак тортиш ҳам гапми, бўздек оқарди. Шишанинг номини ўқиб, ундаги қон изларига тикилди-да:

- Балки... – деб пичирлади.

***Не савдолар боша солдинг, бу савдолар оз ўлмасму?
Ки банд эттинг оёғларни, яна бандлар ёзилмасму?***

Биринчи сақил

Икки кундан кейин: “Барида мен айбдорман, мени қаманглар!” – деб Сарибой-терговчи хонасига кўзлари йиғидан шишган Қўзихон кириб келди.

***Ҳосилим барқи ҳаводисдан маломат боғидур,
Маснадим кўйи-маломатда фано тупроғидур,
Зор кўнглум танда зиндони бало дутсоғидур,
Раҳм қил давлатли султоним, мурувват чоғидур...***

Ёш умрига қарамай, кўпни кўрган Сарибой-терговчи унга ҳам қулоқ тутди. Бошида Қўзихон ўзининг Қут-охун билан бўлган жафокаш ҳаётини сўзлади. Терговчи пинагини бузмасдан бир нарсаларни ёзиб ўтиргандек бўлди. Бу ҳикоя ила терговчининг кўнглини тебратмагач, Қўзихон эрини яқинда йўқотганини кўзига ёш олиб сўйлади. Бағритош эканми терговчи, ё хушёрлигини йўқотмасларданми, яна оху-войни бузмасдан тинглагандек бўлди. “Биласизми, ўша куни Отагелди-оғам билан учрашувимиз олдидан менга Инглизстондан сим қоқишди... Ким дейсизми? Поччангиз ўлим тўшагида ётганларида унга қарашда ёрдам бериш учун қашқадарёлик бир қизни ёллаган эдим, шу денг, мен уйда бўлмаган кунларнинг бирида поччангиз ўлгур шу қизга... тегишиб кўйибди...”

Терговчи ҳикоянинг шу нуқтасида мудроғидан уйғонгандек: “Тегишиб кўйибди? Қип-кўйиптими?” – деворса бўладими. Қўзихон ҳижолат тортиб: “Ҳа, итлигига борибди-да!” – деб қўл силтади. “Йўқ, сиз қилмиш кўрсатмангизда чинлиқ бўлинг. Айтмоқчисиз-ки, турмуш ўртоғингиз Қут Охунов Нозлигул исмли бу қизни зўрлик билан жинсий алоқага тортган, шундайми?” - “Ҳа...” – дея шивирлади Қўзихон, ва бирданига сесканиб: “Сиз унинг исмини қаердан биласиз?!” – деб сўради чўчиган овозда. “Биз бу ерга қилиш эмас, билиш учун кўйилганмиз!” – деди урғулаб терговчи. – “Кейин... Нозлигул билан маслаҳатлашиб, мен уни опасининг ёнига, Инглизстонга жўнатадиган бўлдим”. – “Демак, жиноятни хаспўшлаш мақсадида сиз жабрланувчини чет элга жубаргансиз, шундайми?” – “Йўқ... ўзи бошимдан ўтгани учун... унга ёрдам бермоқчи бўлдим...” – “Сиз, кўка, гапни олиб қочманг, эрингизнинг қабиҳ қилмишини ошкор этиш ўрнига, сиз унга шериклик қилиб, жиноят изларини қоплашга урингансиз. Биласизми, бунга неча йил қамоқ жазоси берилишини?! Қани, кейинги босқич ҳақида сўзланг-чи!” – “Қанақа босқич?” – “Ўзингизни қувликка солманг. Жиноятнинг учини беркитиш ниятида Нозлигулни Англияга жўнатдингиз, сўнг...” – “Сўнг, у ерга боргач у бир ҳинду йигит билан севишиб қолиб, нима қиларини билмасдан менга уч-тўрт мартта олдин ҳам сим қоққан эди. Лекин бу сафар ўзида йўқ хурсанд. Нима бўлди? – десам, тўйимизга опам рухсат берди, - дейди. Опаси ҳижобга кирганлардан эди... Шунда мен ҳам қувонганимдан кечроқ Отагелди-оғангизга шампан шаробини буюртирган эдим... Кошки ўшанда билсайдим мен ўлгур... Сизнинг ҳам қизингиз бордур, шунинг ҳаққи-ҳурмати, бир қошиқ қонимиздан кечинг, жон терговчи иним...”

***Истайиб бир чора чўх елдим, югурдим ҳар ёна,
Раҳм этиб бир кимса имдод этмади мутлақ мана,
Чорасиз қолдим, мурувват истайиб келдим сана,
Раҳм қил давлатли султоним, мурувват чоғидур...***

Иккинчи сақил

Найсон ойининг ўша учинчи куни қонли ҳодисалардан саккиз юз олтмиш олти йиғоч йироқда Кабир келишилган вақтда Гулчамбарнинг қайнонаси уйига етиб келди. Беш-ўн дақиқа кутгач, у черков ёнидаги бу шинамгина уйнинг оғир эшигига қоқди. Бир пасдан сўнг ичкаридан қадамлар товуши эшитилиб, аввалига Гулчамбарнинг ўзи, кетидан эса унинг қайнонаси оёқ

учларида чиқиб келишди. “Боламни энди ухлатдим”, - дея шивирлаб тушунтирди Гулчамбар ва қайнонаси бир Кабир юзига, сўнг машинасининг рўйхат рақамига ишончсизроқ назар ташлагач, Гулчамбар у билан хайрлашди-да, машинага ўтирди.

Олдиниға гап яна қовушмади: Гулчамбарнинг хаёли ҳануз боласида бўлса керак, Кабир эса қайнонанинг сардона қарашини ҳамано эсларди. Шаҳарчадан чиқа бошлаганида, Кабир: “Кунингиз яхши ўтдими?” – деб сўради. “Ҳа... – деди ўйчан кайфиятда Гулчамбар. – Боғда овқатландик, кейин бироз телевизор кўрдик”. – “Қизикроқ у-бу нарса эканми?” – “Шаҳид бўлмоқчи бир йигит ҳақида бир ҳужжатли филм. Ҳар бир урушга бошини суқиб боқибдию, уни ё аввалдан ушлаб олишибди, ё касалликка дучор бўлибди. Охирида Қуддуси Шарифга бориб ўзини портлатмоқчи бўлса, бомбаси портламай, оқибатда чўкиб ўлган экан, Худо раҳмат қилгур...”

Шу дам машина “ғийқ!” этиб таққа тўхтаб қолди – ёндан уни урай деб бошқа бир машина атиги бир қаричгина қолганда “ғув” этиб буларнинг олдидан учиб ўтди. Оппоқ бўзарган Кабир дафъатан лаънатлаб юборди уни. Бир зум сукунатда ўтгач, у орқасига ўгирилиб: “Кечирасиз... йигитнинг оти Болиғ эмасмиди тасодифан?” – деб сўраганида чўчиб оқарган Гулчамбар бошини лиққиллатди... “Сиз ҳам кўрдингизми бу эшиттиришни?” – деб сўради у бироз жимжитликдан сўнг. “Йўқ, мен сизга мана буни ёзган эдим”, - деб Кабир унга бир қоғозни узатди. Шилдироқ бу қоғозга қизил сиёҳ билан хаттотлик услубида гўзал бир гулчамбар шаклида алланарса ёзилган эди. Гулчамбар ўзининг ҳайратини яширолмади, оҳ! – деди. “Нима ёзилган бу ерда?” – деб энтиқди. Кабир машинасини қайта юргизар экан:

***Дилам хазонае асрор буд, лек дасти қазо
Дараш бибасту, калидаш ба дилситонам дод...***

деб ўқиди. Гулчамбар узоқ сукутга чўмди. Машина кенг ва баҳаво инглиз далалари оралаб борар экан, осмондаги учқур булутларга қараб Кабир: “Дарвоқеъ, мен суриштириб боқдим, туркманларнинг концерти йўлимиздаги шаҳарчада нисбатан эртароқ экан... Роса мақташди...” – деди. Гулчамбар бир онга ўйланиб: “Унақада билетлар сотилиб бўлгандир...” – деди. “Мен эҳтиёт шарт иккитасини буюртириб қўйган эдим”, - деб овозидаги титроқни яширишга ҳаракат қилди Кабир. “Лекин йўлимиздан кеч қолмаймизми?” – деб сўнгги эҳтиёт чорасини кўрди Гулчамбар. “Йўқ, у ёғи яна бир ярим, икки соат йўл. Обориб қўяман...” Орада яна жимжитлик турди. Беқарор Кабир уни яна бузди: “Нима қилай, шаҳарчага кираверайми?” Гулчамбар ҳам дарров жавоб бергани йўқ. Кўзи Кабир ўнгидаги кўзгуда унинг кўзи билан учрашгач, далол овозда:

***Дилам хазонае асрор буд, лек дасти қазо
Дараш бибасту, калидаш ба дилситонам дод...***

деб пичирлади...

Ярим соатдан кейин иккиси концерт залига алоҳида-алоҳида кириб бориб, ёнма-ён ўтиришди. Концертнинг ўзини айтмай, туркман мусиқасини билганлар кўп: ҳазин қумнинг очиқ саҳрода увиллаб, бархандан янги уюмга учиши янглиғ. Ё ёлғиз саксовулми, юлғуннинг бу шамолу, бу қумдан эгилиб увиллашидек оҳанг. Орада эса бошқа халқларда камрак учрайдиган ўйноқилик, шаддодлик:

***Икки ошиқ бир-бирига базм этар,
Чўлроқ ерга борса жони хазл этар,
Кўйлагидан чиқарсам деб азм этар
Мутдахо бўлганда ёр маммаларинг...***

Концерт олқишлар кетидан бирор соатга ортиқроқ чўзилди, концертдан сўнг

томошабинланинг барини Юсуф-деде Озимун деган жавонмард инсон ўз зиёфатига таклиф қилди, у ерда ичганлар шаробдан маст бўлишди, ичмаганлар – кайфияту сурурдан. Ўша ерда танишиб қолгандек Гулчамбар билан Кабир кўчага бирга чиқишганида, аллақачон қоронғу тушиб бўлган, осмонни эса қуюқ абри найсонлар қоплаган эди. Шаҳарнинг чароғон чироқлари остида ўз машиналари тараф жимликда қадам ташлашар экан, бу қадамлару, тиниб-тинчимас шаҳарнинг битмас шовқини бояги ғамгину шўх сурудга айланарди:

***Фалак чархин чекар эвриллар тиздир,
Кўчилган – ўтовдир, юрилган – издир,
Дунё бир хуш сурат ободон қиздир,
Қўлга тушмас, ошиқ бўлганинг қолар...***

“Кеч бўлиб қолди”, - деди ўйчан овозда Гулчамбар. Овози оҳангида нечук беқарорлик сезган Кабир кафтини осмонга тутди-да: “Чамамда ёмғир ҳам қуйиб юборадиган...” – деди. Бироз сукутадан сўнг очик ҳавога сўзлагандек, Кабир: “Балки йўлга чиқмай шаҳарда қолан тузукдир?” – деб сўради. Гулчамбар жавоб бермади. Улар машинага ўтиришди, бироқ Кабир моторини ёндиришга шошилмасди. Қоронғуда иккисининг кўзи кўзгуда бир-бирига тушди. Кабир юзини ишқаб, кўзларини уқалай бошлади. Нималар кечаётганди унинг қалбида шу он? У сукунатни концерт хотирасими, шоҳидком Болиғ ҳақидаги филму у филм кетидаги узоқ тақдирни ифодаловчи сўзлар ила бўлмоқчи бўлди, аммо тили негадир лол, ичи эса бу қоронғуликда зоеъ сўзлар эмас, тилсимли бошқа бир нарса тусагандек, бўм-бўш эди... Негадир яна бояги туркман куйининг номуносиб сўзлари хаёлида қалқди:

***Ёшимнинг сўнгида ташладим қурра,
Насиб бўлса қари гўрда ёш барра,
Камина, армонинг қолмасин зарра,
Кулганда титрашар, қиз, маммаларинг...***

Калон Сақили

Отасининг учи билан еттисини ўтказиб, шаҳарга қайтган Муртазо йўл-йўлакай ўзининг дарахтлару деворлардаги расмлари кўпайганини кўриб: “Эсиз, отам булардан баҳраманд бўлмади”, - деб қуюкиб қўйди. Уйига кириб келса, уни миршаблар кутиб ўтиришибди. Йўқ, тўю-тугунга чақириб келгани эмас, терговчининг қоғозини кўрсатиб, қўлига ўша заҳотиёқ кишан солганлари. “Нима бўлди ўзи?! Тушунтирсангиз-чи!” – деб сўраса: “Сенга терговчи барини тушунтиради!” – деб ўзларининг катақдор машинасига солишди-да, ғувиллатиб терговчининг олдига олиб кетишди. “Буларнинг бари қайта-қайта кўрган тушим эмасми?” – деб уйғонишга ҳаракат қилади Муртазо, лекин ёки бу бадбахт туш давом этаверади, ё-да буниси туш эмас, ўнгида рўй бераётган ҳодиса...

Ана: “Ҳофиз, эсингиздами, бизнинг маҳалламизга ҳам Аслиддин-акаларнинг тўйларига яқинда борган эдингиз?” – деб турган мўйловдор мелисани аниқки ўша тўйда кўрган. Чунки уч соатга деб белгиланган базмда орага тўппонча тутган шу мелисани қўйиб, уни беш соат сайратишган. Бундан Қўзихон деган бечора аёлнинг эрталабки маракасига кечикиб борган эди Муртазо... Йўқ, буниси туш эмас...

Машинадан тушириб уни бино ичига олиб киришди. Бурунга беш йил нафас олинган димиққан хид урди. Йўқ, бу туш эмас. “Астағфирилло, астағфирилло!” – деб борарди кетсиз даҳлизлар бўйлаб Муртазо. Йўқ, буниси туш бўлиши учун хийла даҳшатли. Ниҳоят уни ертўлага тушириб, усти-бошини тинтув қилишди-да, чўнтақларидаги бор нарсани қоқиб олиб, шимидан камарини суғуришдию: “Шу ерда кутасан!”, - дея, тош ҳужралардан бирига қамашди. “Нима бўлди экан?!” – деб ўзини бир йўқотар, бошқа дам ўз-ўзига далда бериб: “Йўқ, бу хато, ахир мен ҳеч нарса қилганим йўқ-ку!” – деб ўйлар, бироқ ўтган сафар ҳам бирон қилмишсиз

йилларчаин қамалиб кетиши яна юракка ғулғула соларди.

Қанча вақт ўтди бу ўртанишларда, сезгани йўқ Муртазо, аммо бир пайт темир эшик очилиб, катакка бир даста қоғоз кўтарган бир киши кириб келди. Юзи алланечук таниш кўринди Муртазога. Диққат билан тикилиб боқса – биринчи қамалишида унинг қўлтиғида бўлган Сарибой – Итбаснинг ўғли. Роса севинди Муртазо туйқусдан, мени кутқаргани келди Сарибой, дея унинг истиқболига шошилди. Аммо Сарибой темир столга қоғозларни ташлади-да, ўзи нариги тарафига ўтириб, салом йўқ, алик йўқ:

- Сиз фалончи йилнинг фалончи ойию кунда туғилган Муртазо фалончи ўғлимисиз? – деб сўради.

Муртазо ҳали ҳам ўз кўзига инонмай:

- Сарибой, сизмисиз? Итбас оғамиз эсон-омонми? – деб шивирлашда давом этди.

- Бу мезгилда саволларни мен бераман, тушунтира билдимми? Демак, қайра айтаман: Сиз фалончи йилнинг фалончи ойию кунда туғилган Муртазо фалончи ўғлимисиз?

- Ҳа-ҳа... – деди тутулиб Муртазо. Йўқ, бу туш эмас... У эндигина ерга қўйган отасини эслаб: Аслида мен шундай-шундай кишининг ўғлиман. Эндигина уларни ерга топшириб келяпман... – деди.

Сарибой-терговчининг қулоқлари динг турди.

- Ерга топшириб келяпман? Нима бўлди? Ўлдими?

- Ҳа, қазо этган эканлар, шунга мени топиб чақириб келишган экан, охириги беш кун ўша ердайдим...

- Демак, отангиздан ҳам дарак олмаган экансиз-да?

Қозоқларда бу кечириб бўлмас гуноҳ эканлини яхши билан Муртазо дудуқланиб қолди:

- Йўқ-қ, м-мен...мен... – нима дейишини билмасди у.

- Ҳа, сиз...сиз... сиз Муртазо фалончи ўғли мамлакатимизнинг жинойи қонунининг фистончи моддаси бўйича фуқаро Нигара Фалончиева ва Шаҳобиддин Зайнобиддин ўғлини қасддан ва зўраки ўлдиришда айбланасиз!

“Нима?” – деб қайта сўрамоқчи бўлди Муртазо, лекин миясига урган қон бурнию-оғзи, кўзу-қулоғидан отилиб кедими, у ўтирган ерида беҳуш қулади...

***Ураинму бошима саккиз биҳишту дўзахин,
Бўлмаса васли менга икки жахонни на қилай...***

Насри Ироқ

Сарахбори Ироқ

“Қаро кунлар тушди менинг бошимга...” Яна, биродарлар, беқарорман. Қани энди қиссамни кўтаринки оҳангда манзили томон учган елкандек тугатсам. Чолғуларнинг бари қўшилиб, овозларнинг бари жўр бўлиб самовий интилишда бахт қўшиғини энг юқори пардаларга кўтаришса! Наҳотки мен истамайман буни?! Айтадиганимдан эса, э воҳ, ўз кўнглим озурда. Аммо йўлга турганингиздан сўнг сиз бошқарасизми йўлни, ё йўл бошлайдими сизни – буниси бахсталаб мавзу. Ихтиёр ўз қўлимда эмас...

Сўнги жумлани айтдим, яна ўйланиб қолдим. Аввалроқ “тақдир” дедик, “тадбир” дедик, буларнинг орасида ихтиёр эркигаю, озод танловга шама қилгандек бўлдик. Шу боқимдан сўнги жумлам ғалатиноқдек. Лекин шу ерга келиб ўз қўлёмаларини ёндириб ташлаган бир ёзувчини эсладим. Балки-да асл йўли шудур, деган истиҳолага ҳам бордим. Чунки “яратувчанлик”, “санъат” деганимизда, инсон кибори, санъаткор кибори уни ич-ичидан Яратувчига, Қодиру Қаҳҳорга менгзатади: мана, йўқдан бир нарсалар ясаепману, деб ўйлайди у. Йўқ одамзотнинг бўлмаган ҳаётини тўқиб чиқдим, яъни буниси ҳам алал-оқибат кун-фаякун эмасми?!

Ана ўша қўлёмаларини куйдириб юборган ёзувчи ҳам шу каби хаёлларга бориб, ўз-ўзидан чўчиб кетган чамаси. Шоядки унинг ёзувчи тасаввурию тахайюлида нариги дунёга риҳлат

қилгач, унинг тўқималари шаклга кириб ўз “яратувчисини” қуршашга киришган. Бадансизу юзсиз бурун: “қани менинг жисмим?!” деб қувласа, ўлик руҳлар: “бизга бадан бер!” – деб ёпиша бошлаган эса не ажаб?!

Бундан мен ҳам ҳайиқаман, бошдан оёқ муттасил беқарорлигимнинг боиси ҳам шу. Бироқ менинг қўрқувим янада қўрқинчлироқ. Яраувчига шерик бўлиш истаги “шерик” сўзининг ўзаги бўлмиш ширкнинг ўзгинаси эмасми?! “Адабиёт” деймиз биз, яъни ўз вазифамизни аввалданоқ “адаб”, “одоб” билан чегаралаймиз холос. Бошқа тилларда, бошқа динларда буга ёндошув ҳам анча фарқли. Оврупа тилларида биз “адабиёт” деган нарса “харфкашлик” деб аталади. Хитой тилида эса “нақшошлик”. Бунинг ҳиндчаси умуман “биргалик”дир. Хулосаларни ўзингиз чиқараверасиз, азизим.

Эрким ўз қўлимда эмас деганимда, ана шу ваҳм, ваҳима ҳақида айтгандекман. Шунинг учун нозиктабиат ўқувчимдан бояги енгил елканнинг, афсус, пайдо бўлмаслиги учун узр сўраб, айтишим вожиб бўлган гапда эс-хушимни жам қилсам... У эса:

***Лабини қасдима тишлар юзига телмурсам,
Боқиб туриб неча ўз жонимни жафо қилайин?***

Биринчи тарона

Нигорининг энди бу дунёда йўқлиги кўникиб бўлмас тўйғу, фикр, хаёл эди. Бўшлиқнинг бир туридек. У билан уринасан уни тўлдиришга, бу билан, бироқ бирон нарса қўл келмайди; қуёш ҳам осмонда ҳар кунгидек, инсонлар ҳам ўзгаргани йўқ: бири – жаллоду, бири – қурбон, ўзинг ҳам етти ёшингда қандай бўлсанг, ҳозир ҳам ўша йўсинда ич-ичингдан мўралаб турибсан, бироқ барибир тўлдириб бўлмас бўшлиқ... Унга на юрагинг зарби етади, на нафасинг чуқурлиги, на жонинг оғриғи...

***Жонга чун дермен не эрди ўлмагинг кайфияти,
Дерки боис бўлди жисм ичра маразнинг шиддати...***

Рухий фалаж деса буни, сўзона юраги остидаги бўшлиқ бирам ачишади-ей, бирам ачишади. Лекин ташқи ҳаётда жисм сўроққа тутиладими, қийноққа, ё тўрт деворли тош катагдаги тош ётоқда ҳудди харсанг тош устида ўтиргандек узоқ бир нуқтага бемақсад тикиладими – унинг бу жонга алоқаси қолмагандек. Бу жисмга нисбатан руҳ чиндан ҳам фалажга йўлиққандек.

Муртазонинг – бу айролиқни Муртазо деб атаб бўлса - фикри-зикри Нигорсиз қолган, ё-да аниқроғи, Нигор ўрнида қолган бўшлиққа жамланган. Нимага, - деб ўйлайди у, - ўша куни мен уни ташлаб кетдим?! Ахир хиёбонга борсайдим, у билан ваъдалашгандек учрашсам, сақлаб қолган бўлардим уни! Келишган эдик-ку, энди бирга яшаймиз деб, фарзандимизни бирга ўстириб, унга ука-сингил ғамини еймиз деб... Нега кетдим ўша куни?! Ахир отам бўлса ўлиб бўлган экан, мен бордим – нимаю, бормадим – нима? Барибир тирилтириб беролмас эдим-ку! Ундан кейин “ота”, “ота” дейман, мен танимаган, умримда кўрмаган инсон бўлса... Нимага кетдим мен ўзи?! Кошки қолсайдим ўшанда! – деб тинимсиз ўз-ўзини тергайди Муртазо ва яна ўша битмас-туганмас бўшлиққа боқади. Нигор ўрнини эгаллаган бу бўшлиқ Нигор шаклини ола бошлайди шунда.

***Юзинг била қошингдин ўзгага назар солсам,
Ханжар олибон қўлга кўзимни ўяй дерман...***

Иккинчи тарона

Муртазони одам танимас Сарибой-терговчи Зайнобиддин билан юзма-юз юзлаштирганида, Зайнобиддин аввалига Муртазо томон муштларини тугиб ташланди, аммо Муртазонинг қимир этмаганини кўриб, бирданига унинг кўксига ўз бошини ташлади-да, титраб-титраб йиғлай бошлади. Муртазонинг онгидан пайдарпай хаёллар кечиб ўтди: “У ўлган эди-ку! Бу кўлка унинг тинчимаган, норавон руҳимикан? Улимини ўзим тилаган эдим...” Кейин кўкрагида кийими намланганидан сесканиб, негадир узоқ қамоқдаги илк учрашувларини, битта кўрпа остида, бита ёстиқ бўлишиб ётганларинию, ўшанда Муртазо муллабачанинг кийимини хўл қилганини эслади. Нега эслади бу кўлка хотираларни?

***Жисмдин сўрсамки не эрди бу заъфингга сабаб,
Дер анга бўлди сабаб ўтлуқ бағирнинг ҳирқати...***

Қайдин билсин Муртазо Зайнобиддиннинг илк хуружи сабабини, ахир у Зайнобиддиннинг ўша найсон куни хиёбонда булар иккисини пойлаб юрганини билмайди-ку! Ваҳолонки, энди у: кошки ўшанда Нигор хиёбонда Муртазо билан бўлсайди, тирик қолармиди, - деган ўйда Муртазо кўксига ўз йиғлоқ бошини ташлагани сабабидан ҳам огоҳ эмас.

Ўша юзма-юз сўроқда асосан Зайнобиддин гапирди. Ўзига бегона бўлган ёр ҳақида, ўзига етим бўлган ўғил тўғрисида, ўзига ёв тутган ўнгидаги дўст борасида...

Муртазо эса унга қараб, нуқул бечора Нигорини кўрар ва қай бири ўлиб кетган кўлка эканлигини ажрата олмасдан, мўлтираб сукут сақларди.

***Ўлимдан зарра ваҳмим йўқ ва ё кўрқунчим андин кўп,
Қачон ўлгайману, кетгай бошимдан ёрни савдоси...***

Учинчи тарона

Жиноят устига жиноят юкларди Муртазонинг эгик бўйнига ўлиб кетган шужоъ Итбасинг нобакор ўғли Сарибой-терговчи. “Биз Шаҳобиддин Зайнобиддин ўғлининиг ирсиятини текширувдан ўтказдик. У – сизники билан мутаносиб. Бу дегани шу чоққача сиз ўз оталигингизни яшириб, ўғлингизга на моддий, на маънавий ёрдам бергансиз!” – “Ахир мен қамоқда эдим-ку, ундан сўнг Шаҳобиддин менинг ўғлим эканлигини Нигор менга яқиндаина ошкор этганди...” – дейишга ҳам тили бормасди унинг. “Гувоҳларимиз, - деб айбловларда давом этарди терговчи, - яқин ўтмишда сизнинг қатл этилган фуқаро билан биргаликда вояга етмаган Шаҳобиддин Зайнобиддин ўғлини панжара ортидан кузатганингизни бизга етказишган. Буни қандай изоҳлайсиз, айбланувчи? Ё аввалига унинг онаси билан тил бириктириб, норасида болани қатл этиш ниятида фитна уюштираёган эдингларми?”

Муртазонинг ақли терговчи сўзларида мантиқ ўз-ўзига тескари келаётганини англаса-да, миясида бошқа хаёл: “Қозоқлар соддадил бўлгич эди, бунинг дажжоллиги қаердан урчиб келяпти экан?” – терговчига қарши чиқишга хоҳишию мажolini йўққа чиқарарди. Нигорни деб у ахир ўз зурриёдини ҳам унутди эмасми?! Кези келганда нодонликда “балки болани муллабача отасига қолдирсак у ажрашишга кўнар?” - деган дамлари бўлмадимми?!

***Чун бағирдин сўрсам айтур андин ўт тушди манга,
Ким кўнгулга шуъла солди ишқ барқи офати...***

Тўртинчи тарона

Кўнгулма қилсам ғазаб айтурки кўздиндур гуноҳ,

Кўрмайин ул тушмади бизга бу ишнинг туҳмати...

Ҳодисалар бирин-кетин узлуксиз бир кун давомида юз беряптими, ё уларнинг орасида кунлару ҳафталар ўтяптими – буни Муртазонинг ҳатто уқув кўрган мияси ҳам илғамас эди. Мана Сарибой-терговчи унинг кўз ўнгига энди танишсифатдек бир сўлим аёлни ўтқизиб, яна бир нарсаларни тергар, яна аллақайси айбларни Муртазо бўйнигами, бу аёл гарданигами, ё иккаласининг устига юкларди.

“Сиз, айбланувчи, Қўзихон Қозоқ-ойим қизининг маракасига саҳар соат беш яримда келаман деб, аслида соат етти яримда кириб келганингизни қандай изоҳлайсиз? Бу икки соат вақтни қаерда, ким билан ва қандай фитналарни уюштириш мақсадида ўтказдингиз?” Аммо Муртазо миясини нажотбахш туман қоплагандек:

***Нетонг бўлса дамимдин дудлар ҳар лаҳза соид ким,
Ниҳони доғлар кўнглумда ўртарсан азоб айлаб...***

“Қасд йўлига кириб, тил бириктириб, Ҳожихўжа ўғли Мирзаҳакимни ўз ташкилотингизга аъзо қилиб, унинг қўлига жиноят ерида топилган шампан шишасин туқазиб...” – терговчининг овози Муртазонинг бу туман ичида абадий уйқуга кетмаслигин кўриган янглиғ, чўпчак устига чўпчак айтгандек, қўлоққа эмас, юрагу бағирга эмас, катта очилган кўзга ўзини намойиш этарди...

Бешинчи тарона

- Сизнинг “Муртад” деган лақабингиз бўлганми?

Бу саволдан Муртазо илк бор сесканиб кетди. Унинг “Муртад” деган лақаби бўлганми? Ким кўйган экан бу лақабни? Ё лақаб эмасми бу? Сарибой яна барини атайин чалкаштиряптими? Гуноҳларнинг хабисаю кабираларининг барини қилган бўлса бу дунёда, муртад бўлмай яна ким бўлсин у?! Лекин бунинг ҳам аҳамияти қолгани йўқ-ку сўнгги йўқотиш олдида... Ё Сарибой-терговчи – Сарибой эмас, Мункар-Накирнинг ўзимикан?! Кўзида иккиланса ҳам, аммо гурзиси қани унда?!

- Қайтараман, сизнинг “Муртад” деган лақабингиз бўлганми?

Яна сидқидилдан ўйланади Муртазо: на беғубору бетақво болалигида биров уни бу лақаб билан атаган, на устозларнинг ўлимидан сўнг шўру-шар кўйининг ҳар кўчасига кириб чиққанида ҳам ҳатто Хомиддек баттол-да уни бундай деб чақирмаганди. Қамокда-ку бу сўздан хабардор инсоннинг ўзи йўқ, барча ўз йўлида гумроҳу мутаҳҳам. Ўлимини тилаган касалванд Зайнобиддинми? Ё жанозасини унга мўлжаллаган отасими? Ким атасин уни муртад дея? Дунёда бировни муртад деб аташга кимнинг ҳаққи бор ўзи?! Ҳатто Пайғамбаримизнинг ўзларига ҳам атиги баширу назирлик ваҳий этилган эса! Ё айёр терговчининг ўзи тайёрлаб қўйибтими бу лақабни Муртазо учун?!

- Сиз мени эшитяпсизми ўзи?! Оҳирги маротаба сўраяпман: “Муртад” деган лақабингиз бўлганми?!

- Майлингиз... – деб жавоб берди Муртазо.

- Йўқ, сиз мени тушунмаяпсиз шекилли, мана ўқинг! – деб терговчи унга бир парча қоғозни узатди. Муртазо қип-қизил рангин қоғозга боқдию, бор вужуди билан бу нома Нигордан эканлигини туйди.

***Кўзга чун дерменки эй тардомани юзи қаро,
Сендин ўлмиш телба кўнглумнинг балою ваҳшати...***

Олтинчи тарона

***Йиғлаб айтар кўзки йўқ эрди манга ҳам ихтиёр,
Ким кўрунди ногаҳон ул шўҳи маҳваш талъати...***

“Азизим, мунисим, ёрим, нигорим, нозанинимсан деган сўзларни сендан эшитарканман, мен ҳам сенга “ниҳоли қоматинг сарвим, узоринг ёсиминимсан” дегим келади. Сен ёзиб қолдирган бу муҳташам ғазални ўқиғачоқ, кўзим ила дилим ушбу сўзларни кўраркан, “ҳавойи равзаи кўйинг, баҳори гулшани жоним” дея такрор-такрор айтгим келади. Шунда мен кузгим, қишқими боғларда биз бирга ўтказган бахтли онларни абадий баҳор тусида кўраман ва уларни икки дунёда ҳеч нарсага айрбошлагим йўқ. Ҳали ҳам ўша-ўша талабкори висолман. Кошки бу онлар абадул-абад давом этсайди, бироқ сўнгги ҳодисалар гирдоби мени аллақандай ғулувга соляпти. Келишганимиздек, эрим билан ажрашмоқчиман, энди бу муносабатларимизни тугатишга қарор қилдим. Унга айтмоқчи бўлганим: беш йил ҳаётимиз ҳаққи-ҳурмати, гуноҳларимни ва сенга етказган азобларимни бағрикенглик ила кечиришинга умидворман. Бугун балки биз Рамазони Шарифда кутган Қадр кечаси Қадр кунимизга айланар. Хиёбонга борган эдим, сен йўқ экансан, кўнглим ваҳимага тўлиб бормоқда. Учрашувимиз ерида бир гул қолдирдим. Уйга, норасида боламиз ёнига шошилдим. Кечроқ келган бўлсанг тасодиф юзасидан гулга қоқиларсан. Мен эса йўлда Мирзаҳакимни кўргандек бўлдим. Қўрқяпман, Муртазо, эшикларни барини тамбаладим... Ўзим ҳам майлига, сени йўқотгум йўқ...”

***Ҳар на ситам ўлса қилғил, эй чарх,
Солма ораға вале жудолиғ...***

Муртазо бир зумга кўзини юмди-да, ширин ним-бедорлик, ним-уйқуда ташна кўзларини қайта бошдан-оёқ хат узра югуртирди:

“Азизим, шу кунгача сени азизим деб ўйлашим, чақирим, юракда тутишим биз бирга яшаган бахтли онларни эслатса-да, мен уларни ҳеч нарсага айрбошлагим келмаса-да, ўзимда сўнгги журъату виқор ушоқларини топиб бу хатни ёзишга қарор қилдим. Буни илгарироқ айтишим лозим эди, бироқ сўнгги ҳодисалар гирдоби мени чалғитди чамаси. Иккимиз гуноҳларга ботдик. Оллоҳ кечирмаса, атрофимиздаги инсонлар, яқинларимиз кечирмайдиган гуноҳларга чўмдик. Шундан мен энди бу муносабатларимизни тугатишга қарор қилдим. Гуноҳларимни ва сенга етказгум азобларни бағрикенглик ила кечиришинга умидворман. Бугун балки биз Рамазони Шарифда кутган Қадр кечаси Қадр кунимизга айланар. Хиёбондаи бугунги учрашувимиз юз бермагани шунинг учун-да хайрлидир. Гуноҳларимизга норасида боламизни ботирмайлик. Қайтишда мен тасодифан Мирзаҳакимни кўриб қолдим. Қўрқяпман, Муртазо, бироқ буниси ҳам кўргуликнинг, тўловнинг, эвазнинг бир тури бўлса керак. Алвидо, беваслим...”

Муртазо қизил қонда ёзилган бу хатни ўқиди-да, серрайган терговчи ўнгида ўзлигини йўқотди. Бир зумга мияда чақин чаққандек бир байт гурсиллади:

***Ёзар кўз пардасина ашк шарҳ ҳоли билмаским,
Ўқунмаз қонла ёзилса ҳати авроқи ол узра...***

Ироқ мухайяри

***Эй Навоий, барча ўз узрин деди, ўлгунча куй,
Ким санга ишқ ўти-ўқ бўлди азалнинг қисмати...***

Воқеа ўлароқ мен айтадиганимни ортиғи билан айтиб бўлдим. Шу ердами, эртароқми, қиссага нуқта қўйсам бўларди-ю, кўнглим тинчимаяпти. Мен ўз умримда авлиёликни даъво

қилган шайхларни муллоларнинг бир қанчасини кўрдим. Мурувватим сустлигиданми ё бошқа сабабданми, буларнинг ҳидидан, исидан қониқмадим. Ўгрилиб ҳаётимга боқсам, атрофимда ўралашиб юрган бувим дейсизми, аммамми, катта тоғамми – шу жўнгина одамлардан авлиёлик иси келаркан. Катта бувамми, буваларимми – булар болшевойлар даврида кими қамалган, кими отилган, бироқ “пир” деганда, “нуроний” деганда, кўз олдимга нуқул ўша қамалган катта бувам келади.

Муртазонинг бошидан кечаётганларини ҳам ўйласам, негадир камолоту авлиёлик ҳақида ўйлайман. Бу дунёда неки ришта бор экан, барини кесди, баридан кечди эмасми у?! Фано деганимиз бу бўлмай яна нима бўлсин ахир?! Лекин нечун, не сабабдан, не мақсадда, нимани ё кимни деб кечди? Севгиси деб, Нигори деб, Ёри деб, унинг Васли деб кечмадимми?! Муртад қанию, инсони комил қани? Савол кетидан савол, худди ўзим терговчига айланаётгандек...

Ёки ўша тош устида бир қоронғу кеча: “Ёрилтош! Ёрилтош!” – дея ҳайқириб, мажнунваш бир ҳолатда ўз иссиқ тани баҳридан кечмоқчи бўлиб журму-гуноҳларнинг йўқотишларнинг балкида энг каттаси ўнгида мана бу шеърини эслаб, бечорау бехонумон бўлганданми менинг мудом беқарорлигим?

Буниси ҳам янги ёзувда қолаверсин:

Savol - hiqichoqdek - esni tortgani kabi...

***... nima demoqchi ekanman, esimda yo'q.
Balki haqiqat bilan yolg'on orasidagi pardaning
nafasingdanmi, ko'cha shamolidanmi hilpirashi, yoki***

***bu pardaning gardaningga tushgan og'irliginimi -
faraz qil bu qizga rostlaringni barini bildirding:
ko'chalarda yurganimda entikkan ashularim - sening,
ertanggi kun botmas og'ir quyoshdek ko'nglimga seni deb,
ko'ylak ortidagi badaning - isitmam mening...***

***Yo'q, seni aldaganim ma'qul, o'zimni aldaganim ma'qul,
bu o'tkinch bir narsa - nafasimning ko'k yo'taliyu, yuzimning qizamig'i bir nav',
bir kun emas bir kun namlanmaydi shamoldan ko'zu, uvushmaydi sovuqdan qo'l,
sendek yalang yolg'onmi yo sensiz yolg'iz haqiqatga unab.***

***Kechalari yotar ekanman, o'ylayman: jonim
bir kun uchib ketsa-da, bu go'shtni, bu suyaklarni tashlab,
yer bilan qorishib yotgan jismimga achinaman, chunki chunonam
sen deb suyak zirqirardi, senga edi tashna lab...***

Вақти-бевақт: энг сўнги фожеа саҳнидан қочайми деб, яхшиси Муртазо қаҳрамонимни нуроний чол, пири самоий суратида тасаввур қилмайми, деб ўйлайман. Кичик давраларда қўлига танбур олса олиб, йўқса яланг овозда айтган ашулалари: “Ё тан набию”, “Мўмин шифоси” бўлсин. Овозу, ашула этиш услуби – ҳозирда йўқ бўлиб кетган услуб, “шиками” услуби – Содирхону, Мулла Тўйчилар услуби: ички овозда ташқарига эмас, ич-ичингга куйлаш услуби. Ҳозирда ҳамма бача овозида маъраганида тайинки шогирдлар ҳам кўп эмас, санокли, бироқ булар устози атрофида парвона, онда-сонда чет элдан мусиқа тарихини ўрганган олимами, ҳаваскор жувон учрашув сўраб сим қоқса: “Оёқларим бод бўлган, бу ҳолатда қандай кўринай сизга, бекам?” – деб илтифоти комил ила ўз олдига аёл зотини йўлатмаса...

***Дилам хазонае асрор буд, лек дасти қазо
Дараш бибасту, калидаш ба дилситонам дод...***

Йилда бир маротаба найсон ойининг учинчи куни пиримиз қўлларига дуторларини олар ва оҳиста, ўктам овозда “Қаро кўзум”ни хиргойи қила бошлардилар. Нафас билан чиққан бу қўшиқ аввалига хонадагиларнинг қулоғига чалинар ва улар шу заҳотиёқ қилаётган ишларини йиғиштириб, мумдек қотишарди:

***Қаро кўзум келу мардумлик эмди фанқилғил,
Кўзум қаросида мардум киби ватан қилғил...***

Қарияларнинг ашула айтишида алоҳида тароват бор. Ҳаттоки улар шиками услубида эмас, хонахоҳий ва ё гуллиги услубида куйлашса ҳам, барибир, бу ҳорғинлик ашулага зиёда маъно атайди. Сокин қадамлар суръатида бошлаган бу ғазални пиримиз ўз устозларидан эшиганларидек, очиқ “а” товушларини қориндан чиқарганлари учун бироз “э”га буриб айтардилар эмас, балки этардилар.

***Юзунг гулуга кўнгул рэвзэсэн ясэб гулшэн,
Қэдинг нэхолиғэ жон гулшэнэн чэмэн қэлғэл...***

Бошқа хонадагилар ҳам дув-дув бу хонага йиғилиб, сассизгина, ерга чордона қуришарди. Бу байтдан кейин илк бор хониш қилиб пиримиз: “ҳе-э-эй...” деганларида барчамиз бир оҳ тортиб олардик. Пиримиз дуторларини орада шиддатлаштирар эканлар, биз ҳам чуқур хўрсинишдан нафасларимизни ростлаб олардик.

***Таковаринга бағир қонидин ҳино боғла,
Итингга ғамзада жон риштасин расан қилғил...***

Пиримизнинг ҳаётидан огоҳ бўлганларимиз недан бу байтда овозлари бир титраб олишини яхши англардик, шундан бўлса керак, ҳам бошларимиз: “йўқ, йўқ!” - дегандек ёндан-ёнга чайқала бошларди. Дутор оҳангни яна таранглаштирар, пиримизнинг овозлари энди тепаликка чиқаётган кимсадек вазминлашар, ундаги ҳорғинлик энди аллақандай ўжарликми, саркашлик билан қориша бошларди.

***Юзунг висолиға етсун десанг кўнгулларни,
Сочингни боштин аёқ чин ила шикан қилғил...***

Орада ярим нафас олиб, овоз янада тепароқ интиларди, уни энди осмонга қуюн кўтарган кузак баргларидек ерда тутиб бўлмасди.

***Хазон сипоҳига эй боғбон эмас монеъ
Бу боғ томиға гар игнадин тикан қилғил - эй-эй, ёрей...***

Бу дам пиримизнинг атрофида ҳеч ким қолмасди, ел келиб бутун дунёни учириб, уларни яккама-якка, биз билгану-билмаган ёрлари ўнгида қолдирарди. Овозлари бундан сиполашиб, ёлғиз ёрга айтмоқчи бўлган рози дилларини яна теранроқ сирларга ўраб, хитоб айлардилар:

***Юзида терни кўруб ўлсам эй рафиқ, мени
Гулоб ила юву гул баргидин кафан қилғил, воей-ҳе-ей, ҳай-ҳей, ёрей...***

Бу сўзларда, сўзлардан кейинги нолишда бевафо умрнинг бор армонларию надоматлари, шикоятю йўқотишлари ушбу авждан, бу юксак ёлғизлик чўққисидан ўтмишу-келажак томон янграб, уятчан овоз бир зумга дутор пардаларига кўмилар ва сўнги интилишда довоннинг нариги тарафидан бизга, ё яна ўз ичларига айтмоқчидек:

**Навоий анжумани шавқи жон аро тузсанг, ҳей-ей, ҳей,
Анинг бошоқлиқ ўқин шамъи анжуман қилғил, эй, вой ёрей,
вой-воей, адоманей, ҳай ёрей, эй-эй ёрей, ҳей-ҳей, ҳе-эй,
ҳа-додей, ёрей, а-жонамо...**

дея, сўзлар ифода этган маъноларнинг мингини яна гунг хонишу-нолишларга ўраб, ашуладану, у туғдирган шодлигу ғам-ғусса, тушкунлигу шавқу-завқ, хотираю тахайюл, иддаою тазарруъ, нигунлигу кибор, ўтмишу оянда, ҳаёту мамотлардан ҳудди гул тикану хазон бўлгач кафанга айланиб яна янги бошоқдаги зиндабахш уруғдек ниш уриб озодликка чиқарди...

Биринчи таронаси

Муртазонинг болалигида устозларининг хонақосидами, ё унинг пирлиги давридами, унга негадир айниқса ёққани Шайх Носири Хусравнинг куллиётидан бир рисола бўлгич эди. Унга дебоча ўрнида даставвал алломанинг мана бу шеърлари ўқиларди:

**Ҳама жаҳон худро бо “мани” музоф кунанд,
Абар чи уфтод ин “ман”? Бигўю риш махор.
Тан аст, ё жон, ё ақл, ё равон, ки “ман” аст,
Ва ё чу халтшуда аспи буру марди савор?**

Баъд аз он ҳикоят ўқиларди. Гумном муаллиф унда Носири Хусрав номидан сўзларди. “Умрим сўнгига қадар саксон йил яшаган эсам, маълум бўлдики мен ўқимаган ва билмаган илм қолмабди. Ушбу илмларнинг барини мен Аъзами Миср вазорати ишига сарфлар эдим. Бироқ ҳасадли душманларим йиғилиб, адоват этагини шимариб, ёғийлик камарини боғлаб, мен йўқлигимда Аъзами Мисрга шикоят этибдилар ва мени куфр айлаб, ўзимни ўлдириш, китобларимни эса ёқиш ҳақида фатво чиқарибдилар.

Пайғамбаримиз Расулulloҳ алайҳи вассалам ўз жиянлари Али алайҳиссалом ила қоронғу кечада қандай қочган эсалар, биз ҳам иним Саиди Хусрав ила таваккал айлаб Мисрдан қочдик ва шаҳри хиттаи Бағдодга етиб келдик. Мен инимни Алоҳида вилоятининг Аламут шаҳрига юбордим, чунки у ернинг язид ҳокими менинг талабам бўлганлигининг гумони бор эди.

Инимдан хабар етгач, мен ҳам Аламутга етиб бордим ва ҳоким ҳузурида ҳозир бўлдим. У исмимни сўради. “Носир”, - дедим. “Қайси Носир? – Мен: “Ҳаллоқ унга тамаъ қилган”, - деб жавоб қайтардим. Ҳоким боақлу бофаҳм, неқназару доно экан, қўлимга мен алламаҳал битган “Аъзами илоҳиёт” деган китобимни тутқазди-да: “Буни Носири Хусрав ёзган, унга аср ҳакимларидан биронтасининг тиши ўтмайди”, - деб ундан масала берди. Мен масаланинг жавобини айтгач, Аламут ҳокими: “Толиб матлубга етишди, ошиқ маъшуққа, жозиб мажзубга, рокиб макрубга”, - дея мени қучоқлади.

Унда бир неча йил вазир бўлдим, кетай десам, у қўймасдан энди ўғлимизга падар бўласиз, деб Хамадонга юборди-да у ерда ўз ўғлига тахсил бериш ниятида мени дарбанд этди. Унга анвои илмларни ўргатдим, унинг учун Қўрон тафсирию, мулук одоби ва ғайр китобат тасниф этдим.

Бироқ отаси недандир: “Ўғлимни бузаяпсан, тўғри йўлдан оздирияпсан!” – дея, ёлғонларга тўла мактуб ёзиб буун дунёга тарқатгач, фуқаҳою уламо ва ҳукамо кўриб, менга куфр нисбат бердилар ва лаънатлар ёғдирдилар. Нек номим бадном бўлди. Тушкунликда ўтирарканман, ёнимга иним келиб: “Оғам, сен ғорларда йиллар ўтказиб тасаххурот илмини ўрганган эдинг. Тилсимотларингни ишга сол, токи биз кофиру золим шоҳдан озод бўлайлик!” – деди. Мен ҳам унга: “Иним, неки деган бўлсанг, шуни қилойин!” – деб ишонтирдим.

Иккинчи таронаси

Мусо алайҳиссалом Фиръавн олдиға борганидек, Алоҳида вилоятининг язид ҳокими ҳузурига қайта бордим. “Менинг вазирликка кучим қолмади, - дедим, - инимни вазир этиб қўяйлик, мен эса илм билан шуғулланайин!” У рози бўлди. Шундан кейин мен руҳонийларнинг даъвати билан машғул бўлдим, токи уларни ҳам бу золиму кофир Язиддан халос бўлишмиз лозимлигига ишонтирдим. Руҳонийлар ўшанда: “Буюр бизга уни ўлдирайликми, ё бемор этайлик?” – деб ишга шай бўлдилар. Мен уларга: “Касал қилинлар, то тадрижда ҳалок бўлсин!” – дедим. Бу илмнинг жамъи менда йигирма уч кунни ҳосил қилди. Руҳонийлар ҳисобида эса йигирма бешинчи куни ҳоким касалликдан сўнг оламдан кўз юмиши лозим эди.

Йигирма бешинчи кунга бориб у атиги бемор бўлди. Унинг касаллиги қандай эканлигини, арзийми ё самовийми – ҳеч ким билмас, ўлим куни яқинлашгач, у хушидан кетди, ва хушига қайтгач, руҳонийларни ҳайдаб, мени ёнбошига чақиртирди. Кирдим, ёнига бориб ўтирдим. У: “Эй, Хусрав ўғли, мен биламан, сен мени ўлдирияпсан, бу беморлигим сендан. Мендан эмин бўл. Руҳонийларга айт, менинг муҳаббатим сенда, ва бу муҳаббатда мен сенга содиқман. Сен муаллимимсан, мени ўлдирсанг-да, сенга ҳеч нарса демайман. Бироқ ростини сўйла, бу касаллик сенданми, ё йўқ?! Унга иқрор этасанми, ё инкор?” Шунда мен иқрор бўлдим: “Бале, буни мен қилдим!” Ва ҳазрати зулжалол вал-икром амрларини етказдим...

Учинчи тарона

Ҳикоятнинг баъзи жиҳатлари – форсча ўқилганиданми, ё эскироқ услубда ёзилганиданми, ё атайинми, бироз мафҳумроқ бўлиб, синчков ақл бир қанча номутаносибликларни таноқизларни топиб оларди. Кун бўйи дарахт буталашдами, ўт ўришда ё ошхонада жамоа учун таом тайёрлашми, ё товоқ ювиш пайти ақл ана шу носозликларни бир-бирига чегалаш билан машғул бўлса-да, кўнгул оқшом сайин, икки шамънинг пирпирашида ҳорғин овознинг ўша-ўша ҳикоятнинг давомини улаб кетишига орзиқарди.

***Ғалат шумурд касе ки к-ў чунинг гумоне бурд,
Басо савор, ки бастан надонад у шалвор,
Басо касо, ки ҳаме “ман” шуморад ў худро,
Ба заррае нагарояд, ки даркаши ба иёр...***

“Биз эсак иним иккимиз Алоҳида вилоятдан ташқари қочиш тадоригини кўра бошладик. Мен руҳонийларга ва ҳокимнинг ўғлига Дамашқда бир гиёҳ ўсишини, уни фақат ўзим билишимни, ўшал ўт Алоҳида ҳокимига нажот етказишини айтдим-да, иним иккимиз икки тулпор отга миниб, вилоят ташқарисига йўл олмоқчи бўлдик. Аммо ул юрт фуқаҳосию уламою ҳакими ҳокимнинг ўғлига биз иккимизни қўйиб юбориш – касаллик сабабинию, унинг халосини қўлдан беришдир, - дейишибди. Шунда у бизга чорсад мулҳиду кофирларни қўшиб, Алоҳида вилояти ташқарисига чиқишга ижозат берди.

Йўлда кечаси бир тоққа етиб борганда биз азимати Мирриҳ ўқиб, булардан ўзимизни озод этдик, токи иним Саид ва шогирдим Нотусий Мағрибий ила Нишопурға кириб келдик. У ерда бизни бирон кимса танимас, ва биз масжиду мадрасаларни тавоф этиш ила машғул бўлдик...”

Тўртинчи тарона

Бунисини аслида тўртинчи мақолот деб аташим керак эди-да, майли, шу бўйича қолаверсин. Сўзда ифодаланганми маъно, ва ё оҳангдами – фарқи не? Аслида-чи, бу ҳикоятлар анча мудом, кеча давомида ўқилар, уларда ҳар бир суҳбату муоамала инжуланиб, майда-майда парчаларда сўзланар, менинг айтаётганим эса чиндан-да тарона – ул ҳикоятнинг

ишораси, оҳанги, изи...

“Бир куни кафшим йиртилиб, этикдўзга бордим. Шогирдим эса мендан хабар олмай, мадрасаларда бахс қилиб юрганида, уни ушлашибди-да, муртадга чиқариб, ўлимга ҳукм қилишибди. Мен эса бундан беҳабар эдим. Бозордан иним қайтиб, этикдўзнинг эшигини қоқди. Этикдўз эса бошқа тарафдан бошида бир пора гўшт кўтарганича пайдо бўлди. “Бошингдаги нима?” – деб сўрасам, этикдўз: “Бир пора гўшт. Бугун бир жавон мадрасага келиб Носири Хусравнинг шогирдиман деб, фуқаҳо билан мунозарага киришибди, далил сифатида эса ўз шеърятю, Носири Хусрав шеърятларини келтирибди. Уни фуқаҳо ушлаб, муртад дея дин йўлида ўлдириб, танини пора-пора чопиб: “Олинглар, унинг гўшти табаррук!” – дейишгач, мен ҳам бир пора гўшт олдим” – деди. Шунда мен унга: “Агарда уни ўлдириш табаррук экан, бу мазҳаб куффордирки, олиму ҳакимни ўлдиришса. Агарчи душманга ибрат ва адоват учун ўлдиришган эса, ибрат оладиган бу душманнинг ўзи ўлдирилди-ку! Кел, эй этикдўз, эски чориғимни қайтариб бер, мен Носири Хусрав шеърларини ўқимаган юртдан кетай!” Шу сўзлар ила ила суюкли шогирдиму меҳрибон дўстим фироқида кўзимда ёшим ила бу шаҳарни ҳам тарк этдим...

Мана, жума куни, раббиул-аввалнинг йигирма саккизинчисида тўрт юз тўқсон саккизинчи хижрий йили Юмган ғорида идрокли инимдану, иззатли ишимдан, шарафли шогирдимдану шукуҳли шеърятимдан, қўйингки – бу дун дунёдану, олчоқ оламдан ажралиб, буларнинг барини гум этиб, ёриму мунисимсиз, магар ўнгиму чапимда фаришталар ҳузурида буларни ёзпман. Касе йўқки менга паноҳу ғамхўр, магар Худои Таоло...”

***Наёрам васфи ў бурдан, наёрам,
Ман ин сармоя дар хотир надорам...***

Чамбари

Мана шундай узлату ёлғизликда Муртазо унинг гўштини пора-пора қилишга ҳукм этган Итбас ўғли Сарибой-терговчини ўз тоши устида хотирлаб ўтирарди. Муртазонинг ҳам Худои Таолодан ўзга на ғамгусори, на олампаноҳи қолмаган эди. Бевафо дунё уни мутаҳҳаму мулҳид этди, куфру муртад айлади, ҳаргиз Худовандои Карим ўз раҳматидан фориғ этгани йўқ, Мосуво қилмади, арзандалигида тутди.

Тош устида хотирлаб ўтирарди деганим эса – қамоқ тошими, ё йилда бирми, ё сўнги борами бояги найсон ойининг учинчи кечасидан кейин устозларнинг уйи олдидаги муқим харсанг тош устидами – бунинг ҳам не фарқи бор?

Гоҳида унинг ўзи ҳам – фарқига етиш ҳам гапми – бу харсанг тош устида ўша-ўша болалигича ухлаб қолганману, буларнинг бари – келажагимни тушимда кўрганим, - деб бу уйқудан уйғонгиси келмасди. Қулоққа Гиря чалинармиди, Носири Хусрав ҳикоятими, ўз ҳаётими ё:

***На узоқ йўл экан, эй пари, ғами фурқатинг ман зорға,
Ки висолингга ета олмадим неча умрилар таку тоз этиб...***

Ҳозир мана уни устозларга олиб келган қайни дарвозадан қайтиб чиқадию, суву-туш париси оғушидан уйғотиб юборадигандек...

Ичкаридан эса шу он пирларимизнинг ўктаму юрғун овозлари танбуру дутор ҳамнафаслигида:

***Десанг ўлмасун ёшурун сўзум агар ушбу олам ичида фош,
Дема ҳаргиз оллида сирринг аҳли башарни маҳрами роз этиб...***

дея, икки малак янглиғ тушлик саратон осмонида эриб кетардилар...

Уфориси

Ё буларнинг бари менинг хаёлимдан кечдими? Балки Муртазо деб атаганим одам ҳам эмасдир – атиги ичимда тўлғанган овоздир? Унинг хаёти деб битилган қисса эса ана шу овознинг кўкрак қафасими, дафтар катагими, шакл қамоғигами маҳбус бўлишга қаршилигию, тутқинч бермас осмон билан, ҳавою бўшлиқ билан фазою садо билан васл истагидир? Ахир шода-шода тизиб чиққан байтларим бежиз эмас-ку, улар ҳам – белги, нишона, ишора... Қиссамнинг бошида айтган эмасмидим қанча сирлару розлар сочишимни. балки-да энг катта сиримни фош этмайин-да, зукко ўқувчимнинг эътиборини сўнгги бор чалғитсамми, йўл-йўлакай сочилган сирлардан баъзиларини очсамми?

Бу китоб шундай тасниф этилганки, мақом мушкилотларини алоҳида ўқисангиз – бир маъно, мухаммасу уфорларини қатор тизиб чиқсангиз, яна бир маъно. Ёки байтларни девон тартибида тизиб, ҳикояни ўша тартибга асосан мутолаа қилсангиз - мутлақо бошқа маъно. Илк сўзлар билан охирги каломларни мақом-ба-мақом, ҳол-ба-ҳол, тарона-ба-тарона улаб чиқсангиз яна теранроқ тубларга етишасиз, ғаввосим. Буниси энг осони. Айтмоқчи бўлганим, бунда неки тилга олинибди, бири-бирининг тажаллиётида жилваланиб, се мурғ Семурғни топгани янглиғ қиссамизнинг энг улкан сирига ишора этғуси. Шундан-да осон кўринган қиссамиз сипқориб тугул, майда-майда ҳўплам-ҳўплам нўш этилғуси. Беназир Ҳофиз Шерозий ҳазратлари айтганларидек:

***Он кас аст аҳли башорат, ки ишорат донад,
Нуктаҳо ҳаст басте, маҳрами асрор кужост...***

Ё-да чалғиш мана бундай бўлади деб, диққатингизни сўнгги бир ҳикояга тортсамми? Буниси ҳам машойхларимизнинг маталлари каби илк кўринишда бачкана, аммо “аз мушк бўй ояду, аз кох дуд” деганларидай, таваккал...

Яна ўша-ўша кузга кириб бораёган Лондон шаҳри. Мусаффо кун... Одатда серқатнов кўчалар кайфиятга уйғунлашиб сийраклашган, сарғая бошлаган шаффоф дарахтларга кўзингиз тушади. Бир-икки оҳиста мошина тиллабалиқчалардек сассиз ўзади.

Бугунга шаҳарнинг марказидаги муҳташам турк ресторанида беш яшар ўғилчамнинг суннат тўйи белгиланган. Ҳофизимизнинг ўзлари бу тўйда хизмат қилишга бел боғлаганлар. Каллаи саҳардан баримиз кечки зиёфатга тараддудда ясаниб-тусаниб олганмиз, тугунчалар тахт, бори машинамизга юкланган, соат ўн иккиларга бориб хотин-халажимиз тайёр бўлиб, ахир йўлга чиқамиз. Шаҳар маркази эмасми, ҳатто шанба кунлари машинани соат 1.30-дан кейин кўчада ташлаш мумкин, шунга чоғлаб чиқяпмиз десак ҳам бўлади.

Соат бирларга ресторан атрофидаги кўчалардан бирида машинани тўхтатиб, йўловчию юқларимизни туширдик. Келинингиз, қизим ва ўғилчам халтаю-тугунларни кўтариб ресторанга боришадиган бўлишди, мен эса машинани яна 15-20 дақиқа қўриқлаб, роппа-роса бир яримда машинани қулфлайдиган бўлдим, ўзим ғир этиб, метрода ҳофизимизни меҳмонхонадан олиб келишга бел боғладим.

Вақт бир яримга зўрға яқинлашар экан, 10-15 минутни тежашу, метрога бир фунт тўламаслик қизғончида: кел, яхшиси ҳофизни машинада олиб келақолай, - дедим-да, машинани ғуввиллатиб меҳмонхона томон сурдим. Меҳмонхона ҳам марказларнинг марказида бўлиб, у ерда машиналарни кўчада ташлаш соат 6-дан кейин текин эканми, тўхтаб турган бошқа машиналар ичида ҳайдовчилар йўл назоратчиларидан огоҳ бўлиб ўтиришарди. “Қирсам беш дақиқага кираману, ўлдими, туриб турар”, - дея машинамни меҳмонхона ўнгидаги панароқ жойга ташладим, ўзим меҳмонхона ичига шўнғидим.

Ҳофизимизнинг хоналарига кўтарилсам, ҳофиз пешинларини ўқиётган эканлар, бенамоз созандалари кутиб олишди. Пешинлар ўқилгач: энди нима бўлади, нима қўяди, маромида зиёфат мундарижасидан гаплашдик, орада ҳофизимиз бошларидан ўтган бир-икки воқеани қистириб ўтдилар. Қизиқ суҳбат чойсиз кечмайди, бир пиёла-бир пиёла Аҳмад-чойлардан нўш

этилди, сўнг фотиҳа ўқиб турилди.

Ташқарига чиқиб борсак, экскаваторга ўхшаган улкан машина менинг митти “ар-робамни” юк машинасига ортыпти. Бир тарафда қоратан йўл назоратчиси бу тантанавор жараённи бошқариб турибдилар. Жон ҳолатда югуриб бордим: “Нима қиялпсизлар?” – деб ҳайқирдим. Йўл назоратчиси аввалига қўлидаги соатига ишора қилди. “Ҳаққингиз йўқ! – деб ўшқирдим, - йигирма дақиқага жарима патаси ёзилиши керак!” – дедим. У менга аллақачон ёзиб қўйган паттасини машинаминг деразасидан юлиб узатди. Паттада даставвал 20 фунт, сўнг 20 дақиқа ўтиб бўлгач 40 фунт белгилаганди. Соатимга боқдим. Меҳмонхонага кириб кетганимга бир соату етти минут бўлган экан. Йўл назоратчиси ҳақ эди. Бир соат ўтгач “ар-робани” юк машинасига ортириб, қаровсиз машиналар жамлоғига етказишади эмасми...

Шунда ялина бошладим. Майли, дедим, жарима 40 фунтигни ҳам берай, қаровсиз машиналар жамлоғи учун тўлов бўлмиш 130 фунтигни ҳам тўлай, лекин машинамни қолдир, озод эт, бошимда тўйим бор, ёнимда ҳофизим турибди ахир! “Йўқ, - деди баттол назоратчи. – Энди ихтиёр мендамас. Қонун қўлида!” Шунча ҳолу-зор қилмас ҳам унамади назоратчи.

Хулласи, ҳофизу муғаннийларни меҳмонхона ўнгида анқайган таксичилардан бирига топшириб, ресторанга юбордим, ўзим эса бошқасига ўтириб, бояги юк машина кетидан ташландиқ машиналар ўрдаси томон йўл олдим. Таксичим эронлик Кабир исмли ҳайдовчи экан, Шайх Саъдийдан олиб, мени юпатишга ҳаракат қилди:

***Мискин харак орзуи дум кард,
То ёфта дум ду гўш гум кард...***

Аллақандай ҳикоялар сўзладими-ей, бироқ ландовур юк машина тезлигида шаҳар чекасидаги ўрдага ахир етказди. Икки соат деганда бу жамлоқдан машинамни озод этдим. Кабир икки соат давомида эҳтиёти шарт мени кутиб ўтирди. Аввалига берган пулимни олмади: “Кўз кўзга тушди, ака-ука бўлиб қолдик”, - деди. Бироқ мен зўрлаб йигирма фунтлик қоғозни унга тутқизганимда, у: “Ундай бўлса, йигирма эмас, қирқ фунт бўлади, кутганим-чи?!” – деб, мени хонавайрон айлади. Тўладим, нима ҳам қилардим.

Озод машинамни миндиму, шаҳар марказига, ресторан томон учирдим. Йўлда камида иккита йўл камераси тезлигимни оширганим учун машинамни суратга туширишди. Бунга ҳам 40 бўлмаса, 80 фунт жарима почта орқали келади, иншаллоҳ. Ҳодисалар юмаласа, селу кўчки бўларкан. Ресторанга бир километрча қолганда машинаминг муфтаси ишдан чиқса бўладими. Тўғри келган жойда ташлаб, сўкина-сўкина, ресторан томон югурдим. Машинани яна жарималашса ва ё жамлоққа олиб кетишса, уни қутқариш устига тузатиш лозим бўлади эмасми. Бунисига ҳам қўйинг ўйламай қанча пул кетишини. Айтдим, хонавайрон бўлдим ўша куни, шарманда бўлдим, муғаннийларга қистирмоқчию, ресторанга тўламоқчибўлган пулларимнинг баридан холи, ўз тўйимга энг сўнги меҳмон нусхасида кириб келдим...

Майли-ку, ёр васли экан, хонумонингдан тўлиқ айрилмасдан ўз-ўзининг васлингга ҳам магар етолмасанг, киши. Бедил айтмиш: “Пур бекасам имрўз, касеро хабарам нест”. Шунданми униб-ўсди бу қисса, ё чидаб бўлмас ғазалу мақом оғирлигини бироз бўлса-да енгиллаштирай деб, унинг бир чекасидан мен ҳам тутдимми. Майитни мазор томон кўтарганларида елка тутган инсон йўловчи янглиғ...

***То бад онжо расид дониши мо,
Ки бедоним ҳам онки надоном...***

Ҳа, дарвоқеъ, нима ҳақда гапирётган эдим? Яна валжираяпманми? Яна ўзимни бўралаб сўксаммикан? Чунончи ҳаёт фожеасини орзум билан яраштира олмадим ва йўл бошида қандай эсам, ҳозир ҳам ўша беқарорликдаман. Йўл юриб чизе топдимми, ё борлигимни йўқотдим? Ё топганим йўқотиш бўлдию, йўқотишим топганимми? Ё бир кам дунёда: “Валлоҳи аълам биссабов” дея чексизу ҳадсиз саволларга нуқта қўйсаму, мана бу хароботга эшик очсамми? Айтмабмидим бошида: токчада турган бир даста синғуси пиёладек озодаю жарангдор бўлади

бу ҳикоя деб, тўйга кириб келсам, тепилиб-тепилиб пишган чиннининг жиринги қулоқларимни тўлдирди: зинғ-ғ-ғ... - ичига май қуймасдан маст бўласан киши... Жилла қурса базм авжида. Ҳофиз сахнада. Меҳмонлар самои рақсда... Мен эса ўз-ўзимга, ич-ичимга дуо каби шивирлайман:

Омон-омон, бегим, хусни тасодиф дея буни дерлар...